

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 1958

bron

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1957-1958. E.J. Brill,
Leiden 1958

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_jaa003195801_01/colofon.htm

© 2005 dbnl

Verhandelingen

Literatuur en mythe

Door A.C. Bouman

Het begrip literatuur, Dames en Heren, is een wankel begrip. Welke produkten van de menselijke geest dienen eronder te worden gerangschikt? De meest gehanteerde maatstaf hiervoor is de aesthetische, en aangezien deze een sterk subjektief karakter draagt, zal de keuze zeer verschillend kunnen uitvallen.

Er zijn boeken over literatuur, zó overladen met dokumenten welke ons niet of nauwelijks vermogen te ontroeren, dat het enige motief tot opname geweest moet zijn: een zekere gebonden vorm, hoe gebrekkig ook.

Dit geldt in bizondere mate voor de literatuurbeschrijving van oudere perioden. Om wille van de volledigheid kan men daarin vinden uitvoerige mededelingen over glossen, met de motivering dat deze van belang zijn voor de kultuurgeschiedenis. Ook vertalingen plegen een voorname plaats in te nemen.

Dit is een klaarblijkelijke schaduwzijde. De lichtzijde is deze: dat de lezer het besef wordt bijgebracht hoezeer die literatuur een sociale functie vervulde.

Met het begrip mythe is het al evenzo gesteld. Het is moeilijk er een definitie van te geven. Men heeft gezegd: de mythe is een droom, de voortzetting van de ervaring in het verleden en de toekomst, die slechts bestaat in de verbeelding¹.

Zo gesteld is de mythe een levensbehoefte van elk mens. En inderdaad kunnen ook wij niet leven zonder mythen.

De moderne mens, de dichter, scheidt mythen in embryo, beelden, metaforen, vergelijkingen. Zij hebben een beperkt bestaan, blijven besloten binnen één werk, gecondenseerd in één enkel woord. Slechts zelden komen zij tot wasdom om te worden tot gemeengoed.

Er zijn kleine en grote, weinig belangrijke en gewichtige mythen. De maatstaf der waardebeoordeling is hun verbreidheid, de mate van geloof die eraan gehecht wordt, en de aard van dat geloof.

Wanneer onze Maatschappij een prijs toekent aan een letterkundig

1 Bréhier, geciteerd door Georges Gusdorf: *Mythe et métaphysique* (1953), p. 237.

werk, dan geschiedt dit deels om de mythische waarde. Bij een dichtbundel vallen hieronder de beelden, kiemcellen van grotere mythen. De metaforen niet te vergeten. Want als er één karakteristieke trek van de mythische wereld is, dan is dit de wet der metamorfose: alles kan staan voor alles¹.

Wanneer een filoloog-lid der Maatschappij een foutieve tekstemendatie toepast, dan scheidt hij een kleine valse mythe. En wanneer hij geloof slaat aan een blijkbaar fout in een oud handschrift, eveneens het werk van zo'n filoloog te goeder trouw, dan helpt hij een mythe in het leven te houden. Een voorbeeld is de oude foutieve lezing in het Egidiuslied: *het scheen teen moeste gestorven sijn*, in plaats van: *'t en moeste gestorven sijn*, een lezing die als mythe voortleeft in bloemlezingen, gesteund, te goeder trouw, door filologen van gezag. In de soms heftige strijd over zulke filologische kwesties zijn de partijen eigenlijk zelf vaak half-mythische figuren, in zover zij geleid worden meer door het sentiment dan door de logica. Dit soort bijprodukten van de wetenschap bewijst onze ingeboren behoefte aan mythen. En tevens de verarming van onze moderne wereld, waarin het individualisme aan de vorming van grootse mythen in de weg staat.

In de oudere tijdperken was de mythe, geprojecteerd vanuit de menselijke samenleving naar een hoger plan, van onmisbare waarde ook voor de enkeling. In zijn gedrag had hij zich naar de waarheid van de mythe te richten. Hetgeen daar geschiedde was exemplarisch en dus goed². Ook de oude mythen, vastgelegd door zieners, dichters, in heilige vormen, leefden dankzij de herhaling. Deze vormen, liederen veelal, werden bij de feesten voorgedragen. De voordrager, bij de Germanen ulr of de scop, vervulde een rituele functie. De ritus immers is de activering van de mythe. En deze leent zich daartoe bij uitstek, omdat de wereld van de mythe een dramatische wereld is³. De verdienste van de scop bestond niet zozeer in het scheppen van nieuwe liederen, veeleer in het zuiver bewaren ervan.

¹ Ernst Cassirer: *An Essay on Man* ³ (1945), p. 81.

² Vergelijk ook de definitie van Mircea Eliade: *Mythes, Rêves et Mystères* (1957), p. 18: 'un mythe est une *histoire vraie* qui s'est passée au commencement du Temps et qui sert de modèle aux comportements des humains'. En wat er op volgt: 'En *imitant* les actes exemplaires d'un dieu ou d'un héros mythique, ou simplement en *racontant* leurs aventures, l'homme des sociétés archaïques se détache du temps profane et rejoint magiquement le Grand Temps, le temps sacré'.

³ Cassirer, o.c. ch. VII 'Myth and Religion', vooral p. 76.

De oude Germanen, ook de Yslanders der Middeleeuwen, verheugden zich in het bezit van een aantal mythen, doch hun aantal was vrij beperkt. Ook vormden ze eigenlijk geen systeem, zoals dat bijvoorbeeld het geval was in het oude China.¹ Ze waren, om een uitdrukking van Nordal te bezigen, wilde bloemen². Des te praegeranter was hun individuele waarde. Niet slechts die welke in de godenliederen zijn uitgebeeld, minstens evenzeer de heldenliederen. Want de oude helden, met de goden intiem verkerend, waren zelf eigenlijk halfgoden; een dichter als Bragi werd zelfs op grond van zijn kunst onder de goden opgenomen. Het begrip mythe moet dan ook voor deze oude tijden ruim gesteld worden, en naast de goden en daemonen dienen de helden er een gelijkwaardige plaats in te bekleden.

De Germaanse mythen staan veelal tegen een tragische, om niet te zeggen pessimistische achtergrond. Aan het onverbidelijke Lot, het Noodlot, zijn goden en mensen onderworpen.

De karakters, zowel in de Edda als in de Yslandse familie-sagas, zijn bijna altijd statisch; dat een karakter zich ontwikkelt is een zeldzaamheid. Men heeft gewezen op de overeenkomst tussen de sagas en de Griekse tragedie, zó zelfs dat de sagas Aristoteles' definities van de tragedie schijnen te volgen. Dat deze gelijkenis zou moeten worden toegeschreven aan de overeenkomst tussen de heroische gemeenschappen waaruit de beide literaturen zijn gegroeid,³ lijkt mij evenwel een te vage, en dus niet afdoende verklaring. Aangezien de sagas geschreven zijn in een Christelijke tijd, zal het heidens-tragische eerder te danken zijn aan een Renaissance vol bewondering, aan een herleving van de gevoelens die in de oudere *literatuur* en *mythen* waren overgeleverd.

Ook de schrijvers van literatuur, met name de Yslandse sagas, kenden de mythen en geloofden erin. Wanneer zij tijdens het schrijven gemeenschap zochten met hun voorgelacht en dit wilden verheerlijken, waren zij zich bewust van de banden tussen de levenden en de doden. Deze doden, uit een ver en een nabij verleden, leefden nog temidden van hen. Hun eiland was, naar de gelukkige uitdrukking van de Abbé Breuil, een *paysage spirituel*. De middernachtzon, het Noorderlicht, de lange winterschemering, het geloof in dromen en voorspellingen, dit alles hielp om

1 Men leze het opstel van J.J.L. Duyvendak: 'Chineesche Ethiek', in *Alg. Ned. Tijdschrift voor Wijsbegeerte en Psychologie* 32, p. 1-9.

2 S. Nordal, *Völuspá, Vølvens Spádom* (1927), p. 134.

3 Stefán Einarsson: *A History of Icelandic Literature* (1957), p. 149, 133.

het leven te heffen in de sfeer van goden, daemonen en heroën. Een landschap als dat rondom Helgafell, en ingvellir, kan men met recht een *paysage rituel* noemen.

In de sagas nu ziet men een symbiose van scherp waargenomen werkelijkheid en mythische waarheid. Soms kan men moeilijk scheiden tussen wat wij nu zouden noemen: fictie en historiciteit. Wij kunnen ons nauwelijks voorstellen hoezeer sommige grote saga-figuren ten halve zweven in de sfeer van de mythe. Ook wanneer een schrijver een andere saga navolgt, doet hij dit mede in het besef dat daar reeds aan een hogere waarheid vorm gegeven is. Een eenmaal uitgebeelde figuur trad reeds spoedig in de schare der mythische gestalten.

Zekere wetten van vormgeving welke men kan opmerken zijn geijkt door de oudere bronnen; en sommige hadden oorspronkelijk stellig ook een rituele betekenis, en waren derhalve een waarheids-symbool. Een dier waarheden, eigen aan de ritus, de activering van de mythe, is de herhaling; meer in het bijzonder de epische wet van het drietal, door Axel Olrik geformuleerd voor de oud-Germaanse volksliteratuur. Dit is dus een formeel aspekt, met compositorische functie, en tevens met een diepere zin, namelijk de verborgen waarheid symbolisch openbarend.

Wanneer we dit episch drietal ontmoeten, zullen we dus verdacht zijn op een gestileerde vorm, en dus op het onhistorische van één of meer delen van de trits¹.

Om de symbiose van literatuur en mythe te belichten kies ik voor u één figuur, die de moeite loont om ten voeten uit gezien te worden. Het is de befaamde Hallgerðr in de Njáll's saga.

Over Hallgerðr vermelden andere bronnen zeer weinig.

In de Laxdoela saga, die door de schrijver der Njála is gelezen, wordt zij eenmaal even vermeld, in de korte zin van hoofdstuk 9: 'hun (d.i. Hskuldr en Jórunn's) dochter heette Hallgerðr, die later *langbrók* werd genoemd'.

Het Landnámabók vermeldt in hoofdstuk 154: Hallgerðr *snúinbrók* was de dochter van Hskuldr.

1 Natuurlijk moet het al- of niet-historische buiten her 'episch drietal' om getoetst worden aan andere bronnen. En in een literair werk zal de auteur vaak ertoe komen een geleding in drieën toe te passen. De *Njála* b.v. wordt door S. Einarsson een trilogie genoemd, een 'three-domed architecture'. En binnen dit bouwwerk opnieuw Hallgerð's tragedie in drie bedrijven, en nog twee andere geledingen in drieën (*o.c.*, p. 146-'7).

In hfdst. 200 is sprake van een naamgenoot Hallgerðr. Als Hallbjörn haar opzoekt, zit zij heur haar te kammen. Het Sturlubók vertelt: 'het haar viel geheel om haar heen tot op de grond; zij heeft het schoonste haar gehad van alle vrouwen in Ysland, met Hallgerðr *snúinbrók*'. Het andere handschrift, Hauksbók, heeft hier: *langbrók*.

Veel had de schrijver der Njála dus niet om op voort te bouwen, behalve wellicht in omloop gekomen verhalen. Maar dit weinige is van de grootste betekenis. Hijzelf bezigt de toenaam slechts twee maal, beide in hfdst. 9, en daar ook geeft hij zijn verklaring: toen Hallgerðr opgroeide, werd zij zeer lang, en daarom werd zij *langbrók* genoemd.

Buiten de Njála zien wij dus twee zeer bijzondere kenmerken: het schone haar, en de toenaam *langbrók*.

Met de verklaring die de schrijver geeft van de naam *langbrók* wordt veelal ingestemd, en zij kan ook juist zijn.

Men behoeft evenwel slechts in verschillende talen rond te zien om vast te stellen, dat samenstellingen met *brók* veelal een pejoratieve betekenis hebben of ontwikkelen. Zo ook in het moderne Yslands¹. Aan een vrouw die een bepaald soort broek droeg, kon in het oude Ysland een zware straf worden opgelegd. In de Laxdoela saga geeft Guðrún, die met órðr volgens het gerucht een liefdesverhouding heeft, aan diens vrouw Auðr de insinuerende bijnaam *Bróka-Auðr*. Op zijn vrij onnozele vraag zegt zij later dat het dragen van zo'n broek als zij heeft, een grond tot echtscheiding vormt². Wat *snúinbrók* precies beduidt is niet zeker. Aangezien *snúa* 'draaien' betekent, zal deze benaming wel een nog praegnanter betekenis hebben gehad dan *langbrók*.

Het behoeft nauwelijks gezegd dat van beide namen een bevruchtende werking op de verbeelding en verdere legenden-vorming kan en zal zijn uitgegaan.

Het haar bezat magische kracht, in het geval van Hallgerðr magische betovering.

De auteur, dit wetend, maakt er een dankbaar gebruik van in de dynamiek van zijn verhaal. En wel in drie opeenvolgende gelijke situaties.

Als inleiding van hfdst. 9, waarin orvaldr om haar hand vraagt, wordt verteld: Toen Hallgerðr opgroeide, was zij bijzonder schoon en groot van postuur, en daarom werd zij *langbrók* genoemd. Heur haar was prachtig, en zó lang, dat zij er zich in hullen kon. Zij was verkwistend en trots. Als

1 b.v. *heiftarbrók*: 'furie, heks' (smaadwoord voor een vrouw).

2 *brókarsótt* was de benaming voor nymphomania.

orvaldr bij haar vader aanzoek doet, waarschuwt deze hem voor haar trots. orvaldr antwoordt: stel de voorwaarden, want haar karakter zal mij niet weerhouden.

In hfdst. 13 wil Glúmr aanzoek doen om haar hand. Zij is nu weduwe. Zijn broer raadt af: zij was eens getrouwd, en heeft haar man in de dood gestort. Hij echter is even vast besloten als orvaldr. Toen Hallgerðr verscheen, had zij een blauwe mantel om, daaronder een scharlaken rok en een zilveren gordel. Heur haar viel over haar borsten aan beide kanten, tot aan haar gordel.

In hfdst. 33 verlooft Gunnarr zich met haar, die nu voor de tweede maal weduwe is. Op het Ting ontmoeten zij elkaar voor het eerst, en het is zij die hem vrijmoedig aanspreekt. Zij was gekleed in een rode rok, met veel versiersels, daarover een scharlaken kleed, omboord tot aan het uiteinde; heur haar reikte over haar borst en het was rijk en schoon. Op zijn vraag wat zij zal antwoorden als hij naar haar hand dingt, zegt zij, veelbetekenend: 'niet velen zullen zo iets wagen. Het zal je niet in de zin komen'. Weer geeft haar oom Hrútr aan Gunnarr raad, en hij spreekt de woorden: *hon er blandin mj*k, zij is een mengsel van vele eigenschappen, dus moeilijk te begrijpen. Hij voegt er andere waarschuwingen aan toe, die Gunnarr rijkelijk veel vindt. Hrútr ziet evenwel dat hij geen weerstand bieden kan, en de verloving komt tot stand. Als Gunnarr dit aan zijn vriend Njáll bekend maakt, zegt deze: 'van haar zal niets dan kwaad uitgaan, als zij hierheen komt, naar onze streek'.

Het episch drietal geeft dus vorm aan de onderbouw, en het beheerst ook de opbouw:

drie maal het haar-motief, drie maal een huwelijk, en ten slotte worden Hallgerð's houding en woorden voor elk van haar drie mannen aanleiding haar een slag te geven. Telkens is deze slag een daad van verweer, en hij wordt altijd, zij het op verschillende wijze, gewroken. Het haar-motief leidt uiteindelijk tot het dramatisch hoogtepunt in Hallgerð's optreden, in hoofdstuk 77.

Gunnarr wordt in zijn sterke huis belegerd. Hij heeft reeds velen gewond en gedood. Dan houdt een der vijanden de pees van zijn boog stuk. Hij sprak toen tot Hallgerðr: 'Geef mij twee lokken van jouw haar, en draai ze met mijn moeder samen tot een pees'. 'Is je daar iets aan gelegen?' vraagt zij. 'Mijn leven' zegt hij, 'want ze zullen nooit nabij mij komen, zolang ik mijn boog gebruiken kan'. 'Dan zal ik nu', zegt zij, 'je herinneren aan die slag, en het kan mij niet schelen of je je langer of korter

verdedigt'. 'Een ieder komt op zijn wijze tot roem', zegt Gunnarr, 'en niet lang zal ik je erom vragen'. Rannveig sprak: 'Slecht handel je, en je schande zal lang leven'. Gunnarr wordt kort daarop overweldigd en gedood.

Dit beroemde toneel is door Ibsen in een van zijn drama's nagevolgd, maar hij slaagt er niet in de dramatische spanning te evenaren.

Het is overigens, zo vermoedt Sveinsson¹, een suggestie van Fritzner volgend, ontleend, via een verloren schriftelijke of mondelinge schakel, aan een oud verhaal of verhalen, overgeleverd in Latijnse bronnen.

En ten slotte deed de auteur een compositorisch meesterlijke vondst met het korte toneeltje in de proloog van hoofdstuk 1. Na de opmerkelijk plotselinge overgang in plaats naar de dalen van de Breiðafjord, de woonplaats van Hallgerð's vader, wordt verteld: Hallgerðr speelde met andere kleine meisjes; zij was schoon van aangezicht en lang, en heur haar zo schoon als zijde, en zó weelderig, dat het tot aan haar gordel reikte. Haar vader Hskuldr roept haar bij zich, streelt haar onder de kin en kust haar. Daarop vraagt hij aan zijn broer Hrútr: wat vind je van dit meisje, is ze niet mooi? Hrútr zweeg. Hskuldr vroeg het opnieuw. Daarop zei Hrútr: 'dat meisje is mooi genoeg, en velen zullen daarvoor boeten. Maar ik weet niet vanwaar die dievenogen in ons geslacht gekomen zijn'.

De verbinding van de beide gegeven uitgangspunten: de toenaam *langbrók* en het schone haar, heeft de auteur dus geleid tot de conceptie van een vrouw die mannen aan zich bindt, en daarbij de meerdere blijft of wil blijven. Uitgaande van deze conceptie zou hij een vrouw kunnen hebben getekend wier gedrag men vanuit één overheersende eigenschap kon verstaan.

Niettemin heeft men steeds weer gewezen op het raadselachtig-gecompliceerde en tegenstrijdige in haar natuur en optreden². Natuurlijk ook, want de saga karakterizeert haar bij monde van haar oom Hrútr als zodanig. Ook verwijt men de schrijver dat hij partijdig is tegenover deze

1 In zijn *Njála*-uitgave (1954), Inl., p. XXXII e.v.

2 Zo b.v.G. Turville-Petre, in *Origins of Icelandic Literature* (1953), p. 250: 'Hallgerðr stands, with Guðrún of the Laxdoela saga, among the most memorable women in Icelandic literature, and she is one of the most complicated. She is beautiful, but embittered, and was subject to evil influences in early youth. She was proud, but so ill-controlled that her dignity was nearly lost. She was guilty of theft, the basest of all crimes in the eyes of a peasant people, and her theft led to Gunnarr's death'. - S. Einarsson, *o.c.*, p. 147: 'her character has a complexity that reminds one of the Hamlet type, in so far as to have made her an everlasting source of controversy'.

vrouw. Einar Ól. Sveinsson zegt bijvoorbeeld: het hardvochtigst is de auteur, wanneer hij spreekt over Hallgerðr, zó hardvochtig, dat het zijn kunst schade dreigt te doen; en toch is dit vrouwenportret groot ondanks alles¹.

Inderdaad brengt de auteur, om haar neiging tot het kwade te verergeren en te vergroven, haar in aanraking met sinistere figuren. Zo geeft hij haar, in plaats van de gewone voedstermoeder, in haar jeugd een voedstervader, de gewetenloze jóstólfr, een man met een kwaad verleden, van vreemde herkomst, en wat meer is: waarschijnlijk een geheel fictieve figuur. Hij heeft, gelijk de saga zelf zegt, een zeer slechte invloed op haar. Merkwaardigerwijze weet Hallgerðr hem zo aan zich te binden, dat hij, vervuld van een zeker ontzag, haar trouw betoont. Zelfs meen ik een zekere seksuele jaloezie tegenover haar tweede man te bespeuren².

Welke zijn de goede kanten in Hallgerð's karakter?

Haar familietrots is zeer natuurlijk. Als zij voor haar eerste huwelijk niet tevoren geraadpleegd wordt, en haar vader bij de woordenwisseling zegt dat hij bevelen zal, antwoordt zij: 'Gij en uw verwanten hebt zo veel hoogmoed, dat het niet verwonderlijk is, dat ook ik mijn deel daarvan heb'. Weliswaar ontaardt deze trots in het vernederen van anderen, maar toch zal men deze eigenschap in de dochter van een aanzienlijk hoofdman waarderen.

Als zij, de húsfreyja, heengaat van de hoeve na de dood van haar eerste man, opent zij haar kisten en geeft geschenken aan al haar huisgenoten. Zij allen betreuren haar heengaan. Dit toneeltje doet sterk denken aan Brynhildr in de *Sigurðarkviða in skamma*, strofe 49:

Nu moeten komen zij die goud begeren
en kleine geschenken van mij willen krijgen:
ik geef aan elkeen een verguld kleinood,
een tapijt en een kleed, schone gewaden.

Sigurðr Fáfnisbani leefde in Ysland; Hallgerðr zelf zegt dat haar grootmoeder van hem afstamde in de mannelijke lijn.

Nadat haar tweede man haar geslagen had, weende zij luid, want: zij had hem zeer lief. En zij gebiedt jóstólfr, hoewel tevergeefs, dat hij haar niet wreken zal.

In hoofdstuk 53 verwondt een zekere Otkell, quasi onopzettelijk,

1 *Brennu-Njáls Saga*, Inl., p. CXXXVIII.

2 Als hij tegen Glúmr zegt dat hij nergens toe in staat is dan om zich te wentelen op het lichaam van Hallgerðr (hfdst. 17).

haar derde man Gunnarr. Otkell's vriend, de leugenaar Skamkell, vertelt nu dat Gunnarr weende, toen hij deze verwonding opliep. Gunnarr's veehoeder brengt dit aan hem over. Hij, in woede ontstoken, rijdt in volle wapenrusting weg. Daarop spreekt Hallgerðr: 'zo is het goed, nu zullen zij uitvinden of hij huilend van hen wegloopt'. En dit zegt zij na de slag, die haar door hem gegeven is.

Een ander geval, een mengsel van goed en kwaad, is het volgende. In hoofdstuk 47 weigeren de twee genoemden, Otkell en Skamkell, op de hoeve Kirkjuboer, aan Gunnarr hooi en voedsel te verkopen, in een kwaad jaargetij na misoogst. Dit wordt beschouwd als een lage daad. Het is Njáll, die grootmoedig Gunnarr uit de moeilijkheid helpt. In het volgende hoofdstuk zendt Hallgerðr een slaaf, die Gunnarr op Kirkjuboer gekocht had - een door de auteur met overleg gesmede schakel - daarheen om er kaas en boter te stelen. Als Gunnarr de diefstal uitvindt, geeft hij haar de fatale slag, die tot zijn ondergang zal leiden. Hoewel deze diefstal, door deze vrouw, ongehoord is - en vrijwel zeker een verdichtsel - kan men er een wraak in zien ten gunste van haar man.

En de kwade kanten? Men kan er vele zwarte bladzijden mee vullen. Hoogmoedig is zij, zó dat ze anderen opzettelijk vernedert. Geneigd is ze tot sarcasme, spot en hoon. Een mensenleven telt niet veel voor haar; zonder het minste gewetensbezwaar offert ze een slaaf als haar werktuig in de dood. Haar hoogmoed belet haar niet de omgang te zoeken met sinistere individuen, en hoewel ze in haar trots boven hen staat en tracht te blijven staan, wordt ze in hun boos bedrijf betrokken. Ze is gedreven door jaloezie, en komt tot lage scheldwoorden. Ze voelt intuïtief wie in geest aan haar verwant is, en maakt daar gebruik van, zelfs wanneer ze weet dat deze geestverwant daardoor zijn ongeluk tegemoet gaat. Ze wordt wel geplaagd door kwade vermoedens, misschien wel door een kwaad geweten, maar deze prikkel zet ze om in des te heviger agressie tegen anderen. Ze kan lief doen om een doel te bereiken, en ze weet tegenover wie ze dit kan uitspelen.

Maar tegenover haar derde man Gunnarr kan ze dit toch niet. De belangrijke figuur van Gunnarr is te zeer rechtlijnig. Hij is de held zonder vrees of blaam. En tegelijkertijd te naïef om de listigheden van zijn tegenpartijders te doorzien, zodat hij telkens zijn vriend Njáll om raad gaat vragen.

De tekening van de verhouding der echtelieden is stellig een weerspiegeling van die tussen Gunnarr en Brynhildr in de Edda. In de *Sigur-*

darkviða in skamma weet Gunnarr ook niet recht wat te doen na de ophitsing door Brynhildr. In de *Njála* is Gunnarr's houding tegenover Hallgerðr soms onvergeeflijk zwak; hij is bang voor haar boze tong, en omwille van haar spaart hij lieden in zijn huis, die zijn vriend Njáll beledigen, daartoe aangevuurd door haar. Na een ophitsende woordenwisseling gaat hij meestal liever weg. Niettemin is de gebondenheid der beide helden aan hun vrouw zeer sterk; in Gunnarr's onverantwoordelijke terugkeer naar Hlíðarendi, ondanks verbanning, waarschuwing en voorspelling, mag men mijns inziens terecht zien het ontembaar verlangen naar het bijzijn van Hallgerðr.

In een studie 'Klytaemnestra og Hallgerður'¹ heeft Einar ól. Sveinsson de twee vrouwenfiguren en hun uitbeelding door Aeschylus en in de *Njála* vergeleken. Hij zegt dat niet alleen Hallgerðr, maar ook andere figuren der *Njála* moeilijk te begrijpen zijn. Zij bergen in hun borst grote tegenstellingen; maar, zo meent hij, ze moesten zo zijn, ze waren zo, evenals Hamlet. Aeschylus' Klytemnestra behoort tot het type van mensuitbeelding waarbij vanuit een kern of middelpunt, een eigenschap, al het andere kan worden afgeleid. Haar beeld is sterk en eenvoudig. Geheel anders Hallgerðr. Haar karakter openbaart snelle wisseling, het is vol tegenstellingen. De kenmerken der persoon zijn met en in de saga gevormd, ze hangen samen met de lotgevallen, en zijn een soort versteende situaties.

Deze beeldspraak kan men slechts goed begrijpen, wanneer men het Yslandse landschap ziet als een paysage spirituel. Vele markante rotsformaties dragen een naam die het tot steen geworden symbool is van een handeling, hetzij van mens of daemon, kortom: van een mythe. In de saga nu ziet Sveinsson bergtoppen, afzonderlijk maar toch samenhangend. Hoewel de verhouding tot haar drie mannen verschillend is, en zo ook de wijze van hun dood, zegt Sveinsson hierover: 'Wanneer Hallgerðr de slag die Gunnarr, haar derde man, haar gaf, gaat wreken, krijgt haar handelwijze vorm door de consequenties van de eerste twee slagen. Weet zij dat zij nu haar eerste man gaat wreken? Of weet ze dat niet? Of heerst een zeker halfduister in haar bewustzijn?'

Verder maakt hij de opmerking: 'Indien Sophokles de *Njála* had gelezen, zou hij de schildering van Hallgerðr als barbaars hebben bestempeld; hij zou deze mikrokosmos veel te chaotisch hebben gevonden, zonder

1 Deze studie is herdrukt in de bundel *Við Uppsprettarnar* (1956).

klaarheid. De typische belangstelling in de verborgen wortels van het zieleleven zou hij hebben beschouwd als getuigend van een tekort aan geestelijk evenwicht, *sophrosyne*'.

Zeer opmerkelijk en van groot belang voor de duiding van haar figuur is het dat Hallgerðr, kort na het dramatisch hoogtepunt van haar optreden, in hfdst. 77, zo plotseling uit de saga verdwijnt. Terwijl het zelfs bij vrij onbeduidende bijfiguren de gewoonte is om afscheid van hen te nemen met een formule als: 'nu is hij uit de saga', geschiedt dit niet bij haar. Temeer valt dit op bij vergelijking met Guðrún in de Laxdoela saga. Haar afscheid van het leven wordt op ontroerende wijze beschreven. Het kan niet zijn dat de auteur der *Njála* het niet de moeite waard achtte om iets over Hallgerð's levenseinde, of zelfs over haar verdere levensloop mede te delen. Het is anders: hij wist eenvoudig niets van dat verdere leven of van het einde. Behalve een paar opmerkingen. In hfdst. 78 staat dat Rannveig, Gunnarr's moeder, zó hard tegen haar was, dat het niet veel scheelde of zij had haar gedood. Zij zeide dat zij de dood van haar zoon veroorzaakt had. Hallgerðr verlaat daarop de hoeve. In haar nieuwe woonstede voegt de schurk Hrappr zich bij haar. In hfdst. 88 wordt verteld: men zei dat hij een intieme verhouding met Hallgerðr had en dat hij haar verleidde, doch anderen spraken dit tegen. Aan zijn zijde krijgt zij nog eenmaal de kans om al haar gal uit te storten tegen de zonen van Njáll, in het heftige twist-, ja scheld-toneel van hfdst. 19, dat waarschijnlijk geïnspireerd is door het Edda-lied *Lokasenna*¹. Deze opmerkingen zijn evenwel niet meer dan een soort fragmentarische epiloog. Zij verdwijnt dus in het schemerduister.

1 Punten van overeenkomst tussen *Njála* hfdst. 91 en *Lokasenna*:

1. Toen Loki de hal binnentrad, zwegen alle aanwezigen, *er fyrir vóro*; als Skarphedinn c.s. naderen, worden allen, *er fyrir váru*, stil en begroeten hen niet.
2. Loki beschuldigt Geffon, Frigg en Freyia van hoererij; Skarphedinn tot Hallgerðr: 'jouw woorden tellen niet, want je bent of een oud wijf of een hoer'.
3. Bragi tot Loki: 'de Asen zullen jou nooit een zetel bij hun feest inruimen' Hallgerðr tot Skarphedinn: 'niemand der hier aanwezigen zal zeggen dat jullie welkom zijt'.
4. Helgi tot Hrappr: 'als wij tegenover elkaar komen te staan, zul jij er niet goed van af komen'; Bragi spreekt ongeveer hetzelfde tot Loki (strofe 14).
5. Niet minder dan 16 strofen beginnen met de formule: *egi ú, lðunn!* e.d.; de eerste twaalf door Loki gesproken, de laatste vier door órr; Hrappr tot Skarphedinn: '*egi ú, Skarphedinn*'.
6. Freyia tot Loki: '*hryggr muntu heim fara*'; Hallgerðr tot Skarphedinn: '*farid heim...*' Ten slotte wijst ik op de woorden die Loki tot Freyia en tot Beyla richt: '*ú ert ... meini blandin mik*' (str. 32 en 56). *Blandin mj*k zijn de woorden waarmee Hrótr Hallgerðr karakteriseert.

Van artistiek standpunt is dit meer dan onbevredigend, voor het publiek van Ysland welhaast ontoelaatbaar.

Op grond van dit plotseling verdwijnen van Hallgerðr uit de saga kunnen we haar beeld, hoe indrukwekkend ook, een *torso* noemen.

De auteur bezat slechts schamele gegevens over haar. Wat meer is: hij werkte niet vanuit een klare conceptie, noch van de vrouw in het algemeen, noch van deze vrouw in het bijzonder. Het gecompliceerde in haar karakter getuigt niet zozeer van een diep indringend begrip, veeleer is het tijdens het schrijven ontstaan en door de auteur zijns ondanks tot stand gekomen. Zo kan het zelfs schijnen alsof hij zijn eigen figuur niet wel begrepen heeft.

Een dergelijk merkwaardig verschijnsel is in het oude Ysland eerder mogelijk en te verwachten dan in onze moderne tijd. Weinig bekend met het wezen der vrouw, veeleer vervuld van ontzag en vrees voor het daemonische in haar, zoals hij dat kende uit de mythische verhalen, heeft hij deze opnieuw geraadpleegd om wijsheid te ontvangen. Hij vond niet één simpele, doch grootse waarheid, maar verschillende aspecten van de waarheid.

Het derde huwelijk, met de gevierde Gunnarr van Hlíðarendi, zal stellig historisch zijn. Maar hetgeen zich eromheen afspeelt, is dat alles zeker niet.

Men heeft wel de mening geuit dat het niet duidelijk wordt wat de eigenlijke oorzaak is van het conflict tussen de echtelieden. Het lijkt mij buiten twijfel dat de eerste aanleiding ligt in de scène van hfdst. 53, onmiddellijk na de bruiloft. Gunnarr en zijn vrouw zijn op bezoek bij zijn vriend Njáll op Bergórshváll. Bergóra, Njáll's vrouw, wijst Hallgerðr een lagere plaats aan dan waar zij meent recht op te hebben. Zij vat dit, niet geheel ten onrechte, op als een vernedering. Dit optreden van Bergóra, en de twist die erop volgt, dunkt mij een motief ontleend aan de Nibelungencyclus. Het is innerlijk gemotiveerd doordat Bergóra wist van Hallgerð's schuld aan de dood van haar eerste man, en bovendien kent de lezer Njáll's voorspelling. Al hetgeen hierop volgt, is in grote lijnen oorzakelijk uit deze scène te verklaren. Gunnarr immers blijft onkreukbaar trouw aan zijn vriendschap voor Njáll en zijn zonen. Hallgerðr, diep gekrenkt, hitst hem herhaaldelijk aan tot wraak, maar hij wijst dit, soms met bitse woorden, van zich. Dan grijpt zij zelf naar middelen en werktuigen om Bergóra te krenken, en deze blijft het antwoord niet schuldig. De laatste daad, niet tegen Bergóra gericht, die de maat doet

overlopen, en aanleiding wordt tot de fatale slag die Gunnarr haar geeft, is de diefstal op Kirkjuboer.

Deze diefstal nu.

Zoals we zagen, is dit een wraakneming van Hallgerðr. Haar beweegreden echter, de weigering door Skamkell en Otkell om hooi aan Gunnarr te verkopen, is volgens Heusler ontleend aan de Hoénsna-óris saga¹. De diefstal zelf kán historisch zijn, hoewel ook dit niet vaststaat. Indien dit wel zo is, dan heeft de auteur evenwel de daad doen verrichten door Hallgerðr in plaats van door Gunnarr. De slag die hij haar toedient als hij de diefstal ontdekt, kan dan nooit gegeven zijn. Maar hij is de derde in de reeks, een noodzakelijk uitvloeisel van het vormgevend principe van de epische wet, en in de conceptie van de auteur de eerste.

De andere twee huwelijken zijn naar eenzelfde schema gestileerd, een bewijs voor de onvolledigheid van de overlevering. Kersbergen heeft er reeds op gewezen dat deze twee huwelijken zó grote overeenkomst vertonen met de eerste twee van Guðrún in de Laxdoela saga, dat het onwaarschijnlijk is dat deze verhalen volkomen onafhankelijk van elkaar ontstaan zijn². Deze Guðrún was, ook buiten de saga om, reeds een halfmythische figuur geworden. En de auteur der Njála was er zich van bewust dat zij getekend is naar haar beroemde naamgenoot in de Edda. De figuur van íóstólfr, in alle episodén, is verdacht, om niet te zeggen fiktief. We merkten reeds op dat hij dient om Hallgerð's kwade neigingen aan te wakkeren. En er zijn meer details die er op wijzen dat zijn keuze berust op navolging van een prototype.

In het licht van de epische wet, en in het verband van de literaire compositie, is het duidelijk dat voor de climax in het derde huwelijk de eerste twee een belangrijk symbolisch voorspel vormen. Ze zijn niet meer, maar ook niet minder, dan de sublimering in de architectonische bouw van dit machtig kunstwerk.

Dames en Heren:

Het is ons gebleken dat de kiemkracht der beide cellen, de toenaam *langbrók* en het schone haar, voldoende was om, gevallen in vruchtbare aarde, uit te groeien tot bloeiende wasdom. In het episch verloop, in de schakel der tonelen, is zeer veel, en het meest belangrijke, ontleend aan of

1 *Zwei Isländergeschichten* (1913), Inl. p. XIX.

2 A.C. Kersbergen, *Litteraire motieven in de Njála* (1927), p. 90 e.v.

geïnspireerd door verhalen en liederen buiten het terrein der saga. De uitbouw van Hallgerd's leven, met al zijn lotswisselingen, is een mozaiek van handelingen door andere vrouwen vóór haar verricht. Het thema van de proloog, met de vermelding der dievenogen, en de voorspelling die tot tragische werkelijkheid wordt, is een prelude dat op magistrale wijze wordt aangegeven en in een steeds aangrijpender wordend drama wordt ontvouwd.

Zo is Hallgerðr, ontsproten uit oude mythen, zelf geworden tot een nieuwe, onvergetelijke mythische figuur.

De auteur had niet de bedoeling een mythische figuur te tekenen, hij plaatste haar, met forse trekken, temidden van rasechte Yslanders. Niettemin is zij, hoewel schijnbaar slechts een tijdelijke, aan oord en eeuw gebonden verschijning, een kristal waarin tijdloze vrouwenfiguren weerspiegeld staan, een moment van kleur in de eeuwige regenboog.

Dit eigen waarheidsbeeld, een hogere, want mythische waarheid, is voor ons evenzeer aanvaardbaar als voor de oude Yslanders. Zij echter behoefden niet de hulp van filologen om de waarheid te zien. Zij aanschouwden haar direkt, vanuit hun kennis van roemruchte voorgangsters.

In de saga is onze heldin niet gestorven en begraven. De legende wist later van haar dat ze als non boete deed voor haar zonden. Zo wilde men aan haar daemonisch wezen de rust gunnen in een Christelijke mythe.

Maar de schrijver der *Njála*, een Christen, van het mildere ethos getuigend, heeft haar veel harder behandeld dan de schrijver der *Laxdoela saga* zijn heldin Guðrún; en: hij heeft ons niet met haar verzoend. Bij monde van haar tijdgenoten laat hij haar, de trotse, schone hoofdlingsdochter, Hallgerðr langbrók, verglijden in de armen van een lage schurk. Zo zagen de Yslanders haar *úgaefa*, haar misdeeld-zijn van geluk, dat haar door haar hele leven vervolgde, omdat het haar, evenals haar grote voorgangsters, was aangeboren en door het Lot was opgelegd.

Dichterschap in spreektaal

Door Guillaume van der Graft

Dichten is leven bij wijze van spreken. Een dichter leeft woordelijk. Zoals degenen die gearmd naar de brand gaan, dicht bij de gloed gekomen, zich voetje voor voetje voorwaarts bewegen vanwege de menigte die op de been is, zo baant zich de dichter woord voor woord een weg door de menigte der fenomenen, de fenomenigte, naar het vuur dat hij achter hen zoekt. De dichter zoekt overal iets achter, hij zoekt de haard der dingen en hij zoekt met het woord. Het woord zijn elleboog en wichelroede. Hij loopt zijn neus achterna. Maar met de neus ademt men, inspireert men, en met de inspiratie spreekt men, dicteert men, dus dicht men, want dichten komt van dictare. Het is de hand die schrijft, maar de hand drijft op de adem. De pen in de hand is niets anders dan een soort tweede tong in een verplaatste mondholte, een mond aan het eind van de arm. De tong rept zich over de stilte van het papier. Het is een uitgesteld spreken, als men schrijft, tenminste als men gedichten schrijft. Het schrijven van een proces-verbaal in voorgeschreven zinswendingen heeft niets met spreken te maken. Het is geen uitgesteld, maar afgesteld spreken. Het is een verhindering van spreken. Niemand kan een proces-verbaal voorlezen, het kan alleen worden afgedraaid op de stemband. Het verzet zich tegen de adem, het ontkent de inspiratie, het wil alleen maar stil met de ogen ontleed worden en dus overzichtelijk zijn; overzichtelijk: een kijkterm. Poëzie is nooit overzichtelijk. Maar poëzie is dan ook spreektaal in de beste zin van dat woord. Dichten, dat is pas spreken. Het is, en ik zeg dat met eerbied, een spreken met macht en niet gelijk de schriftgeleerden. Het proces-verbaal daarentegen, dat is geheel en al schrijftaal en geheel en al het gebied der schriftgeleerden.

Ik ben hiermee op een critiek punt aangeland, de misverstanden liggen al in de hinderlaag. Zal ik verdedigen, dat schrift niets dan een afkoeling is, een bevroering? Het is aantrekkelijk genoeg, aldus te redeneren. Taal kan bevroren worden tot schrift, het kan daarbij zijn eigenschappen verliezen. Is taal een stroom, een waterval, een flux de paroles? Het gaat er dan om, heet van de naald, bijna dampend heet, de taal op het papier te werpen, - zo, in zijn bevroren spreiding, op

schrift gesteld met de grootst mogelijke onmiddellijkheid, wordt het natuurgetrouwe spreken bewaard. Men heeft dat telkens weer gewild, niet vroeger, maar in onze tijd. Merkwaardig genoeg, juist een geslacht dat op de schrijfmachine werkt (ik kan dat niet, ik heb dan teveel afstand tot mijn onderwerp!) zoekt aldus het gesprokene vast te leggen, op een zo los mogelijke wijze, zo distantieloos mogelijk. Het is duidelijk dat op deze wijze de schrijftaal als taal verloochend wordt, ja het schrijven wordt tot een techniek teruggebracht. Het schrijven als kunst raakt op de achtergrond, literatuur trekt zich dan geheel en al terug op de spreektaal.

Het schijnt dat ik een dergelijk standpunt hiervorens juist verdedigd heb. Dat is toch niet zo. Ik wil hier met nadruk een onderscheid maken. Ik heb verdedigd, dat dichten bij uitstek spreken is, taal op de adem. Maar ik zeg daarmee niet, dat spreken (is gelijk praten, het misbruiken van de adem) het geestloos inspireren gelijk wij doen door dag en tijd) werkelijk reeds bijna dichten zou zijn! Want dichten is spreken met macht, - en het enkele feit, dat men niet spreekt gelijk de schriftgeleerden betekent nog niet dat men dus aan dat andere reeds toe is. Het is niet voldoende twee armen te missen om Venus van Milo te zijn, zegt Malraux.

Met andere woorden, ik bestrijd hier niet de schrijftaal en haar goed recht, haar orde, regelmaat en regels, haar wetten, haar dwingelandij. De voorschriften respecteer ik gaarne. Al was het maar om ze te kunnen overtreden. Profeten lopen soms dwars door de heilige huizen der priesters heen. Maar ze doen dat niet uit ongelof aan die heiligheid. Dan zouden ze geen profeten meer maar beeldenstormers zijn. Zo dunkt mij dienen de dichters met de letterkundigen de omgangsvormen van de schrijftaal hoog te achten, ten einde er vervolgens mee te kunnen breken. Het komt mij voor dat juist de dichter moet bedanken voor het vulgaire dilemma 'spreektaal of schrijftaal'. Wanneer het ene Keulen is - en waarlijk wij horen het soms donderen in de volksmond, en menig dichter zet zelf gaarne een grote volksmond op, - dan is het andere Parijs. Maar de weg naar Rome gaat middenweegs tussen beide door. Er bestaat een neiging, onder schrijftaal alleen maar te verstaan een storende stremming van de uitdrukingskracht. En daartegenover staat dan een spreektaal (en dus een dichtstijl) die alleen maar is het heen en weer gaan tussen een eerste en een tweede persoon enkelvoud.

Nu lijkt dat laatste onaanvechtbaar. Maar merkwaardigerwijs is dát

nu precies wat met het antieke *dialektos* wordt bedoeld. Dialect is het ongedwongen heen en weer gaan van gesprek. En litteratuur die niets dan dit rechtstreeks ongetuchtigde heen-en-weer van dichter tot lezer beoogt geeft dan ook 'dialect', geen 'taal'. Ik maak dit onderscheid met nadruk. Alleen voor de analphabeet geldt het niet en zelfs dat is ternauwernood waar. De ongeletterde die van horen zeggen in de kerk een taal kent welke passend is voor wat daar wordt behandeld, zal sprekende over de duiventeelt zich anders uitdrukken dan waar het gaat om de Heilige Geest, hoe nauw verband er moge zijn tussen kweken en teken. En Hanekampshendrik over wien ik hoop te berichten in een nieuwe bundel van mijn hand las uit de Schriften en bad tot de hemel op een verhoogde toon waarin Gregorius volledig triomfeerde over Johannes Calvijn. Gij zult mij tegenwerpen: hier is geen sprake van een spreektaal ter onderscheiding van het dagelijks dialect, maar hier brengt gij de sacrale taal ter sprake. Gelijk te vrezen was van een dominee. Maar ik geloof nu eenmaal dat dichterschap en sacrale taal ten nauwste met elkaar te maken hebben. Ik heb daar al op gezinspeeld door te reppen van het 'spreken met macht' en door de letterkundigen met priesters te vergelijken. Zij hoeden de taal zoals die onder ons is sacrosanct geworden. Dat is de zorg voor de liturgie van het volk, en die zorg is uiteraard conservatief. De dichters zijn dat niet. Of liever gezegd, het dichten is dat niet. Dat wil nog niet zeggen, dat dichten het tegendeel van conservatief zou zijn, het is eenvoudig iets anders, het is een onvergelijkelijke bezigheid. Men zou kunnen zeggen, dat de letterkundige en de dichter ieder aan een andere kant van de taal bezig zijn. Soms zullen ze elkaar dan ook tegenwerken, maar dat is niet gezegd. Wanneer de dichter in de letterkundige zou opgaan - of ondergaan - zou hij geheel en al heilige taal ofwel dichterlijke taal gaan schrijven. Dat is voorgekomen. En als de letterkundige geheel en al door den dichter wordt ontkend, dan komt de ont-heiligde spreektaal aan de orde, zoals ik dat schetste, de snel bevroren moment-opname, sprekend de dichter, maar ... dialect sprekend.

Tussen Keulen en Parijs de weg naar Rome. In Keulen dondert het, Parijs is de stad van scholastiek en code pénal. - Het is de taal der geletterden die tegenover het dialect staat, de taal der hoofdartikelen en brave brieven, de taal van een samenleving die gewantrouwd wordt, waartegen men zich verzet. Deftig, noemt men die taal wel eens. Het is de code van een als vijandig ervaren burgermaatschappij. Ik lees in het

etymologisch woordenboek van Dr. J. de Vries, dat 'deftig' in verband wordt gebracht met een wortel die 'samenvoegen' zou betekenen. Wie zich niet samen met de wereld voegen wil, wie leven naar die code onwelvoeglijk acht, zal zich verzetten tegen de codificatie van de taal. De oudste christenen noemden dat 'zich onbesmet bewaren van de wereld' en hadden hun monastieke idealen. Er is in een soort mensen die wel 'beat-generation' wordt genoemd veel dat aan dit monastieke, hoe vreemd het moge klinken, denken doet. Of, dichterbij, aan de dopersen uit de hervormingstijd die ook de afstand uitmaten waardoor zij zich gescheiden achtten van een onaanvaardbare samenleving en in wier midden ook zo sterk de roep naar onmiddellijkheid van beleving en uitdrukking werd gehoord. Beleving en uitdrukking dan van religieuze aard. Maar vergeef het mij dat ik, de letterkundigen met priesters vergelijkend voor wie de ritus geldt, de anderen, de anti-letterkundigen zou men welhaast zeggen (want van deze Maatschappij zullen ze de sterkste steunpilaren wel niet zijn) met piëtisten overeenkomstig zie. Hun tegenvoeters zijn degenen voor wie de letter, de geijkte wending, de gemeenplaats, diep en stijf bevroren *houvast* is tégen de adem, tegen de inspiratie, tegen het geluid als van een geweldige gedreven wind. De ambtenaar der eerste klasse Dorknoper geeft van dit mensenslag een getrouw beeld, maar ook Mr. Micawber.

Mij dunkt, dat het tussenliggende gebied, tussen de Dorknopers enerzijds en de kortsluiters en losknopers anderzijds veel kleiner is dan men denken zou. De deftige taal staat ons immers in tal van situaties ten dienste. Het is niet alleen schrijf-, maar maatschappij-taal! Wij spreken ook zelfs in de meeste gevallen alsof het geschreven, en liegen of het gedrukt staat. De Dorknoper die in ons schuilt roepen wij telkens te hulp wanneer wij op plaatsen in het levensterrein komen die allen gemeen zijn, zgn. gemeenplaatsen.

Daartegenover is het praten van 'ons onder elkaar', de omgang met gelijken, niet tot *spreken* alleen beperkt. Menige brief die beter moest weten getuigt daarvan. Maar tussen dialect, dat is ik/gij-taal, en schriftelijke taal, dat is ik/U, bestaat de wij-taal. En daarin kan worden gedicht, maar ook gebeden, gezongen en gepreekt. Ik noem met opzet dit viertal en in deze volgorde om de herinnering aan de sacrale taal wakker te houden. De gemeenschappelijkheid waarin deze taal geldt is van huis uit een religieuze saamhorigheid, offergemeenschap,

gezamenlijk beleden orde van zijn. Wanneer de samenleving geheel en al een maatschappelijk mechaniek zou zijn geworden, zal ook de taal geradicaliseerd zijn naar twee uitersten. Er zal gebrabbeld en gecijferd worden, maar niet meer gesproken en geschreven. Dát kan alleen op grond van een wij-schap dat niet natuurlijk is als in een clan en niet administratief als in een burgerlijke stand, maar gegrond op een gemeenschappelijk geloof - of desnoods ongeloof in dat geloof. Want als ik spreek over een religieuze binding - en dat is, meen ik, een tautologie - dan bedoel ik dat niet theologisch, maar cultureel, zoals mij hier past.

Bij al deze overwegingen is het voorbeeld van Martinus Nijhoff mij niet uit de gedachten geweest. Want in het werk van deze dichter vinden wij al het opgemelde terug. Grote eerbied voor de gesproken, de spreekbare taal, de spraak en de spreuk, - maar een eerbied welke niet in mindering komt van de gesanctioneerde traditie der geschreven taal. Er is in het werk van Nijhoff, vooral in het latere werk, geen spoor van preferentie voor het stil lezende oog ten koste van de adem, de stem. Het ritme van de regels gaat boven de constructie van de zinnen. De ontledende werkzaamheid van het aandachtige netvlies dat overzichtelijkheid wenst wordt achtergesteld bij het gehoor, dat in de tijd werkt, de opeenvolging, ja de opeengolving van de spraakeenheden. In het gedicht *De Moeder de Vrouw*, waar ik ter voltooiing van deze toespraak bij stil wilde staan, vindt ge bij allerlei andere ook dit kenmerk.

Ik ging naar Bommel om de brug te zien.
Ik zag de nieuwe brug. Twee overzijden
die elkaar vroeger schenen te vermijden
werden weer burens. Een minuut of tien
dat ik daar lag, in 't gras,¹

vooral die laatste wending is kostelijk in dit verband.

Wanneer ik Nijhoffs eerbied voor de traditie, het overgeleverde, en dat wil dus het schriftelijk overgeleverde zeggen, in herinnering breng, - men heeft hem in dit opzicht zelfs byzantinisme verweten, - dan doet zich als vanzelf de verleiding voor om het nog iets scherper bij te stellen en te spreken van zijn eerbied voor de Schrift, in die onder ons volk geijkte zin van de scriptura sacra.

1 Zie de volledige tekst aan het slot.

Hetzelfde gedicht draagt ook daarvan getuigenis.

En wat zij zong hoorde ik dat psalmen waren, - een regel die tegelijk, in zijn spraakvorm een hommage aan de stem en naar zijn zin een *révérence* aan de Schrift betekent, - aan Schrift dus in deze eigenaardige betekenis waarin het woord niet onzijdig is. Het verwijt van byzantinisme sloeg ook, als ik mij nader bedenk, met name op de eerbied niet alleen voor de schriftelijke maar de schriftuurlijke overlevering.

Het is een opmerkelijk en een kenmerkend feit, dat de Bijbelvertaling van 1637 de Nederlandse taal beslissend heeft beïnvloed, meer dan enig ander openbaar boek. Niet het recht deed dat maar de religie; niet de wet maar de profetie. *De Schrift* beïnvloedde *het* schrift, - maar daarmee werd tevens aan de schrijftaal in de zin van kijktaal, leestaal, bevroren taal, deftige taal een grens gesteld. Want de Statenbijbel werd niet gelezen maar *vóórgelezen*, nagesproken, gereciteerd. Het was heilige taal, - en omdat het heilige gemeenschap scheidt: wij-taal. Tussen het dialect enerzijds en de deftige taal anderzijds stroomde voedend en vormend de *traditio scripturae sacrae*. Dat is misschien bij ons veel sterker het geval geweest dan in andere landen. In het Engels treft ons de grote soepelheid van de officiële taal. Men kan ermee vlak bij de omgangstaal komen, men kan zich er zeer ver van verwijderen. In het Duits, dunkt ons, is de op school geleerde taal als een soort bovennatuur op de dialecten geplaatst. In Frankrijk schijnen spraak en schrift in elkaar over te gaan. Anders het Nederlands. Ik ken geen taal waarin het gemoedelijke en het deftige zover van elkaar verwijderd zijn, als Jantje lacht en Jantje huilt. Ik spreek nu niet van de spelmogelijkheden die dit biedt voor de schaamte en de humor. Maar tussen die beide uitersten beweegt zich, vroed en vrolijk, een taal die door de besten wordt gehanteerd, dichters zowel als scheppers, Muzen en vrouwen, een moedertaal in de nobelste zin, van oorsprong de taal van onze heilige Moeder de kerk, *ecclesia reformata*, - een strenge moeder die niet zo zeer zong als wel voorlas. Jawel, zij zong ook wel...

en wat zij zong hoorde ik dat psalmen waren.

Dat is een stem die midden uit de oneindigheid komt. En hiermee raak ik aan de teerste zenuw. De gehele kwestie van taal, woord, adem, schrift, - van onbedijkte overstromende of van ingedikte, bevroren taal, én (*tertium datur*) van in een bedding van traditie voortvarende taal, - de gehele kwestie van vijandschap of vriendschap van spraak en schrift, het bitse verwijt van byzantinisme inclusief, hangt ten laatste samen

met een vermoeden, beleden door de een, beledigd door de ander, dat de taal midden uit de oneindigheid stamt; dat haar kiem ligt in de Elyseese velden, anderen zeggen de velden van Efratha, en dat zij neerdaalt als manna, als brood van woorden.

Onder die dat belijden, ik zinspeelde daar reeds op, heerst de grootst mogelijke verwarring. Men kan een stem vernemen dat de oren klinken en de oneindigheid als oorschelp hebben en stellen dat het woord uit de lucht komt vallen. Bij Nijhoff is dat anders. Daar komt het over het water stroomafwaarts aanvaren. Want Nijhoff erkent de traditie, het doorgegeven woord van generatie op generatie, een vrouw op een boot in de stroom. Dat is een eeuwigheid onder de brug door, anders gezegd: een eeuwigheid welke niet in de onmiddellijkheid bestaat (wat surrealisten én piëtisten altijd willen), maar integendeel, in de opeenvolging, de opeengolving, de geschiedenis van moeders en kinderen, in de traditie van de moedertaal die daarin niet een andere is dan de heilige taal.

Het is overigens geen ongeschokte traditie. 'O dacht ik, o dat daar mijn moeder voer!' Dat is geen werkelijkheid meer, maar wens. Nijhoff heeft altijd de moeder weergezocht en dat is hem meer dan alleen een persoonlijk probleem geweest, het was ook een culturele opgave.

Tegelijk heeft hij gezocht naar de doorstroming, zeewaarts, naar het gehele volk, van het hem overgeleverde, opgedragen woord. Nijhoff heeft niet alleen terugverlangd naar het kind dat was, doch ook vooruit naar het kind dat wezen zou. En in zijn poëzie gaat het kind zich vereenzelvigen met het woord en het woord met het kind. Men mag de bekende zegswijze aldus wijzigen: een zoon een zoon, een woord een woord.

Het is niet buiten dit onderhavige gedicht om dat ik tot deze overweging kom. Want dit is een gedicht dat niet alleen rakelings langs ons onderwerp heen gaat, zodat wij er aan konden tippen, maar dat de zenuw ervan raakt. Het is een wonderbaarlijk gedicht. Het gaat over land en water, landschap en waterbouw, - maar ook over geboorte en moederschap, - niet minder echter over dichterschap en traditie, - ja waarlijk over geest en incarnatie. Het is een gedicht dat gaat over buurtverkeer, geslachtsverkeer, het verlostte en het verlossende woord. Dat wil zeggen, - in het geheel van Nijhoffs woordwereld laat het steeds verdere inzichten zien en daarin juist is het wezenlijk poëtisch, want poëzie leeft van de boventonen, - of de dichter wist dat hij ze aansloeg of niet.

Men moet beginnen bij de *letterlijke* zin: de nieuwe oeververbinding, een fraai staaltje van waterstaat en dan het scheepsverkeer, zo hollandspittoresk. Maar daardoorheen wordt het uitzicht geopend op een *zielsgeschiedenis*, een verglijdende jeugdherinnering, niet alleen in die ene regel (o dacht ik, o, dat daar mijn moeder voer) maar in het hele beeld met brug, oevers en in dat beeld komend schip. Wanneer men zich Nijhoffs regels herinnert

O zoontje in me, o woord ongeschreven,
o vleesloze, o kon ik U baren,

dan ontwaart men, gelijk ik tevoren stelde, dat niet slechts het waterschap en het moederschap, maar ook het dichterschap in dit gedicht in het geding is. Toch is er nog meer, of liever: *dit laatste is meer dan het lijkt*. Waar komen die beide regels voor: o zoontje in me etc.? Het zijn de op twee na laatste regels van Het Steenen Kindje uit de bundel 'Vormen'. Er volgt dan nog: Den nood van ongeboren leven / Wreekt gij met dit verwijtend staren. De eerste regel van het hierop nu volgende slotgedicht in deze bundel luidt: Christus is ons geboren. Men kan moeilijk veronderstellen dat deze samenklank toevallig is. Men hoeft ook niet te veronderstellen, dat ze stichtelijk bedoeld is, bij wijze van antwoord op de nood van ongeboren leven. Men moet ook niet vergeten dat het een poëtische nood was, en men moet den dichter alleen de dichterlijke consequenties aanrekenen. Maar dan blijft het feit dat hier poëtisch gesproken van de vleeswording des Woords sprake was (o vleesloze, o kon ik U baren), of anders gezegd, van poëzie als een incarnatie, - en dat achter de geheimzinnigheid van het dichterschap de geheimzinnigheid geplaatst is van de *kerstnacht*, - dat is de titel van dit slotgedicht uit 'Vormen'. De omgangs-'vormen' van de poëzie en van de sacrale taal, van de sprake bij uitstek en de Schrift bij uitstek, vinden elkaar in gemeenschappelijk verband met wat de eeuwen door in dit Europa beleden is te zijn aller mysteriën inwendig wonder, ο λογος σαρχ εγενετο. En dat nu, de incarnatie, de vleeswording van het Woord ligt dan ook ten grondslag aan de waardering die men heeft voor de taal. Wie zo, in de termen van messianisme, menswording, baring spreekt over poëzie kan nooit toestemmen dat woorden alleen klank zouden zijn, of alleen afspraak, of alleen kreetreflexen ter communicatie of alleen stukjes zinsontleding of alleen bloedlichaampjes of alleen

nummertjes-van Dale. De oude vaders plachten te spreken van de drieërlei zin der Schrift, - de letterlijke, de morele (of toepasselijke) en de typische of mystieke zin. Mij dunkt dat ook in een gedicht, ik bedoel een gewoon gedicht, *dit* gedicht, deze trits terug te vinden is. Wilt gij het beeldender: zoals de kinderen Israëls uit de woestijn de voorhof van hun heilige tent inkeken, - en zoals uit de voorhof het priesterkoor het heilige inging, maar één zich daaruit weer losmaakte om voort te schrijden in het heilige der heiligen, in de directe nabijheid, de sjechina van God, - zo kan men in de omtrek van de als droog zand aan elkaar hangende omgangstaal, 't zij plat of deftig, de voorhof van dit gedicht ingaan. Het heilige ligt zomaar niet open, - er wordt niet geschreven in dichterlijke taal. Het is zo gewóon, op het syntactisch onoirbare af: laat mij daar midden uit de oneindigheid / een stem vernemen dat mijn oren klonken. Maar in die oren (want dichten is spreken in de tweede, ja de derde macht) klinken dan ongehoorde, jazelfs onhoorbare dingen.

Of wilt gij een minder mythologisch beeld? Ik zat in een vliegtuig, boven de zee. Wij naderden de engelse kust. Mijn voeten rustten op de vloer van het toestel, onder mij zag ik het wolkendek, een besneeuwd veld, een ijsvlakte met daarin, snel groter wordend een wak. Diep beneden spiegelde het zeeoppervlak in de zon en zo sterk was het licht, dat de zeebodem met zijn kreken en zandbanken voor het oog bloot lag. Een ongekend gevoel van blijdschap en helderheid overweldigde mij. Ik keek door drie oppervlakken heen tot op de aarde. En ik begreep weldra, dat ik hier een geheim niet alleen van het vliegen, maar ook van het geloven en het dichten had ontdekt.

Ge kent de regels van Tauler

Es kommt ein Schiff geladen
bis an sein höchsten Bord,
trägt Gottes Sohn voll Gnaden,
des Vaters ewig Wort.

Ze zijn uit een mystiek lied. Dit van Nijhoff is een mystiek gedicht. De zaak van de spreektaal is in de grond een zaak van mystiek, van het sluiten der ogen en liggende in het gras van de wereld een stem vernemen. De oorsprong van het dichterschap is in de hemel. De oorsprong van de spreektaal is in het dichterschap. Soms moet men nauwlettend luisteren in de straten van Bommel om tussen de mensen terug

te vinden was in de hemel onhoorbaar geworden is. Maar dat pleit voor de juistheid van mijn veronderstellingen. Dichters zijn geen engelen maar herders. Ze gaan met haast om te zien het Woord dat geschied is. Wees *hier* aanwezig, allereerste geest, zo begint Awater en het is de eerste regel die volgt op 'de Moeder de Vrouw'.

Dat lied van Tauler staat in de kerkboeken. Het gedicht van Nijhoff past daar niet. Maar van de psalmen die hij hoorde heeft hij er een zevental vertaald, onder andere die van de goede herder.

Straks na gehouden vergadering rep ik mij naar een van die dichtgezelschappen waarvan het eerste in Nijmegen 1952 is gehouden, ten dienste van het nieuwe berijmde psalter. Het leek mij een ereplicht vijf jaar na de dood van een leermeester te getuigen van liefde voor zijn werk.

DE MOEDER DE VROUW

Ik ging naar Bommel om de brug te zien.
Ik zag de nieuwe brug. Twee overzijden
die elkaar vroeger schenen te vermijden
werden weer burens. Een minuut of tien
dat ik daar lag, in 't gras, mijn thee gedronken,
mijn hoofd vol van het landschap wijd en zijd -
laat mij daar midden uit de oneindigheid
een stem vernemen dat mijn oren klonken.

Het was een vrouw. Het schip dat zij bevoer
kwam langzaam stroomaf door de brug gevaren.
Zij was alleen aan dek, zij stond bij 't roer,

en wat zij zong hoorde ik dat psalmen waren.
O, dacht ik, o, dat daar mijn moeder voer.
Prijs God, zong zij, Zijn hand zal U bewaren.

Levensberichten

Salomon Adriaan Marie Bottenheim (15 januari 1880 - Amsterdam - 1 januari 1957)

De eerste dag van het jaar 1957 heeft Salomon Adriaan Marie Bottenheim uit ons midden genomen, uit het culturele leven van Amsterdam, waarmee hij meer dan een halve eeuw ten nauwste was vergroeid. Met veelzijdige belangstelling volgde hij alle stromingen des tijds. Moge de toonkunst de voornaamste plaats in zijn werkzaamheden hebben ingenomen, zijn blik was verder gericht en zag alle facetten van het maatschappelijk leven, beschouwend en actief deelnemend in breed verband. In hem leefde iets van de geest van Samuel Sarphati, aan wie hij een belangrijke studie wijdde. Gelijk Sarphati, als vakman medicus, een uitgebreide werkzaamheid in de sociale structuur van zijn stad verrichtte, heeft Bottenheim, musicoloog van beroep, zijn taak gezien in de bevordering van de naam en glorie van Amsterdam en Nederland. De liefde voor de muziek en haar beoefenaars evenwel bleef de bron en het uitgangspunt van geheel zijn activiteit.

Bottenheim werd geboren op 15 Januari 1880 uit een kunstminnend Amsterdams geslacht. Zijn vader evenals zijn grootvader behoorden tot de oprichters en oorspronkelijke aandeelhouders van de Naamloze Vennootschap 'Het Concertgebouw' aan de Van Baerlestraat - destijds Houbrakenstraat - te Amsterdam. Het was de beweging der Tachtigers die op muzikaal gebied in de oprichting van de Wagner-Vereeniging en Het Concertgebouw haar evenknie vond. De nieuwe geest die hier opbloeiende bezielde de jonge Bottenheim. Twee exponenten van een nieuwe tijd zouden in zijn leven een grote rol blijven spelen: Henri Viotta en Willem Mengelberg. Talrijke publicaties getuigen van het opbouwende werk, dat Bottenheim gedurende een lang leven verrichtte. De eerste schreden op de weg, die hij later op zo karakteristieke en persoonlijke wijze zou bewandelen, werden reeds in het ouderlijk milieu met toewijding en smaak geleid. De alras in aantal toenemende concertbezoeken laten een onuitwisbare indruk achter. En dit is wellicht bijzonder kenmerkend voor Bottenheim zoals zovelen hem hebben gekend: hij bezat een onfeilbaar geheugen. Hij vergat niet. Zomin de indrukken die hij persoonlijk ondervond als de zeer vele manifestaties waarvan hij getuige was en waarvan hij de waarde zo scherp onderkende, vervaagden met het voortschrijden der jaren. Deze eigenschap heeft hij op onnavolgbare wijze productief gemaakt; met scherpe intelligentie,

grote nauwkeurigheid en doorzettingsvermogen heeft hij de muzikale wereld waarin hij leefde afgetast, geregistreerd en gecommentarieerd in zijn talrijke publicaties. Beter epitheton dan 'chroniqueur de son temps', waarmee men hem eens betitelde, ware moeilijk denkbaar.

Bottenheim bezocht het gymnasium en de universiteit van zijn geboortestad. Reeds in deze jaren neemt hij intens deel aan het muziekleven dat in deze periode de eerste tekenen van een schitterende opbloei vertoont. En bij Bottenheim ontplooit zich de belangstelling en bewondering voor wat zich in muzikaal Amsterdam ontwikkelt tot de sterke drang zijn activiteiten geheel in dienst te stellen van de muziek. Hij heeft zich inmiddels autodidactisch bekwaamd in de muziektheorie. Na zijn candidaatsexamen in de rechten geeft hij de juridische studie op om zich als organisator en journalist geheel aan de toonkunst te wijden. En deze decisie is, zo niet beslissend, dan toch zeker van grote invloed geweest op de verdere bloei van het Nederlandse muziekleven, dat in Bottenheim een krachtig promotor vond. Na talrijke artikelen gepubliceerd te hebben in dagbladen en tijdschriften wordt hij in 1910 correspondent van de Nieuwe Rotterdamsche Courant, een functie welke hij tot 1936 zal vervullen. De 'positieve instelling' die zijn mentor en voorganger in deze functie H.L. Berckenhoff hem voorhoudt, ligt geheel in Bottenheims sfeer. Het is de noodzakelijke tegenhanger tot zijn critische geest en het maakt hem tot een constructief recensent. Hij onderneemt in deze tijd vele Europese reizen, hoort de grootste kunstenaars van zijn tijd, maakt verslagen van de belangrijkste muzikale gebeurtenissen in Europa, legt contacten en heeft in zijn land een werkzaam aandeel bij de organisatie van tentoonstellingen en van tal van evenementen. Daarbij bekleedt hij velerlei bestuursfuncties. In 1912 wordt hij gekozen tot bibliothecaris van de Vereeniging voor Nederlandsche Muziekgeschiedenis, voor welk instituut hij in de jaren 1913-1919 een wetenschappelijke catalogus samenstelt.

Hij is voorts Algemeen Secretaris van de Nederlandsche Koorvereniging en in 1916 wordt hij secretaris van een commissie tot onderzoek naar de bevoegdheid en wijze van werken van de Nederlandse Bureaux voor Muziek-Auteursrechten. Zijn werk in deze commissie heeft veel bijgedragen tot de jaren later voltooide herorganisatie en nieuwe werkingssfeer van de B.U.M.A.

Zijn bewondering voor Willem Mengelberg, zijn grote kennis en ervaring resulteren tenslotte in een secretarisschap van de dirigent.

In 1919 reist hij naar New York waar hij succesvolle voorbereidingen treft voor een concertreis van Mengelberg. Na het Mahlerfeest (1920), bij welks organisatie Bottenheim weer nauw betrokken is, beginnen de Amerikaanse tournees die gedurende tien jaar herhaald zullen worden en die er veel toe hebben bijgedragen het Nederlandse muziekleven in de internationale aandacht te plaatsen.

Zijn taak als secretaris van Mengelberg vat Bottenheim in de meest ruime zin op in het belang van het Nederlandse muziekleven en van het Concertgebouw. Hij stimuleert alom, bouwt voort op de internationale contacten en introduceert hier te lande o.m. Strawinsky en Ravel. - De oorlog van 1940 is niet in staat zijn werkkraft te breken. Integendeel. Wanneer het internationale verkeer een abrupt einde vindt en ook het nationale muziekleven van zijn glans is beroofd, concentreert Bottenheim zijn activiteit in de rust van zijn studeerkamer en studeert rechten. Op 12 Juni 1945 behaalt hij, op 65-jarige leeftijd, als eerste Nederlander na de bevrijding de meestertitel aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Daarnaast heeft hij enkele publicaties voorbereid die in onmiddellijke opeenvolging verschijnen: Dr Samuel Sarphati en zijn betekenis voor Amsterdam (1945), en De Opera in Nederland (1946). Voorts verschijnen van zijn hand vertalingen van boeken van Friedelind Wagner en Bertha Geissmar.

Dan wordt hij archivaris van het Concertgebouw, de instelling waaraan hij zijn hart heeft verpand. En met de intensiteit en de bezieling die hem steeds geleid hebben maakt hij ook deze arbeid weer creatief. Hij ordent de archieven en vindt er de stof voor zijn levenswerk: De Geschiedenis van het Concertgebouw (3 delen, 1940, 1949, 1950). Kenmerkend voor de wijze en warmvoelende mens Bottenheim is zijn laatste officiële functie, de laatste maar niet de eerste die hij belangeloos en geheel in dienst van zijn collega's bekleedde. In 1951 wordt hij benoemd tot voorzitter van de commissie tot voorbereiding van het wetsontwerp tot bescherming van het beroep van toonkunstenaars. Dat de minister van O., K. en W. De voorstellen van deze commissie heeft aanvaard, heeft hem in zijn levensavond een grote voldoening gegeven. De laatste jaren werkt hij nog onafgebroken aan een muziekencyclopedie, die door Wouter Paap met veel tact zou worden voltooid, nadat de pen aan de moede handen van de haast 77-jarige was ontvallen.

De naam S.A.M. Bottenheim zal met de bloei van het Nederlandse muziekleven in de eerste helft dezer eeuw onuitwisbaar blijven verbonden.

Zijn vele verdiensten vonden erkenning in zijn benoeming tot Officier in de orde van Oranje Nassau, Officier in de Kroonorde van België en Ridder in het Legioen van Eer.

RUDOLF MENGELBERG

Lijst van geschriften

- 1927 De Nederlandsche Afdeeling op de Internationale Muziektentoonstelling te Frankfort a.d. Main (N.V. van Munsters drukkerijen, Amsterdam).
- 1930 Nederlandsche deelneming, Afdeeling muziek, op de Internationale tentoonstelling te Luik (N.V. van Munsters drukkerijen, Amsterdam).
- 1933 Levensbericht van Mr H.A. Viotta. Overdruk uit het Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde (E.J. Brill, Leiden).
- 1936 Franz Liszt, uitg. Caecilia Reeks no. 3 (Bigot en van Rossum).
- 1941 Nederlandse zangeressen, uitg. Caecilia Reeks no. 7, onder de schuilnaam G.S. De Bossan (Bigot en van Rossum).
- 1945 Dr Samuel Sarphati en zijn betekenis voor Amsterdam (uitg. N.V. Joost van den Vondel, Amsterdam).
- 1946 De Opera in Nederland, Patria Reeks, dl. 37 (uitg. P.N. van Kampen en Zoon N.V., Amsterdam).
- 1946 Eeuwig laaiend vuur, geautoriseerde bewerking van 'Heritage of Fire', de geschiedenis van Richard Wagners kleindochter Friedelind Wagner (uitg. Holdert en Co., Amsterdam).
- 1947 Politiek en Dirigeerstok, geautoriseerde bewerking van 'The Baton and the Jackboot', Memoires van dr Bertha Geissmar (uitg. Holdert en Co. N.V., Amsterdam).
- 1948 In memoriam Henri Viotta (Overdruk uit De Gids).
- 1949 De wordingsgeschiedenis van Richard Wagners 'Tristan and Isolde', Rede voor de leden van de Wagnervereniging (Holdert en Co., Amsterdam).
- 1949-50 Geschiedenis van Het Concertgebouw (3 dln., uitg. Joost van den Vondel).
- 1957 Encyclopedie der Muziek, 2 dln., bewerkt en ingeleid door Wouter Paap.
Serie Prisma boeken (uitg. Het Spectrum, Utrecht) Posthuum.
Talrijke artikelen in dag- en weekbladen.

Dirk Coster
(7 juli 1887 - Delft - 8 oktober 1956)

Dirk Coster werd op de 7de juli 1887 in Delft geboren, zijn vader was architect-aannemer. Hij liep de lagere school af en kwam als veertienjarige jongen op het kantoor van de Gist- en Spiritusfabriek van Van Marken. Al spoedig bracht hij het tot bibliothecaris van de Directeur. Bereids in die jaren begon hij door zelfstudie zijn eerste pad te slaan door de Nederlandse en Europese letterkunde, terwijl hij in de avonden een cursus volgde, die gegeven werd aan de fabriek. Tot zijn eerste essay's, in zijn jeugd geschreven, behoren *Studiën over Adriaan van Oordt*. Hij hield ook veel van toneelspel, waar hij aanleg voor had. In een liefhebberij-toneelgezelschap 'Tollens' vervulde hij eens een hoofdrol in het toneelstuk 'Verleden'. Zijn ontspanningen bestonden uit zwemmen en schermen, sporten die hij met de hem typerende hartstocht bedreef. Trouwens, wat deed Coster niet met overgave, zijn natuur matigde zich slechts met moeite. Tegelijk met zijn belangstelling voor de literatuur groeide die voor schilderkunst en beeldhouwkunst, interessen die hij levenslang behield. Het was Pieter van der Meer de Walcheren, die de leesgrage zeventienjarige op een vacantiereis in Brussel ontmoette en hem binnenleidde in de Franse literatuur. Kort daarop verscheen Costers vertaling van de 'Trois Contes' van Flaubert, uitgegeven door Meyndert Boogaerdt in Rotterdam.

De werkkring bij de Gist- en Spiritusfabrieken van Van Marken had Coster er in 1904 aan gegeven. Toen was hij zich al bewust, dat hij uitsluitend een literator was en het ook wilde blijven. In 1912 was hij als vijf en twintigjarige in een vrij onbekend tijdschrift 'Wereld' te velde getrokken tegen Willem Kloos, en had aangetoond, dat de leus 'l'Art pour l'Art' krachteloos was geworden. Met de grootste aandacht las Coster in die jaren Kalffs '*Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*', het werk wekte hem op om op eigen krachten het letterkundig verleden van Nederland en Vlaanderen methodisch te bestuderen. Allengs ging hij de literatuur evenwel niet rationalistisch zien, noch als een grote bibliografie beschouwen maar, zoals hij zeide en schreef, hij wilde 'haar ondergaan als een persoonlijk avontuur'. Bewust boog hij zich om, van de objectieve letterkundige beschouwing, die tot nog toe min of meer gegolden had, naar een subjectieve, geheel persoonlijke waardering.

In de jaren tussen 1914 en 1918, dus tijdens de eerste wereldoorlog, hield de enthousiaste autodidact-literator door het gehele land lezingen over Nederlandse en West-Europese literatuur. Hij boeide zijn toehoorders, doch dit woord zegt het nog te flauw: zij waren ronduit gezegd gefascineerd. De spreker riep schrijversgestalten op, Flaubert, Stendhal, Charles Louis-Philippe, André Suarès, Dostojewski, Tolstoj, Jens Peter Jacobsen, Novalis, ook landgenoten, Suster Bertken, Hadewych, Guido Gezelle, Boutens en Henriëtte Roland Holst. Deze letterkundige avonden in een tijdsgewricht, waarin weinig lezingen werden gehouden, markeren een époque in de algemene belangstelling voor de letterkunde. Coster had een vast gehoor in vrijwel alle elf provinciën van Nederland. Stendhal, Flaubert en Dostojewski zijn eigenlijk toen eerst bekende en daarna beminde auteurs in Nederland geworden.

Leesgraag Nederland ging Dostojewski zelfs met zo een grote toewijding en vaart lezen, dat men allengs van een Dostojewski-mode kon spreken, door de welsprekende lector opgeroepen, maar zeker niet door hem gewenst.

Coster sprak nooit voor de vuist weg, maar hij las voor en op een lezing en zelfs bij een tafeltoast: grote vellen papier hield hij in de hand, randvol beschreven met zijn ongewoon, haast gothisch gestyleerd handschrift. Zijn gesproken woord was eigenlijk een bezonnen geschreven woord en de volzinnen behielden het trage ritme van een rijke gedachtengang. Zijn stem had iets trainerends, het stemgeluid bezat een omvangrijke scala, sommige brillante passages kon hij met pathos voordragen. De talloze toehoorders voelden van meet af aan dat hier een mens aan het woord was, die coûte-que-coûte een literaire overtuiging uiteenzette, waarvoor hij bereid was te leven en zo nodig te sterven. Zijn diepe ernst was onbetwistbaar. Emotie en bewondering over de teksten die hij erkende als grote letterkunde, bracht hij op zijn gehoor over. Het was een nieuw geluid om te horen uiteenzetten dat schoonheid en moraal, maar de laatste werd soms ook goedheid of liefde genoemd, tot één en dezelfde wortel te herleiden zijn in de menselijke natuur. Elk gedicht, vers, regel en woord, elk boek, figuur na figuur, zijn immers ontsproten in de ziel van de schrijver, neen, de waarheid schuilt niet alleen in de gave volzin, zoals Verwey het eens genoemd had, maar wel degelijk in de kracht en de zuiverheid van de ziel die hem schiep. Scheen het niet of Coster het getij mee kreeg? Guido Gezelle, Boutens, Henriëtte Roland Holst, Karel van de Woestijne, Leopold en anderen

zochten inderdaad naar andere waarheden dan alleen die der expressie. Rond 1916 daagde een groep jongeren die in deze richting verder ging, Van Eyck, Geerten Gossaert, Bloem, Jacob Israel de Haan, Nijhoff, Werumeus Buning, om enkelen maar te noemen. In zijn geestdrift kon de spreker nu en dan eens overschatten, later gaf hij dit toe, misgeschat heeft hij evenwel maar zelden. Ik meen dat het Anton van Duinkerken is geweest, die eens opmerkte dat, ware het taalgebied van Nederland groter, Coster in die jaren als sprekende literator Europese roem geoogst had. Nu vestigde hij slechts naam in Nederland en Vlaanderen.

In later jaren heeft Coster nog maar zelden in het openbaar gesproken, maar wanneer hij het deed betekende zijn doorwrochte rede nog altijd een gebeurtenis in de wereld der letterkunde. Ik denk hier aan zijn woorden op 23 december 1930 in de Doelenzaal te Delft over Stalpaert van der Wiele, en een rede over de Noord- en Zuidnederlandse geest, uitgesproken in de aula der universiteit van Gent bij het vijftigjarig bestaan der Koninklijke Vlaamse Academie, waarin hij de karakteristieken der beide letterkenden van 'onze landen' een plaats gaf in de beschaving der beide volken.

Toen het einde van de eerste wereldoorlog in zicht was en Europa zich voelde uitgebloed, werd Coster gegrepen door de desperaatheid der algemene ontreddeing. Hij vond dat de poëzie na 1918 een zekere neergang aan schoonheid en kracht liet zien, zoals hij trouwens ook schreef in het lange essay dat als inleiding voorafging aan de bloemlezing *Nieuwe Geluiden*. Met al zijn krachten verlangde hij mee te werken tot een nieuwe groei van een geestelijk letterkundig leven. Samen met de schilder-kunstkriticus, eveneens een autodidact, Just Havelaar stichtte hij het tijdschrift 'De Stem'. De ziel van de redactie was Coster. Nederlands en Vlaanderens literatuur wilde hij tot één harmonie laten samenklinken en al legde hij er de nadruk op, dat 'De Stem' zich niet speciaal op aesthetisch of ethisch standpunt vastbond, toch wist elke auteur, dat hij zijn oorspronkelijk uitgangspunt, dat schoonheid en waarheid samen verworteld zijn, ook in 'De Stem' zou doen blijken. In de eerste aflevering januari 1921 begon August Vermeylen zijn sonore artikelen over de 13de eeuwse schilder- en beeldhouwkunst, Nijhoff schreef zijn '*Kerstmacht*'. De eerste tien jaren van 'De Stem' zijn van een ongehoorde bloei geweest. Het leek wel of heel schrijvend Nederland en Vlaanderen, zowel de oude als de jonge generatie, hun beste werk aan de redactie, m.a.w. aan Dirk Coster zonden. Maar weinig tijdschriften, behalve

misschien De Gids in zijn eerste decenniën, hebben een dergelijk gezag, een dergelijke bloei gekend. Coster beijverde zich bovendien bijdragen op te nemen van nog ongekende schrijvers. Hetzelfde doel streefde hij consequent na in zijn talloze boekbesprekingen.

In 1924 verscheen de bloemlezing *Nieuwe Geluiden*, een keuze uit de hedendaagse poëzie, met de zo even genoemde omvangrijke inleiding, waarin Coster een reeks geestelijke portretten laat opdoemen van dichters, hun werk benadert en doordringt. Vele jaren later, in 1954, zeide de hoogleraar Donkersloot in zijn opmerkelijke promotierede tot Dirk Coster met recht, dat deze inleiding een nieuwe visie in de literatuur geïnitieerd heeft.

Coster begon bij wat hij de romantische school noemde, Boutens, Henriëtte Roland Holst, Karel van de Woestijne en Leopold. Daarna laat hij in penetrante karakteristieken opdoemen Van Eyck, Bloem, Geerten Gossaert, Jacob Israel de Haan, Pauwels, Nijhoff, Werumeus Buning en vele anderen. Het scheen hem gegeven te zijn op geheel eigen wijze, en bovenal met een bewogenheid als geen literator vòòr hem, tot de essentie der poëzie door te dringen. Hij benadert en bewondert haar niet alleen in het vers en in de zin, noch alleen in de regel en in het woord, maar hij benadert haar ook in de betekenis van een herhaling of in de stomme taal van datgene wat de dichter verzwegen heeft.

De literatuurgeschiedenis is van dit ogenblik af door hem, en met meesterschap, omgebogen van een objectieve waardering naar een subjectieve waardebeoordeling. Met een tot nog toe ongekende intensiteit en een brandend élan ziet hij werk en dichter, ook in het kleinste detail, steeds als een totaliteit. Psychologische, aesthetische en ethische elementen verwerkte hij, ze herleidend tot de scheppende ziel van de dichter.

In 1927 kwam *Nederlandsche Poëzie in Honderd Verzen* uit, bereids in 1909 voor een goed deel samengesteld en geschreven. Wederom is het voorwoord gegroeid tot een essay dat enkele perioden der bloeitijdperken tracht te definiëren. Scherp en met gloed zijn in het bijzonder zijn karakteristieken over Suster Bertken, Zuster Hadewych, Jacob Revius, Herman Dullaert en Vondel. Een nieuwe kijk geeft hij op Hubertus Poot, 'woorden, klanken van slaap en droom heeft hij gevonden, wendingen als manestrallen,...' Opmerkelijk is zijn karakteristiek over Guido Gezelle, in het bijzonder over diens tweede dichterperiode. 'Het ideaal der apostolische gemeenschap is gestorven in zijn hart, maar de communie met God en de natuur heeft zich van jaar tot jaar

voortgezet, verinnigd en verdiept, verdiept waar het zijn God betreft, verinnigd waar het betreft de natuur. Daar was het dat zijn gewonde hart gaat wonen: bij de bloemen, bij de boomen, bij de dieren.'

Het lijkt mij alsof Costers taal in deze twee inleidingen ongewoon fijn bezenuwd is. Telkens zoekt hij naar de allerfijnste woorden, alhoewel hij zich bewust blijft dat 'het onuitspreekbaar fijne' der verschijnselen door geen woord ooit te grijpen is en onverwoordbaar blijft.

1919 verscheen van Coster *Marginalia*, waaraan hij twintig jaar later nog een tweede deel heeft toegevoegd. Aphorismen en gedachten, waarin een auteur ernaar streeft alle maskers van denkmodaliteiten, taalmoden en tijdgeest te laten vallen, waarin de taal ontbloot schijnt van zijn laatste zier opsmuk, zijn in Holland maar zelden geschreven. Wij deinzen wel terug voor pure confessies. Coster heeft in de *Marginalia*, die voor hem verworven waarheden van zijn ziel waren, bovenal gezocht naar bezinning. Ze werden vertaald in het Duits en in het Engels met de juiste en veelzeggende titels: *Wege zum Leben*, *Living and the Lifeless*. In een verklarend kort voorwoord van de *Marginalia* schrijft de auteur: 'Het zijn de antwoorden op de scherpe vraag, die ik mij voortdurend heb gesteld: wat weet ge, wat weet ge eigenlijk voor goed.'

Als redacteur van 'De Stem', als essayist en als een vooraanstaande exponent der letterkunde heeft het hem niet aan kritiek ontbroken. Het tienjarig bestaan van 'De Stem' wilde Costers uitgever herdenken en op een grote samenkomst hield Coster een rede, waarin hij de balans opmaakte der Nederlandse letterkunde sinds de eerste wereldoorlog. Tegen alle verwachting in uitte hij teleurstelling dat in de naoorlogse jaren het leven wel met verdubbelde kracht was opgebloeid, maar 'op een wijze die iedere verwachting gelogenstraft heeft; het is opgewoekerd in een harde, roekeloze bloei die de kiemen van een vreeselijk sterven in zich heeft, het spreekt van gierigheid en gulzigheid, van haast en heftigheid, en van een prachtige maar te vleeschelijke bloei.' Deze scherpgeangelde maar moedige woorden wekten bij andersdenkenden ontstemming. De afkeur groeide tot wrevel en tegenwerking. Een striemende en dan weer honende kritiek, die sterker zou zijn geweest indien ze meer begrip voor Costers beginselen getoond had, heeft hij manmoedig en tegelijk met een prachtig felle overtuiging gedragen. Nooit is hij afgeweken van zijn beginsel, dat ook de literaire schoonheid verworteld is met religieuze moraal, die hij soms liefde, een andermaal goedheid noemt. Wordt de schoonheid van deze groeibodem afgesplitst,

dan kan zij geen levenskracht blijven en is gedoemd uiteen te vallen. Het getij had hij ditmaal maar zelden mee, de literatuur begon zich af te wenden van een religieuze oriëntatie. Coster trachtte haar nochtans te begrijpen. Het groeiend sociaal verantwoordelijkheidsgevoel dat zich alom spiegelde in de literatuur, noemde Coster in zijn inleiding tot de *Religieuze Poëzie* in 1949 een 'zuiver christelijk ideaal gevat in antichristelijke termen'. Derhalve delfde hij steeds weer in de poëzie van Henriëtte Roland Holst, die in zovele variaties belijdt, dat de liefde de levenswet is, en die zelfs in latere jaren beseftte, dat de liefde voor de mensheid zonder een geloof in God niet wel mogelijk is. In genoemde inleiding zijn markant de waarderingen voor Joannes Luyken, P.N. van Eyck, M. Nijhoff en Anton van Duinkerken.

Dirk Coster heeft tot aan zijn levenseinde gewerkt, evenwel niets meer uitgegeven. Zijn posthuum werk is dan ook een literaire schatkamer. Hij koesterde nog veel plannen en daaronder was de wens een boek te schrijven over Delftse figuren. Hij was zo door-en-door een Delftenaar, dat hij zich verwant voelde met de Delftenaren van vroeger dagen. Hij kon argeloos en met een speelse glimlach ervan genieten, dat Czaar Peter op de Delftse Schie in de schuit gevaren had met de grote Delftenaar Anthonie van Leeuwenhoek. In scherts werd Coster wel eens Dirc van Delft genoemd. Hij meende het oneindig goed met zijn geliefde stad, zelfs streed hij voor het behoud van haar kermis. Hij kende haar kunstzinnig en wetenschappelijk verleden en hij vatte haar geest samen in een biezondere zin voor de kracht en macht van hetgeen klein en van hetgeen stil is. Wie Costers levensgang, en dus zijn groei, enigermate meemaakt, weet dat deze twee eigenschappen ook zijn geestesmerken zijn geweest. Hij heeft in de Nederlandse en Vlaamse letterkunde nooit over een verloren regel, over een klein woord heengelezen, hij heeft het zwijgen van een schrijver gepeild en de stilte verstaan. Ver kon hij zwerven in de Nederlandse, Vlaamse en in de Europese beschaving van alle eeuwen, maar tot Delft keerde hij altijd terug, het was en bleef zijn stad, zijn groeibodem. En met steeds groter visie heeft hij haar begrepen.

Hoe wijs is het gemeentebestuur dezer stad geweest om hem op 7 juli 1952 te huldigen als haar ereburger. Coster heeft betreurd, dat er geen roman bestond over de Delftse samenleving en dat de stad niet zijn romanschrijver had, zoals Den Haag zijn Couperus, Rotterdam zijn Bordewijk, Amsterdam zijn Querido en Heyermans. Het was zo passend,

dat deze zoon van Delft het laatste gedeelte van zijn leven weer in het klein, maar zeer schoon en typisch Delfts grachtenhuis op de Voorstraat 101 heeft kunnen wonen, de woning waar hij geboren werd en zijn jeugd sleet. Hij leefde er in tweede huwelijk met zijn allernaaste, de dichteres Maria van Kranendonk. De vrede ener huiselijke intimiteit was voor hem een stil paradijs, hij heeft er mij telkenmale over geschreven. Ziet men Coster als Delftenaar, dan is op hem toepasselijk hetgeen hij eens schreef over wat Delftse geleerden en kunstenaars in hun uitingen gemeen hebben: '... een zekere verzonkenheid, een stilte, een peinzen, men zou het woord dromen kunnen gebruiken, wanneer dit dromen zich niet zoo aandachtig aan de werkelijkheid zelve hechtte.' Hij schreef eens over Johannes Vermeer en diens witte muur, waar een stoel voor staat: 'Het is iets dat ademloos maakt ...' Over Pieter de Hoogh dat diens Delftse toren bloesemwit glanst tegen de luchten, over Van Leeuwenhoek dat hij in Delft een nieuw heelal ontdekt had, het 'heelal van de waterdruppel'. Maar was het ook niet de stad van Hugo de Groot? 'Diens peinzen ging naar vrede, de heldere vrede'. En Delft was ook de stad van Stalpaert van der Wiele en Hubertus Poot. Waarlijk, Delft is de eerste en ook laatste groeibodem geweest van Dirk Costers élan en zijn lichtstralend peinzen, dolen en zwerven in het erf der Nederlandse en Vlaamse letterkunde.

Niet alleen zijn uitgegeven, maar daarenboven zijn posthuum en nog onuitgegeven werk getuigt hiervan. Voor mij behoren zijn nog niet uitgegeven brieven eveneens tot duurzame schrifturen. Hij beschikte over een wijd en lenig epistolair talent. In zijn brieven leeft deze uitzonderlijke mens dan eens met een geladen, dan weer met een weldadig ontspannen gemoed, soms in verweer of licht koutend, dan wederom beschrijvend, altijd onbewust getuigend van grote kennis en een indringend begrip om zijn medemens te benaderen. De brieven zijn afgestemd op de geadresseerde, die men dikwijls als het ware erin aanwezig voelt. Ononderbroken zijn ze een dialoog op hoog menselijk en literair niveau, ook wanneer ze niet anders behelzen dan een genoegelijke berichtgeving over ditten en datten. De brieven van latere jaren getuigen van eigen moeiten en bitterheid, die van zijn levensavond zijn dikwijls omgloord van een kristalklare aanvaarding van het leven.

Op de achtste oktober 1956 legde Dirk Coster, na enkele dagen van ziekte, dit bestaan met zijn lasten en zijn vreugden af, nalatend een rijk oeuvre.

HENRIETTE L.T. DE BEAUFORT

Lijst van geschriften

- 1907 *Litteraire Kunst*. 'De Wandelende Jood' door August Vermeylen, in Weekblad, De Vrije Tribune, 5e Jrg., nr. 2 en 3, uitg. Meyndert Boogaerd, Rotterdam.
Studiën over Adriaan van Oordt.
- 1912 Artikelen over de *Nederlandsche Literatuurgeschiedenis*, in tijdschrift 'De Wereld'.
- 1915 *Uren met Novalis*, Hollandia Drukkerij, Baarn.
- 1919 *Marginalia*. Van Loghum Slaterus' Uitgeversmaatschappij N.V., Arnhem.
- 1920 *De Nieuwe Europeesche Geest in Kunst en Letteren*, in samenwerking met Paul Colin, Dr. F.M. Huebner, Douglas Goldring en Romano Guarnieri. Van Loghum Slaterus.
- 1921 *De Stem*, waarin regelmatig artikelen van de hoofdredacteur Dirk Coster.
Van Loghum Slaterus.
- 1924 *Nieuwe Geluiden*. Bloemlezing met omvangrijke inleiding. Van Loghum Slaterus.
- 1925 *Verzameld Proza*. Eerste Bundel. Van Loghum Slaterus.
- 1927 *Verzameld Proza*. Tweede Bundel. Van Loghum Slaterus.
- 1927 *Nederlandsche Poëzie in Honderd Verzen*, met inleiding. Van Loghum Slaterus.
- 1928 *Dostojewski*, gevolgd door *De Wedloop*. Van Loghum Slaterus.
- 1935 *Het Kind in de Poëzie*. Van Loghum Slaterus.
- 1939 *Marginalia*, 2de deel. N.V. Em. Querido's U.M., Amsterdam.
- 1942 *Menschen, Tijden en Boeken*. Querido.
- 1946 *Delft*. W. Gaade, Delft.
- 1947 *Willem van Oranje*. Toneelspel. Strengholt, Amsterdam.
- 1949 *Religieuze Poëzie*, met inleiding. De Tijdstroom, Lochem.
- 1951 *In Memoriam Carel Scharten*. Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1950-51.
- 1955 *Herdenking van August Vermeylen*, in Nieuw Vlaams Tijdschrift jg. 9.

Vertalingen

- 1906 Flaubert, *De Legende van H. Juliaan, den Herbergzame*. Meyndert Boogaerd, Rotterdam.
- 1941 Novalis, *De Genius van de Zang* (inl. en vert. v.h. proza). Wereldbibliotheek, Amsterdam.

Posthuum Werk

- Vertaling van Voltaire, *Candide*.
Napoleon, Historische Visioenen.

Wegen en Uitzichten, waarin o.a. Over de Vriendschap, Over de Dankbaarheid, Over de Laster, etc.

Losse stukken, waarin o.a. Essay's over Poeschkin, Herinneringen aan een vriendschap met A.M. de Jong, Friedrich Nietzsche, voor Jo Spier naar aanleiding van zijn tekening De Begenadigden, Nationalisme en Internationalisme.

Dagboek van den Heer van der Putten.

De Romantische School.

Dialogen: Over de Schoonheid; Anti-Modern of de Ziekte der Literaturen; Over Léautaud, Flaubert, Stendhal en de Stendhaltjes; En hier is André Gide; La Peste van Camus, of de Ontdekking der Liefde; Gesprek over Herman Teirlinck (gedrukt in het Nieuw Vlaams Tijdschrift, 1956); Macht en Onmacht der Liefde; Fatum en Toeval; Over de Schoonheid I, II en III (I verschenen in de Vlaamse Gids, Brussel, 1955).

Verzamelde Brieven.

Redevoeringen

- 1930 Joannes Stalpaert van der Wiele. Aan de nagedachtenis van Dr. J.D.J. Aengenent, Bisschop van Haarlem, geboren te Delft. 23 Dec. 1930, Doelenzaal te Delft.
- 1930 Over Guido Gezelle in het Concertgebouw te Amsterdam.
- 1936 Noord- en Zuidnederlandse Geest. Rede uitgesproken te Gent in de Aula der Universiteit bij gelegenheid van het 50-jarig bestaan der Kon. Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde.
- 1952 7 juli, rede ten raadhuize te Delft na de benoeming tot ereburger van de stad.
- 1954 Antwoord als eredoctor der Universiteit te Amsterdam, 1 November.

Elisabeth Jongejan (3 oktober 1894 - Amsterdam - 6 januari 1957)

Elisabeth Jongejan werd op 3 oktober 1894 geboren uit het huwelijk van Pieter Jongejan en Elisabeth Lugthart. De vader was hoofd ener school te Amsterdam. Van hem erfde Elisabeth haar uitstekende pedagogische gaven, van moederskant haar warme belangstelling voor de mensen met wie zij in contact kwam. Reeds heel vroeg openbaarde zich de chronische astmatische bronchitis, waartegen zij haar gehele leven een hardnekkige, dappere strijd heeft gevoerd. Ter verzachting van deze kwaal werd zij als kind van elf jaar enige maanden toevertrouwd aan de zorgen van de ademspecialiste Jeanne Raet van Oldenbarneveld, die in Berlijn was gevestigd.

Haar zwakke gezondheid was ook de oorzaak, dat Elisabeth lange perioden van de jaren der lagere en middelbare school heeft verzuimd. Toch verwierf zij in 1912 het eindexamen van de Vierde Hogere Burgerschool met driejarige cursus te Amsterdam en zette daarop haar studie voort aan de Openbare Handelsschool aan het Raamplein, waar zij in 1914 het eindexamen aflegde. De lessen in de Nederlandse taal en letterkunde aan laatstgenoemde school werden in die jaren gegeven door Dr. A. Zijderveld. Zijn boeiend onderwijs wekte in Elisabeth Jongejan de lust, zich voor de akte Middelbaar Nederlands te bekwamen. Dr. F.A. Stoett werd haar leermeester voor de taalkunde; de literatuurstudie verrichtte zij zelfstandig. In 1918 werd haar streven met de gewenste uitslag bekroond.

Enkele jaren later besloot zij, aan de universiteit te gaan studeren. Zij nam lessen in de oude talen bij Dra. Paula F. Winkler. Na een colloquium doctum in 1925 legde zij in 1926 het kandidaatsexamen in de Nederlandse Letteren af en in 1929 cum laude het doctoraal examen. Als bijvakken had zij gekozen geschiedenis en Zweeds. De jaren die nu volgden waren gewijd aan intense studie van de letterkunde der Romantiek in binnen- en buitenland, als voorbereiding tot haar proefschrift over de humor-‘cultus’ in Nederland, een gedegen, uitvoerig werk, waarmee zij op 7 april 1933 aan de Amsterdamse Universiteit de doctorstitel verwierf, eveneens cum laude. Promotor was Prof. Dr. J. Prinsen J. Lzn. In 1934 trad zij toe tot de Filologische Kring te Amsterdam en in 1940 werd zij tot lid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde gekozen.

Sedert 1919 was Elisabeth Jongejan ook als lerares werkzaam. In de cursus 1919-1920 gaf zij les aan de Middelbare School voor Meisjes in de Pieter de Hoochstraat te Amsterdam. Met de latere directrice van deze instelling, Dr. W.L.C. Coenen, opende zij een opleidingscursus voor de akte Middelbaar Nederlands, waar de kandidaten een degelijke voorbereiding ontvingen. In 1920 volgde haar benoeming aan de Christelijke H.B.S. met driejarige cursus, die aanvankelijk gehuisvest was in de onderbouw van de Parkkerk in de Gerard Brandtstraat. In 1925 kon de directeur, Dr. A. de Froe, een nieuw schoolgebouw openen aan het Allebéplein, dat enige jaren later werd herdoopt in Adama van Scheltemaplein. De instelling kreeg de naam van Christelijke Litterair-Economische H.B.S. In de Tweede Wereldoorlog werd het gebouw gevorderd en door de Gestapo in gebruik genomen, tot het bombardement van de R.A.F. dit centrum van de Jodenvervolging in november 1944 heeft verwoest. Een nieuw gebouw is na de oorlog verrezen.

Aan deze H.B.S. heeft Dr. Jongejan meer dan dertig jaren haar beste krachten geschonken. Haar onderwijs was levendig en grondig. De praktische taalbeheersing van de leerlingen ging haar zeer ter harte, maar niet minder hun letterkundige en algemene ontwikkeling. Zij gaf leiding aan de uitbreiding van de schoolbibliotheek en was de onvermoeide stuwkracht voor het organiseren van de feestelijke bijeenkomsten der leerlingen. Met verschillenden van hen ontstond een sterk contact, daar zij, eerlijk en hartelijk als zij was, meestal snel hun vertrouwen won en steeds bereid was hen te helpen bij alle moeilijkheden met hun studie of anderszins. Veel oud-leerlingen bezochten ook in later jaren, toen zij zelfstandig waren, nog dikwijls het huis van Dr. Jongejan, die sinds 1934 samenwoonde met haar vriendin Dr. M.P. Prins, lerares in de Duitse taal en letterkunde.

In de oorlogsjaren hebben de twee vriendinnen zich aangesloten bij de Illegaliteit. Er zijn talrijke vergaderingen van Verzetsgroepen gehouden in hun huis, dat ook een telefonisch centrum was voor het contact met 'Nederland over de rivieren'. Al de spanningen en emoties van de oorlog hadden evenwel een slechte invloed op de gezondheidstoestand van Dr. Jongejan, zodat zij in 1946 voor herstel van krachten enige maanden in Davos heeft doorgebracht. Tijdens zo'n rustperiode in het buitenland hield zij zich meermalen bezig met het schrijven van letterkundig werk. Zo kwam in Davos een novelle tot stand, in 1950 in Savoye een detectiveroman, die echter niet is uitgegeven.

Lust om te reizen bezat Dr. Jongejan in hoge mate. Vele Europese landen heeft zij in haar vakanties bezocht. Frankrijk, Zwitserland en Italië voldeden haar het best, daar zij met het toenemen van haar ziekte steeds meer behoefte gevoelde aan warmte. Het klimaat van ons eigen land, met zijn kille vochtigheid, werd voor haar hoe langer hoe ongunstiger. Van klagen wist zij overigens niet, - zelfs niet in de laatste jaren van haar leven, toen zij dikwijls van een zuurstofapparaat gebruik moest maken om te ademen. De achteruitgang van haar gezondheid dwong haar in 1951 ontslag te nemen als lerares. Natuurlijk betekende dit afscheid van haar schooltaak voor haar een smartelijk gemis. Zij zette een werk op over de Nederlandse taal, dat bestemd was voor een brede lezerskring. Het is evenwel onvoltooid gebleven.

Voor de literatuurwetenschap heeft Dr. Jongejan uiterst verdienstelijke arbeid verricht door haar dissertatie: *De humor-'cultus' der Romantiek in Nederland*. Dit proefschrift bestrijkt een uitgebreid terrein van binnen- en buitenlandse letterkunde. Met scherpzinnigheid en ijver heeft de schrijfster de humor-'cultus' bestudeerd in al de grillige, vaak gecompliceerde uitingen daarvan. Eerbiedwekkend is haar kennis van de literatuur uit het tijdvak der Romantiek, haar geheugen om de in zoveel talen gelezen werken tot in details te onthouden, haar talent om de onderlinge verhouding van de auteurs of boeken vast te stellen. Aan de studie van deze stof zijn ook enige van haar beste tijdschriftartikelen te danken en een paar interessante recensies van werken, die onderwerpen uit dezelfde periode behandelen.

Wekten haar scherp intellect en haar wakkere studiezijn bewondering, door bijzondere gaven van karakter heeft Dr. Jongejan ook de sympathie van velen verworven. Zij was een toonbeeld van energieke volharding en wist haar doel te bereiken ondanks de voortdurende worsteling met een zwakke gezondheid. Haar kennis en haar tijd stelde zij steeds met dezelfde onbaatzuchtige bereidheid ter beschikking van ieder die haar hulp van node had. Geestig en levendig, vitaal en kordaat, was zij iemand die intens leefde, grote belangstelling voor anderen bezat en graag haar huis en hart voor hen opende. Zo leeft zij voort, in dankbare herinnering, bij al degenen die zij gul en trouw in haar vriendschap liet delen.

CATHARINA YPES

Lijst van geschriften

- 1922 Medewerking aan: A. de Froe, De klanken van het Nederlands, 2e dr. (Groningen, 1922; 3e dr., 1935). De beide laatste hoofdstukken zijn geschreven door Elisabeth Jongejan.
- 1922 Fonetiese sprokkel. De 1 in het Nederlands. De Nieuwe Taalgids, XVI, p. 262.
- 1933 De humor-'cultus' der Romantiek in Nederland. Dissertatie Amsterdam. (Zutphen, 1933).
- 1935 Recensie: G. Voigt, Die humoristische Figur bei Jean Paul (Halle a.S., 1934). Museum, 42e jrg., kol. 123.
- 1936 Jean Paul in Nederland. De Nieuwe Taalgids, XXX, p. 79 ('Prinsnummer').
- 1936 Recensie: Dr. Jos. J. Gielen, Handleiding bij de studie der Nederlandse letterkunde (Purmerend, 1936). De Nieuwe Taalgids, XXXI, p. 134.
- 1939 Een kijkje in het atelier van Hildebrand. Bij het eeuwfeest van de Camera Obscura. De Nieuwe Taalgids, XXXIII, p. 289.
- 1939 Hoe Hildebrands geestverwanten over muziek dachten. Algemeen Handelsblad, 10 oktober 1939.
- 1940 Een reisherinnering. Ts. Wij jonge vrouwen, jrg. 22 (mei 1940), p. 276.
- 1940 Recensie: F.L.W.M. Buisman - De Savornin Lohman, Laurence Sterne en de Nederlandse schrijvers van c. 1780-c. 1840. Diss. Leiden. (Wageningen, 1939). De Nieuwe Taalgids, XXXIV, p. 177.
- 1940 Van Leeuwenhoek's brieven en de Nederlandse schrijftaal in de zeventiende eeuw. De Nieuwe Taalgids, XXXIV, p. 300.
- 1946 Als wij de balans opmaken ... In het gedenkboek: Christelijke H.B.S.-A (v.m. Hogere Handelsschool) te Amsterdam. Haar vijf-en-twintig jarig bestaan herdacht, 1920-1945, (Amsterdam, 1946), p. 30.
- 1946 In een Zwitserse school. Vier artikelen in: Uitzicht. Algemeen tijdschrift voor het Christelijk onderwijs, 1e jrg., 1946, p. 29, 61, 89, 124.
- 1946 Recensie: Aar van de Werfhorst, De winterkraaien (Amsterdam, 1945). Christelijk schoolblad: Onze vacatures, 21 februari 1946.
- 1947 Recensie: Frans Coenen, Onpersoonlijke herinneringen, 2e dr. (Utrecht, 1946). Christelijk schoolblad: Onze vacatures, 20 maart 1947.

David Kouwenaar
(Amsterdam, 10 september 1876 - Bergen, 26 juni 1957)

Persoonlijke herinneringen, hoe schijnbaar onbelangrijk op zichzelf ook, spelen vaak een gewichtige rol wanneer het er om gaat de levensloop van een overledene te schetsen, omdat daardoor tevens een beeld wordt gegeven van het wezen van de betrokkene. Het was in 1916 dat de pers werd uitgenodigd een bezoek te brengen aan het aan de gang zijnde restauratiewerk van het Koninklijk Paleis op de Dam te Amsterdam. Voor het timpaan was een soort plankier gemaakt, zodat het herstelwerk van dichtbij kon worden bekeken. Al waren er dan planken achter de bezoekende persmensen aangebracht, toch was het een vreemde gewaarwording, zo hoog boven de Dam te staan. Maar ook de beelden ter weerszijden van het timpaan waren onder handen genomen: een ijl houten trapje leidde er heen; de schrijver van dit levensbericht geloofde het wel, zoals de meesten van zijn collega's. Niet alzo David Kouwenaar, die er was als Amsterdams correspondent van de Nieuwe Rotterdamsche Courant. Onvervaard besteedde hij, in gezelschap van Prof. Jhr Jan Six, de houten trap om ook daar, heel in de ijle hoogte, van het herstelwerk kennis te nemen. Zo was Kouwenaar ('lange David' voor zijn collega's wegens zijn lengte, of alleen maar 'David'): voor zijn krant, of liever voor zijn vak, was niets hem te veel of te gewaagd! Hij was toen al dertien jaar als vertegenwoordiger van de N.R.C. in Amsterdam werkzaam, doch tevoren had hij de journalistiek reeds sedert 1895 in de hoofdstad beoefend met een korte onderbreking als lid van de hoofdredactie van een andere 'hoofdstedelijke' krant, nl. 'Haarlems Dagblad'. Uit zijn 'Haarlemse' tijd dagteekent ook nog zijn journalistieke werkzaamheid te Zaandam, waar een zogenaamde kopkrant van Haarlems Dagblad werd uitgegeven.

Wat in die tijd een zeldzaamheid was: hij was rechtstreeks van de schoolbanken (de 1e H.B.S. met 3-jarige cursus te Amsterdam) in de journalistiek beland, nl. bij het correspondentiebureau van J.H. Geerke, een bekend journalist uit die dagen, die, steeds met een hoge hoed getooid, overal op uittrok! Vervolgens kwam Kouwenaar aan de 'Amsterdamsche Courant', het Geeltje genoemd naar de kleur van het papier waarop deze krant werd gedrukt, en waar tal van andere bekende journalisten hun praktische opleiding hadden genoten. Van het Geeltje kwam hij daarna als verslaggever aan het Algemeen Handelsblad en na van hier

naar Haarlem te zijn vertrokken, keerde hij in 1903 naar de hoofdstad terug op de Amsterdamse redactie van de Nieuwe Rott. Ct, onder de leiding van de toenmalige correspondent, de eminente dagbladschrijver H.L. Berckenhoff, een veelzijdig man met belangstelling op velerlei terrein, een voorbeeld van het niet meer bestaande type van de 'all-round' journalist. Kouwenaar werd zijn opvolger; hij bleef dit tot 1941, toen hij wegens het bereiken van de 65-jarige leeftijd werd gepensioneerd. Hij heeft van Berckenhoff ongetwijfeld diens liefde voor Amsterdam overgenomen, zo hij deze al niet bezat! Deze beperking is ongetwijfeld op haar plaats als men nagaat, dat Kouwenaar op 10 September 1876 werd geboren in het hartje van Amsterdam, de Kalverstraat. Zijn vader, T. Kouwenaar, had er op nr. 62 een boekhandel en uit de ouderlijke woning kon David dus al vroeg kennis nemen van wat zich daar, in het middelpunt van de hoofdstad, afspeelde. Vele, vele jaren later, immers pas in December 1949, toen hij al ruim acht jaar rustend - nu ja, 'rustend'! - journalist was, zou hij er van gaan vertellen in zijn werk 'Tussen Dam en Muntplein', de levensgeschiedenis van de Kalverstraat: van de man, die ezalinnenmelk letterlijk aan de deur afleverde door met een kudde ezalinnen te verschijnen en die op de stoep te melken ten bate van een jonger broertje van de schrijver dat een zwak kind was; van de burgerweesjes, in haar flatterende rood-en-zwarte dracht, als zij Zondagsmorgens ter kerke gingen; van de krantenverhuurder, want het was in de tijd dat men nog kranten huurde, die dan na lezing weer werden opgehaald en (tegen een lager tarief) bij een volgende klant werden bezorgd. Weemoedig stemt het te denken, dat op de laatste bijeenkomst van het Senioren-Convent in de Journalistiek, een halfjaarlijkse bijeenkomst van oude en oud-journalisten, in December 1956 gehouden, die hij kon bijwonen met het oog op zijn gezondheidstoestand - hij overleed een half jaar later - Kouwenaar aan die krantenverhuurder herinnerde als zijn eerste contact met de journalistiek! Doordat zijn vader lid werd van de redactie van het (oude) 'Nieuws van den Dag' werd dit contact uit den aard der zaak nog verstevigd.

Het spreekt vanzelf dat een man, die zulk een eervolle en langdurige staat van dienst bij de Nederlandse dagbladpers zou bekleden, ook in haar organisatie een belangrijke plaats ging innemen. Zo was hij vele jaren bestuurslid, o.a. secretaris, van de Nederlandse Journalisten-Kring en was hij eveneens tal van jaren voorzitter van de vereniging van Amsterdamse journalisten, 'De Amsterdamse Pers'. Bij zijn aftreden

als zodanig werd hij tot haar ere-voorzitter benoemd, een onderscheiding die hij naast zijn belangrijke werk voor de organisatie te danken had aan zijn persoonlijke eigenschappen van welwillendheid en hulpvaardigheid. Tegenover de buitenwereld en met name de autoriteiten was hij de bekwame, gematigde woordvoerder en strijder voor de belangen van de pers en het is zeker mede aan zijn optreden te danken, dat haar aanzien tijdens zijn lange loopbaan belangrijk is gestegen: dat moet voor hem een grote voldoening zijn geweest.

Een hoogtepunt in zijn werk voor de organisatie was wat hij deed voor de rondreis van een groot aantal buitenlandse journalisten door Nederland ter gelegenheid van de Olympische Spelen van 1928. Die rondreis, waaraan een tachtigtal buitenlandse journalisten deelnamen, werd een succes, niet het minst door Kouwenaar's bemoeiingen. Kort er na bekroonde de Koningin zijn verdiensten door hem te benoemen tot ridder in de orde van Oranje Nassau. Een andere koninklijke onderscheiding gewerd hem door de toekenning van het officierskruis in de Kroonorde van België. In 1930 werd hij benoemd tot lid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde.

Nog in een ander opzicht was 1928 een gedenkwaardig jaar voor Kouwenaar. Hij kon namelijk in dat jaar herdenken, dat hij vijf en twintig jaar in dienst was van de Nieuwe Rotterdamse Courant. Men heeft het in waarheid tot een zilveren feest voor hem gemaakt. Er had zich een ere-comité gevormd, namens hetwelk hem een schilderij van Hobbe Smith werd aangeboden, het Y voorstellende. Men begrijpt dat dit geschenk door de minnaar en kenner van Amsterdam met grote dank werd aanvaard. 'Zijn' organisatie, de 'Amsterdamse Pers' schonk hem bij zijn zilveren jubileum zijn portret door Bernard van Vlijmen. Zijn oude vriend, de kunstschilder Félicien Bobeldijk had hem in 1923 ook reeds vereeuwigd.

Ondanks zijn drukke werkzaamheden als Amsterdams correspondent van de N.R.C. vond Kouwenaar nog gelegenheid zijn liefde voor Amsterdam uit te leven als bestuurslid van het van 1900 dagtekenende genootschap 'Amstelodamum'. Hij zat van 1919 tot 1950 in het bestuur ervan; zijn gezondheidstoestand noopte hem tot aftreden. De laatste 14 jaar was hij tevens redacteur van het maandblad van dit genootschap. Toen 'Amstelodamum' veertig jaar bestond, werd dit feit gevierd met de uitgave van een werk 'Amsterdam 1900-1940' met een groot aantal afbeeldingen van de hoofdstad, waardoor een belangwekkend beeld

werd gegeven van het verschil tussen die twee jaren. De inleidende tekst bij deze afbeeldingen werd door Kouwenaar verzorgd, om een ietwat afgezaagd beeld te gebruiken 'in 's meesters bekende stijl'. Het vijftig-jarig bestaan van het genootschap 'Amstelodamum' werd eveneens gevierd o.a. met de uitgifte van een bijzonder nummer van 'Amstelodamum'. Kouwenaar, die toen reeds negen jaar van een *otium cum dignitate* genoot in zijn geliefd Bergen (N.H.) schreef er een artikel in over de oude Amsterdamse krantenwijk.

Nog uit zijn 'actieve' tijd dagtekent zijn werk voor de Vondelherdenking op 17 November 1937, toen hij als lid van het Amsterdamse Vondel-comité secretaris was van de commissie van redactie en de tekst verzamelde en samenstelde van het gedenkboek voor deze viering, en voor de gids en catalogus van de toen te Amsterdam gehouden Vondeltentoonstelling een beknopt essay schreef 'Vondel en Amsterdam'. De Vondel-kenner prof. B.H. Molkenboer schreef hem naar aanleiding van dit gedenkboek: 'Ik feliciteer U met deze arbeid, nu u het prachtige boek in veler eerbiedige en dankbare handen weet'.

Voor een gedenkboek ter gelegenheid van het 40-jarig regeringsjubileum van Koningin Wilhelmina in 1938 schreef Kouwenaar een artikel getiteld: 'Amsterdam in 1898'.

Zijn belangrijkste en omvangrijkste werk schreef Kouwenaar weer in de rust van Bergen, nl. in 1947, 'Amsterdam, Kroondraegster van Europe', een titel geïnspireerd op Vondel's bekende uitspraak:

Aen d'Amstel en aen 't Y daer doet zich heerlyck open,
Zij die als Keizerin de kroon draeght van European

Een levensbericht van David Kouwenaar zou niet volledig zijn indien niet ook melding werd gemaakt van wat hij deed voor het Nederlands Persmuseum. Dit museum was in het begin van deze eeuw gesticht door de heer D.A. van Waalwijk, directeur van 'Het Nieuwsblad voor Nederland', die grote belangstelling had voor de geschiedenis der pers. Toen zijn blad in 1914 werd opgeheven en overgenomen door het Telegraaf-concern, bood de koper het museum, dat was gevestigd in het gebouw van het Nieuwsblad op de N.Z. Voorburgwal (waar thans 'De Volkskrant' is gehuisvest) aan de vereniging 'De Amsterdamse Pers' aan. Deze riep een stichting in het leven, die op 4 November 1915 tot stand kwam. Een der oprichters was David Kouwenaar. Aanvankelijk als secretaris, in 1916, daarna als voorzitter (van 1919 tot

1929) heeft hij veel gedaan om het museum uit te breiden en er groter bekendheid aan te geven. Bij de viering van het 40-jarig bestaan dezer stichting in 1955 moest hij, als een der twee nog in leven zijnde oprichters, helaas om gezondheidsredenen verstek laten gaan.

Bij al zijn vele arbeid heeft Kouwenaar zich ook enkele jaren aan de politiek gewijd. Hij is nl. van 1933 tot 1935 hoofdredacteur geweest van 'Het Liberale Weekblad', het officiële orgaan van de afdeling Amsterdam van de Liberale Staatspartij. Zijn vele werkzaamheden noopten hem die arbeid te staken.

De onverbiddelijke dood heeft een einde gemaakt aan dit werkzame leven, dat velen veel heeft gegeven en hemzelf de voldoening, dat hij niet tevergeefs heeft geleefd. Van zijn twee zoons, David en Gerrit, wijdt de eerste zich aan de schilderkunst; de laatste drukt de voetsporen van zijn vader: hij is journalist en letterkundige.

C.J. SCHOTEL Fzn.

Anthוניus Gerardus van Kranendonk (Delft, 17 juli 1884 - Leiden, 1 april 1957)

Anthוניus Gerardus van Kranendonk - het klinkt te deftig: wie van de bevriende vakgenoten kende hem anders dan als 'A.G.'? - werd op 17 juli 1884 te Delft geboren. Daar bezocht hij de Hogere Burgerschool en de Rijksnormaallessen. Na het behalen van de onderwijzersakte ging hij Engels studeren aan de Rijksuniversiteit te Groningen, destijds de enige universiteit in het land waaraan Engels gedoceerd werd. Zijn leermeesters waren J.H. Kern en A.E.H. Swaen: de eerste stond hem bij in een weifelmoedige periode, toen hij erover dacht de studie op te geven, de tweede bracht hem die ijverige en nauwgezette speurzinnigheid bij, die eertijds voor een literator van node werd geacht. Een korte tijd diende hij het Lager Onderwijs, maar na het behalen van de Middelbare Akten Engels A en B, ging hij over naar het V.H.M.O., eerst als leraar aan de Hogere Burgerschool en het Gymnasium te Gorinchem, vervolgens aan de H.B.S. te Brielle en ten slotte aan de H.B.S. in zijn geboortestad. Vooral in het stille den Briel vond hij tijd en gelegenheid zich aan een dieper-gaande studie van de Engelse letterkunde te wijden: daar werd de grondslag gelegd van die uitgebreide kennis, vooral van de moderne Engelse litteratuur, die later in vele dagblad- en tijdschriftartikelen zou worden vastgelegd en, ten slotte, blijvender in het voortreffelijke nummer 33 van Elsevier's Algemeene Bibliotheek: *De Engelse Litteratuur sinds 1880*.

In 1933 werd van Kranendonk benoemd tot buitengewoon hoogleraar in de Engelse Letterkunde aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam, als opvolger van zijn leermeester Swaen. Hij aanvaardde zijn ambt in oktober van dat jaar met een rede, getiteld: *Beschouwingen over de Studie der Letterkunde*, waarin menige wenken voorkomen die ook nu, na vijf-en-twintig jaar, de behartiging waard zijn, voor leerling zowel als leermeester. Zijn extra-ordinariaat werd in 1946 in een ordinariaat omgezet, een wel wat verlate waardering van zijn met grote ernst opgezette en met grote plichtsbetrachting uitgevoerde taak.

Van Kranendonk's 'approach' tot de letterkunde was die van de humanistische aestheet: hij peilde de schoonheid en de menselijkheid der kunstwerken met zijn gevoel dieper dan met zijn niet minder fijn-geslepen verstand. Hoewel hij begrip had voor de moderne kritiek - zo zegt hij, bijvoorbeeld, naar aanleiding van Shakespeare's sonnetten:

'Onze onwetendheid (omtrent de *'black woman'* en de *'rival poet'*) behoeft de aesthetische werking van de verzen geen afbreuk te doen' - kon hij zich toch niet van ganser harte aansluiten bij die modernen die alleen maar de zuiver-analytische kritiek hanteren. Zelf verfijnd stylist, schreef hij beter dan hij sprak. Ik heb zijn colleges niet gevolgd: zij zullen stellig verantwoord zijn geweest, degelijk voorbereid en met overtuiging voorgedragen, nimmer oppervlakkig, maar ook nimmer te opzettelijk. Diepgaand gespecialiseerd heeft hij zich niet: Shakespeare bleef zijn speel- eerder dan zijn werkterrein, hoewel zijn boek over de grootste der moderne dramaturgen van grote en kritische belezenheid getuigt. Behalve in Shakespeare, was hij het diepste doorgedrongen in de letterkunde van het einde der 19de eeuw en de eerste decaden der 20ste, met name in het proza van 1880 tot 1920, waarvan hij, fijnzinnig selecterend, een uitmuntende appreciatie heeft neergelegd in zijn *De Engelse Literatuur sinds 1880*. (1924). Persoonlijk houd ik dit voor zijn beste werk: in een betrekkelijk kort bestek omvat het al het belangrijkste wat in die veertig jaar op het gebied der Engelse letterkunde is gedaan, terwijl het tegelijkertijd een helder beeld geeft van de sociale, politieke en religieuze achtergronden van deze periode. Want, hoe teruggetrokken Van Kranendonk ook leefde, hij was niet gesloten voor wat er bewoog in de wereld buiten hem. Dieper, echter, dan zijn aandacht voor de sociale en politieke problemen, was zijn liefde voor de mens en het menselijk karakter, voor het tragisch spel van leven en dood, in de ban der natuur. Het is niet te verwonderen dat voor deze zo-geaarde man Thomas Hardy een der door hem meest-bewonderde romanschrijvers was. Van hem zegt hij - in het hierboven genoemde boekje - 'van al zijn personen, ook de misdadigste, behoudt men den indruk, dat niet zozeer zij zelf oorzaak zijn van het leed, al vloeit dit meestal ook voort uit hun eigen karakter, als dat er door een onbekende, vijandige macht, zwaar tegen hen wordt gezondigd. En met deze overtuiging verbindt zich als vanzelf een grote verdraagzaamheid, een innig medelijden met de mensen, die hij zo diep heeft doorschouwd en met zoveel liefde getekend heeft, een medelijden dat zich ook dikwijls uitstrekt tot het dier. Dat Hardy, in schijnbare tegenspraak met zijn sombere levensbeschouwing, die alle hoop op de toekomst buitensluit, die nergens enige vertroosting wil erkennen, toch dikwijls zo gevoelig en poëtisch de schoonheid van het leven heeft afgebeeld, illustreert als het ware weer een bekend gezegde van Schopenhauer: *'Alle Dinge sind herrlich*

zu sehn, aber schrecklich zu seyn.' Het subjectieve element laat zich gemakkelijk uit deze waardering distilleren: ook Van Kranendonk heeft begrepen dat vele dingen heerlijk waren om te zien, maar vreselijk, of althans moeilijk, om te zijn. Hij had de mensen lief, maar wist hoe onzeker, hoe onberekenbaar zij kunnen zijn in hun driften; hij had de natuur lief, maar wist hoe blind haar macht, hoe meedogenloos haar greep was. Hij heeft mij dit nooit gezegd, maar ik moet vermoeden dat deze en dergelijke gedachten hem begeleidden op zijn wandelingen bij Abcoude, op zijn bezoeken aan Thijsse's Hof.

Verwantschap vond hij ook in twee andere, ten onzent minder bekende schrijvers: W.H. Hudson en George Gissing. Hudson was een groot natuurminnaar, een knap psycholoog en een uitstekend stylist: Van Kranendonk bezat een uiterst gevoelig gehoor voor het klankrijke proza van omstreeks 1900. In Gissing was het weer hoofdzakelijk - behalve zijn heldere, mannelijke stijl - de voorname afkeer van grofheid en banaliteit die hij bewonderde! Het laatste boekje van deze in Engeland nooit volkomen tot zijn recht gekomen romancier, was een van Van Kranendonk's 'livres de chevet'. Het is het in dagboekvorm geschreven *The Private Papers of Henry Ryecroft*. (1903). Met de persoon en gedachten van Ryecroft, een broodschrijver, die op vijftig-jarige leeftijd door een legaat eindelijk zijn vrijheid wint en zich dan vestigt in een dorpje in Devon, 'far from the madding crowd', om daar van de natuur en de stilte te genieten, moet Van Kranendonk een nauwe verwantschap gevoeld hebben. In talloze passages uit dit kleine meesterwerk vind ik hem terug: hij had ze zelf kunnen schrijven. Hier is er een: 'Nothing is more rooted in my mind than the vast distinction between the individual and the class. Take a man by himself, and there is generally some reason to be found in him, some disposition for good; mass him with his fellows in the social organism, and ten to one he becomes a blatant creature, without a thought of his own, ready for any evil to which contagion prompts him. It is because nations tend to stupidity and baseness that mankind moves so slowly; it is because individuals have a capacity for better things that it moves at all. In my youth, looking at this man and that, I marvelled that humanity had made so little progress. Now, looking at men in the multitude, I marvel that they have advanced so far!'

Nog voor een andere, minder bekende, dagboekschrijver heeft Van Kranendonk onze aandacht gevraagd: voor de vroeggestorven W.N.P.

Barbellion, in wiens *The Journal of a Disappointed Man*, hij ook een weerklank van vele zijner eigen gedachten en stemmingen moet gevonden hebben. Ik kan mij niet losmaken van de gedachte dat Van Kranendonk in zeker opzicht ook een teleurgesteld man is geweest, een creatieve geest, die door bepaalde belemmeringen van karakter, fysiek en levensomstandigheden, nooit geheel tot de top van zijn kunnen is opgestegen. Zijn werkterrein bleef zijn studeerkamer, waar hij gelezen en geschreven heeft tot het avond werd: zijn gedegen studie van de Amerikaanse Literatuur was een der laatste vruchten van zijn grote en aandachtige belezenheid.

Toch zou ik een verwrongen beeld van Van Kranendonk geven als ik hem als niet méér dan een vereenzaamde tekende: zijn humor was zijn 'saving grace', die hem ophief uit te diepe zwaartillendheid en hem gemakkelijk toegankelijk maakte voor zijn vrienden. Menigmaal, in vergaderingen, bij examenbeslissingen, wist hij de zware sfeer met een zacht-voor-zich-uit gemompelde kwinkslag of woordspeling te verlichten, niet zelden ten gunste van het slachtoffer ener al te academische routine.

In zijn gezin vond hij de veiligheid die hem in de bewogenheid der wereld ontvluchtte: daar zie ik hem als een gelukkig echtgenoot en een met stille trots vervulde vader. In liefde zullen zijn naasten hem gedenken - wij, zijn vakgenoten, doen het in vriendschap en eerbied.

W. VAN MAANEN

Lijst van geschriften

1924	De Engelsche Literatuur sinds 1880. (Uitgevers-Maatschappij 'Elsevier'. Amsterdam).
1947	Shakespeare en zijn Tijd. (Em. Querido's Uitgevers Mij. N.V. 2de herziene druk).
1946-47	Geschiedenis van de Amerikaanse Literatuur. (Van Oorschot).
1948	Engelse Letterkunde tot 1700. (Servire's Encyclopaedie. 2).
1950	Engelse Letterkunde van 1700 tot het Midden der 19de eeuw. (Servire's Encyclopaedie. 3).
	Vele artikelen en recensies in <i>De Stem</i> , <i>Critisch Bulletin</i> . <i>De Nieuwe Gids</i> , <i>de Nieuwe Rott. Courant</i> , <i>Neophilologus</i> en <i>English Studies</i> .

Theodoor Bernard van Lelyveld¹ **(Semarang, 1867 - 's-Gravenhage, 1954)**

In de levensgeschiedenis van Th. B. van Lelyveld heeft de lotsbeschikking het zo gewild dat zij hem langs de lange omweg van een militaire loopbaan die slechts ten halve met zijn aanleg en roeping strookte naar het gebied van kunst en literatuur zou voeren waar hij zich voor goed thuis zou voelen. In 1867 te Semarang geboren ontving hij zijn eerste onderwijs in Nederland en werd, na de Militaire School te Haarlem te hebben doorlopen, in 1890 benoemd tot tweede Luitenant der Infanterie. Zijn aanstelling tot adjudant van de Gouverneur van Suriname, Jhr T.A.J. van Asch van Wijk, bracht hem te Paramaribo waar hij al spoedig onder de bekoring kwam van de hem omringende tropische natuur en hij het hem aangeboren tekentalent ten nutte kon maken in het afbeelden van zeldzame exemplaren van tropische gewassen, in het bijzonder orchideeën. De collectie minutieuze, in waterverf opgewerkte tekeningen die hij hiervan vervaardigde gaf hij later aan het Rijksherbarium te Leiden ten geschenke, voor welke belangrijke gift hem de zilveren medaille voor Wetenschap en Kunst werd toegekend.

Had tijdens zijn Surinaamse jaren Van Lelyveld's artistieke aanleg voor het eerst uiting gevonden, in diezelfde tijd openbaarde zich een zeer menselijke trek van zijn persoonlijkheid: verontwaardiging over vernedering van zijn medemensen en het onrecht hun aangedaan. Te Paramaribo in aanraking gekomen zijnde met vluchtelingen uit de deportatiekolonie in Frans Guyana nam hij kennis van hun verhalen over de mensonterende behandeling waaraan zij bloot hadden gestaan en hierdoor ten diepste geschokt rustte hij niet voordat hij zich ter plaatse een beeld daarvan had gevormd. Zijn indrukken gaf hij weer in een tweetal Gidsartikelen (1904 en 1905) waarvan hij de voldoening mocht smaken dat ze niet voor niets geschreven bleken te zijn. Nadat hun inhoud in de Tweede Kamer der Staten-Generaal ter sprake was gekomen en ook tot leiding gevende kringen in Frankrijk was doorgedrongen,

1 Voor de samenstelling van het hieronder volgende werd een dankbaar gebruik gemaakt van de biografische bijzonderheden betreffende Van Lelyveld voorkomende in het aan hem gewijde levensbericht van de hand van Dr Th. van Erp met wie de overledene in een meer dan 30 jaar lange vriendschap verbonden is geweest (zie Bull. v.d. Ver. v. Vrienden der Az. Kunst, 1954).

werd in een Frans tijdschrift de publieke aandacht op de schandelijke toestanden in de bagno's gevestigd, hetgeen weer de stoot gaf tot een beweging welke uiteindelijk tot de opheffing van de deportatie-oorden in Frans Guyana geleid heeft.

Na zijn West-Indische jaren keerde Van Lelyveld terug in zijn Haagse garnizoen, doch al spoedig eindigde zijn militaire loopbaan tengevolge van een ernstige val die zijn afkeuring voor de militaire dienst met zich bracht. Deze gebeurtenissen openden hem de weg naar de vervulling van de wens die hij sinds zijn schooljaren had gekoesterd: zich geheel aan de beoefening van de teken- en schilderkunst te kunnen wijden. Hij liet zich inschrijven als leerling van de Haagse Academie van Beeldende Kunsten, daarna van de Académie Julian te Parijs, waar hij zich meer in het bijzonder op de portretkunst toelegde. Er volgde een verblijf van enkele jaren te Laren met het schilderen van landschap, stilleven en figuur, waarna hij gevolg gaf aan een andere roepstem die hem sinds zijn jeugd in de oren had geklonken: het land van herkomst terug te zien. In de nu volgende jaren doorkruiste hij Java en Sumatra in alle richtingen, zijn indrukken vastleggend in schetsen en schilderijen van het landschap, daarbij zich echter ook op de portretkunst toelegend. Het in 1916 vervaardigde staatsieportret van Gouverneur-Generaal A.W.F. Idenburg is een van zijn bestgeslaagde werkstukken uit die jaren.

Zijn belangrijkste bijdrage aan de kunst lag echter op een ander gebied, de kunst niet van hem zelf dit maal, maar van anderen. Tijdens zijn verblijf in de Vorstenlanden was hij sterk onder de indruk gekomen van de in haar klassieke zuiverheid vrijwel ongerept bewaard gebleven Javaanse danskunst en dit leidde hem er toe een verdiepte studie van deze kunst te maken en zodoende een veel te lang verwaarloosde uiting van de Javaanse cultuur binnen de aandachtssfeer van belangstellenden te brengen. Het resultaat van deze studie legde hij vast in een lijvig boekwerk, getiteld: 'De Javaansche Danskunst' (1931), met een pittig Voorwoord ingeleid door prof. Krom en rijkelijk geïllustreerd met 73 fotografische opnamen en de reproductie van een door de schrijver zelf vervaardigd schilderij van een danseres. Naar Krom terecht in zijn Voorwoord opmerkte is de moeilijkheid bij een onderwerp als het onderhavige: 'dat wie zich met vrucht aan de studie van exotische kunst wil wijden, kwaliteiten van den kunstenaar met die van den geleerde moet vereenigen of althans - want zulk een combinatie is

uiterst zeldzaam - zich bewust moet blijven van wat hem naar een dier beide kanten ontbreekt'. Welnu, het is juist deze zo zeldzaam voorkomende combinatie van kwaliteiten welke Van Lelyveld's werk gemaakt heeft tot een standaardwerk dat zich ook nu nog, een kwarteeuw na zijn verschijning, met vrucht laat raadplegen door allen aan wie een van de schoonste uitingen der Javaanse cultuur ter harte gaat.

Na zijn verblijf in Indonesië bleef Van Lelyveld's belangstelling in het bijzonder op de Oosterse kunst gericht, met het gevolg dat hij toetrad tot het bestuur der Vereniging van Vrienden der Aziatische Kunst en met de hem eigen toewijding meer dan een kwart eeuw lang (1921-1948) het secretariaat der Vereniging bekleedde. Bij zijn aftreden als zodanig werd hem het erelidmaatschap der Vereniging aangeboden.

Verscheidene bijdragen van zijn hand over Indische en Indonesische onderwerpen - o.a. die over Javaanse maskers, Balische krissen en over het bijzonder fraaie, in 1935 door de Vereniging verworven bronzen beeld van Sjiva als danser - verschenen er in die jaren in het Maandblad voor Beeldende Kunsten. Naast deze artikelen van populairwetenschappelijke aard gaf hij blijk van een opmerkelijk talent als schrijver in een aantal levendig en gevoelig op schrift gestelde herinneringen uit verschillende perioden van zijn leven: zijn Parijse jaren, zijn bezoek aan Barbizon, zijn verblijf in West-Indië e.d.m. Deze in Elsevier's geïll. Maandblad en andere tijdschriften gepubliceerde artikelen werden bij gelegenheid van zijn 85ste geboortedag door hem zelf verzameld en in een niet voor de handel bestemde uitgave gepubliceerd onder de titel: 'Penneschetsen onder diverse luchten'.

Behalve op het gebied der Oosterse kunst heeft Van Lelyveld zijn werkkraft en toegewijde belangstelling in dienst gesteld van tal van verenigingen met een cultureel doel in het Haagse leven van die dagen. Zo was hij bestuurslid van Pulchri Studio en fungeerde gedurende financieel critieke jaren als haar zorgzame en strijdvaardige penningmeester. Ook door dit genootschap werd hem het erelidmaatschap toegekend. Francofiel als hij was nam hij voorts als bestuurslid werkzaam deel aan de activiteiten van de Haagse afdeling der Vereniging Nederland-Frankrijk. De Franse regering onderscheidde hem hiervoor met zijn benoeming tot Ridder in het Legioen van Eer en tot Officier de l'Instruction Publique. Ten slotte verdient vermelding zijn optreden als lid van de Raad van Bestuur der Haagse Volksuniversiteit en zijn ijveren in

deze functie voor het opnemen in het jaarlijkse programma van voordrachten over de betekenis der wijsbegeerte.

De 'public spirit' waarvan hij in zijn West-Indische jaren blijk had gegeven verloochende zich in zijn latere leven niet. Aanstonds stond hij op de bres wanneer de schoonheid van de stad zijner inwoning bedreigd werd en zo is het aan zijn initiatief te danken dat het monument op het Plein 1813 ontdaan werd van de hinderlijke begroeiing aan zijn voet en dat werd afgezien van de aanvankelijk voorgenomen plaatsing van het standbeeld van Johan de Witt. Tot het laatst van zijn leven bleef zijn belangstelling levendig voor het culturele leven om hem heen, zelfs toen een slepende ziekte hem voor goed aan het ziekbed kluisterde dat zijn sterfbed worden zou.

Onder een stralende herfstzou en onder de tonen van het Wilhelmus brachten vele vrienden hem op 12 October 1954 naar zijn laatste rustplaats.

F.D.K. BOSCH

Johannes Lindeboom (Deventer, 26 augustus 1882 - Groningen, 13 januari 1958)

Johannes Lindeboom werd 26 Augustus 1882 aan de Brink in Deventer geboren: enig kind van al wat oudere ouders, vroeg intellectueelontwikkeld, zoals in dat geval meer voorkomt. Het waren althans niet de vaardigheden van de fröbel-school, maar kennis van het lezen, waarmee hij de dorpsschool in Brummen met zelfvertrouwen binnenstapte. Deze en volgende verhuizingen vonden hun oorzaak in de minder goede gezondheid van zijn vader. Zoo kwam het gezin April '90 naar Amsterdam, waar de jongen ruim drie jaren op een gewone openbare school ging, om vervolgens nog drie jaar op het toenmalig-bekende instituut-Eckman aan de Prinsengracht (bij de Leidsestraat) te worden 'klaargemaakt' voor de middelbare school. In 1895 kwam hij dan op de z.g. 1e H.B.S. aan de Keizersgracht en bracht er de twee laagste klassen door, maar inmiddels was de roem doorgedrongen van de nieuwe H.B.S. (tevooren van Nieuwer-Amstel) aan het Roelof Hartplein, toen zowat aan het einde van de stad naar het Zuiden, onder de voortreffelijke leiding van Dr. Bouten; hij ging er naar over en deed in Juni 1900 eindexamen. Het waren maar drie jaren, maar levenslang is zijn erkentelijkheid voor dit onderwijs niet verzwakt. Wanneer hij op 't laatst nog de stelling verdedigde dat - ook in zake de academische culturele vorming - het nièt moet gaan om een èn-èn van gespecificeerde vakken en vakjes naast elkaar, noch van een òf-òf van intellectuele kennis tegenover afzonderlijk cultuur-aanbrengen, maar om een cultuurverwerving doòr de juiste intellectuele applicatie - dan kan men er van verzekerd zijn, dat genoemde school met haar beschavende invloed hem van dit besef vreugdevol heeft doordrongen. Maar oòk, dat de bodem bij deze leerling uitzonderlijk bereid was. Hij deinsde later niet voor de boutade terug, dat hij meer aan de H.B.S. te danken had (d.w.z. zijn goède H.B.S.) dan aan de hele Universiteit. Vast staat dat deze school hem zeer veel voor het latere leven heeft gegeven en zijn stalen geheugen en diepgaande veelzijdige belangstelling uitzonderlijk veel vasthielden. Kenschetsend was de bekentenis, dat hij door de oneindigheids-noties van zijn natuurkunde-leraar en geenszins door invloeden van thuis - zijn familie behoorde niet tot de gereformeerde tak, en zijn vader was maçon - zich gaandeweg tot de theologie voelde aangetrokken. Zou hier een verklaring liggen van het feit dat hij zo onbevangen

en zuiver tegenover allerlei verschijnselen en richtingen stond? Topograaf van aanleg had hij aanvankelijk bij de militaire verkenningen gewild, maar zijn ogen waren een beletsel! -

Twee jaar opleiding voor het aanvullend staats-examen, in een clubje bij de classicus Moltzer in Alkmaar (waar z'n ouders tenslotte woonden) slepen weer een andere facet aan zijn geest en ook daar genoot hij van, vooral van het stoere Latijn; terwijl de naburige predikant Werner, de latere promotor van Schweitzer's werk, hem in Hebreeuws onderwees, die zich naar eigen later zeggen, deugdelijk moest prepareren om 'zijn student' voòr te blijven. Zoo werd Juli 1902 het staatsexamen afgelegd en kon de studie in Leiden beginnen, eerst recht na het propaedeutisch, een jaar later. Dat Pijper hem bij zijn uitgesproken historische zin zou aantrekken, sprak van zelf, anderzijds Chantepie de la Saussaye, de wijze aristocraat. Maar het waren Bolland's wijsgerige colleges, die hem vooreerst tot een indringende studie - niet alleen van diens Hegelianisme - hebben aangevuurd, een studie, die hem een blijvende ondergrond voor zijn streng-methodisch denken en werken hebben verleend, zijns inziens onmisbaar voor de theoloog. Zijn inaugurele oratie in 1914 zou ook in die richting wijzen. Overigens mag daarbij niet onvermeld blijven, dat de theologische noties van de misschien minder op de voorgrond tredende Gooszens omtrent 'de derde weg der Reformatie' blijvende indruk op hem gemaakt hebben. Hier sprak waarschijnlijk iets van Lindeboom's eigen Oost-Nederlandse afkomst mee. Althans in de volgende jaren komen we al af en toe figuren van die 'derde weg' van vrede, verzoening en zachte vroomheid van zijn hand tegen in het Nederl. Archief voor Kerkgeschiedenis. In 1905 verscheen een opstel over Joh. Venator van de (amper)-candidaat. Hierbij heeft hij voor zijn vorming bijzonder veel te danken gehad aan genoemde leermeester Pijper, o.m. door diens juist in 1901 opgericht dispuut S.S.S., waar maandelijks te zijnen huize kleine prestaties werden geleverd en van kritiek voorzien: hier kon werkelijk van historische scholing worden gesproken, die waardering vond. Intussen begon de studie zich snel te ontwikkelen, de kandidaat van Juni '05 deed in Oct. '06 doctoraal, waarop twee maanden later het 'kerkelijk voorbereidend' volgde. In Mei '08 liet het provinciaal kerkbestuur van Gelderland hem als proponent tot de evangelie-bediening toe. Een beroep naar Oudorp volgde in Juni. L. nam het aan en werd door Ds Werner in het ambt bevestigd. Maar toen de jonge predikant die zomer de

pastorie, getrouwd, betrok, waren de grondslagen voor zijn dissertatie over *'Erasmus en zijn godsdienstig gemoedsbestaan'* tevens al gelegd. Ze werd in 1909 te Leiden verdedigd in een publieke promotie en 'cum laude' gehonoreerd. Als completering van de straks genoemde artikelen volgde in 1913, breder, het *'Bijbelsch Humanisme in Nederland'*, een gelukkige betiteling, door de schrijver geijkt.

Was het door zijn proefschrift, dat hem al in Juni '10 het lidmaatschap van de 'Maatschappij der Letterkunde' te beurt was gevallen, of nogmaals Pijper's invloed? Zeker zien we de laatste, waar zijn meestbelovende leerlingen Eekhof en Lindeboom Nov. '11 uitgenodigd en begin '12 in de redactie van het Nederl. Archief voor Kerkgeschiedenis, kortweg 'het Archief', werden opgenomen, door beiden als een grote eer gevoeld, die verplichtingen oplegde, n.l. om het tijdschrift in binnen- en buitenland een naam te bezorgen die klank en gezag had. Door Pijper's heengaan in '26, door Eekhof's vroege dood in '33 is het allereerst Lindeboom's taak geweest zich van die plicht te kwijten, weldra door medewerkers gesteund. Hij deed het met toewijding en vreugde. Hoe voldaan was hij later niet op een reis naar Zweden, zijn dierbaar pand in de leeszaal van Stockholm's Universiteits-bibliotheek te zien liggen! Maar we lopen op de geschiedenis vooruit. Tot 1911 ging zijn jong bestaan van dorpspredikant in het idyllische (grotendeels katholieke) Oudorp zijn gang, dat een kostbare ervaring van omgang ook met andersdenkenden leverde; vervolgens in Berkhout onder Hoorn, waar resp. zijn beide kinderen werden geboren. Tenslotte verwisselde hij de idylle nog voor de weerbarstige realiteit, het beroep naar Veendam (Sept. '13) aannemend, onder een gans anders geëarde en sociaal-georiënteerde bevolking, waar de invloed van Domela Nieuwenhuis, speciaal onder scheepsjagers en veenarbeiders nog groot was. Toch werkte hij ook daar met genoegen, maar het was geen jaar later of een kerkeraadslid, gehoond, dat ze alweer een dominée kwijtraakten, kon fier antwoorden: 'wi maaken d'r profesters van!'

Het was voor Lindeboom n.l. geen kwestie van weifeling of hij de oproep van de Groningse Universiteit, om, 32 jaar oud, H.U. Meyboom op te volgen in de leerstoel van kerk- en dogmengeschiedenis benevens de ethiek, gehoor zou geven. Hij zag er zijn levensroeping in, vooral toen hij in '18 de ethiek door een schikking kon 'overdoen'. In zijn oratie op 27 Maart '14 over 'de betekenis der methodische geschiedvorsching voor de beoefening der dogmengeschiedenis en zedekunde'

horen we bekende klanken, elementen die typerend zouden blijven. Getraind in de historische school van Moll, Acquoy en Pijper, versterkt door zijn wijsgerig-geoeftend denken, verbergt hij al vroeg zijn argwaan niet tegen 'theologische kerkgeschiedenis', zoals tegen Kist en Royaards (N.A.K. 1929), of wel tegen 'Ideëngeschiede' (als tegen de Erlanger prof. Jordan, al in 1915), huivering voor teveel 'Ideën' bij te weinig 'Geschiede'. Zelfs bij de door hem zo hoog vereerde Troeltsch, de wijsgerige theoloog-historicus († '23) vreesde hij soms voor het binnensmokkelen van 'Ideën'. - Intussen had de classis Winschoten hem uit haar verband ontslagen, met de wens 'dat hij als hoogleraar, al het nut stichtte, waartoe zijn nieuw ambt hem de gelegenheid biedt'. Zelden ging korter wens vollediger in vervulling.

Men zou geneigd zijn tot een adempauze na deze grote sprong; toch valt de eerste caesuur beter na de dissertatie, die een twintig jaar voorbereiding afsloot, in 1909 dus. Er volgen dan twintig jaren van een sterke en enthousiaste ontplooiing, n.l. als predikant, mede-opbouwend aan het 'Woodbrookers' werk, als jeugdleider in de V.C.S.B. en zijn kampen; als wetenschappelijk werker, bekroond door zijn rectoraat ('27/'28) en zijn hoogtepunt: '*Stiefkinderen van het Christendom*' in '29. Het was een prachtige tijd van enorm hard werk, o.m. om zich de technische finesses van de kerkelijke bouwkunst geheel eigen te maken, waarvan later zoovelen hebben geprofiteerd. Tevens van uiterst zorgvuldige voorbereiding, door de jaren bijgehouden, van zijn collegedictaten, wat frisse en boeiende voordracht waarborgde. Apart daarvan weten ouderen, als gezegd, nog van zijn geestdriftig meeleven met de oprichting van de V.C.S.B. en zijn volgende kampen in Barchem ('15-'17), later Diever. Hoe hij met H.T. de Graaf per fiets rondtrok in de Gelders-Overijsselse achterhoek om daarvoor aanslagen te plegen op de beurzen van vermogende geestverwanten. Voor velen is hier een brokje onvergetelijke herinnering uit over gebleven: albumbladen bij zijn 25-jarig professoraat toonden het. Vooral ook aan de jongenskampen heeft hij jarenlang zijn krachten gegeven, met hart en ziel jongen mee en toch altijd boven hen, waakzaam lettend op wie hem nodig had. Nog in Juli '52, wist een nieuwe jeugd, in Leersum bijeen, hem in één weldadige dag taktvol van hun erkentelijkheid te doordringen. - En dan thuis weer de wetenschappelijke productie, die ondanks het Rectoraatsjaar snel naar een hoogtepunt werd opgestuwd. Dat zijn '*Stiefkinderen*' veelal zijn mooiste en gaafste werk geacht wordt, kan

niet verwonderen; het werd letterlijk '*aus einem Guss*' in een paar eenzame weken zomervacantie geschreven: zijn geordend denken, zijn vaste greep en vaart spreken uit niets zoo duidelijk als uit het feit, dat hij de hele eerste helft direkt in één ruk in het net vermocht neer te schrijven! Een '*prematum nonum in annum*' was hier niet nodig; het lag klaar in zijn geest en behoefde 'alleen' het bezielde élan van zijn auteur. Sindsdien hebben allerlei kettters hem steeds geboeid, op 't laatst van zijn leven nog weer de Katharen.

Na dit glanspunt volgde een zware tijd: in zijn huiselijk leven ging hij door diepe duisternissen; naar buiten wierp hij zich als voorzitter van het Hoofdbestuur van de Ver. van Vrijzinnig Hervormden '29-'36 in de strijd, in de moeilijkste en felstbewogen periode van haar bestaan, waar moed en geestkracht nodig waren om tot grotere eenheid van organisatie en vaster koers te geraken. Wij weerstaan de verleiding hier over uit te weiden. Deze dingen staan al te boek; genoeg, dat L.'s persoonlijk ingrijpen veel gered en in veilige banen geleid heeft; een erelidmaatschap in '36 betekende de erkenning ervoor.

Dan, gelijktijdig, zich distancierend van alle rumoer, beschreef hij de Geschiedenis van het Vrijzinnig Protestantisme, waaraan de stelling van een symbiose van geloof en rede, van christendom en cultuur a.h.w. ten grondslag lag. Tenslotte was hij ook degene, die de bezinning omtrent deze beginselen tot een concrete neerslag wist te dwingen, en daarbij niet stilstaande, ook de verhouding tot de Ned. herv. kerk in haar geheel trachtte te beïnvloeden: eerst de eigen beginselverklaring - de alg. vergadering van '37 in Scheveningen betekende een succes - daarna, o.a. in, '*Kerkopbouw*', en vooral na de oorlog, zijn kritischopbouwende samenwerking met de kerk. In '29 had al zijn 'Psychologische achtergronden der richtingsverschillen' de aandacht getrokken, in '30 wees hij op de 'Reorganisatie-pogingen in de Ned. herv. kerk': men had daartegenover positie te bepalen. In de volgende jaren zorgde hij voor verbreiding en toelichting van al deze inzichten, zoals in een reeks vlugschriften voor de V.P.R.O. Geen agressie bedoelde dit alles, maar precisering van het eigen standpunt en onbevooroordeelde waarneming in het andere kamp, om tenslotte, mogelijk door beter verstaan, samen te kunnen werken.

Intussen stonden de verschuivingen van links- naar rechtsvrijzinnigen eerst nog op de voorgrond. Dat Lindeboom met alle consequenties voor het laatste standpunt opkwam, is bekend. Zijn opstel '*Christologie*

en Kerk legde de extreem-links georiënteerden al in '26 de gewetenskeuze voor, misschien beter apart te blijven, overwegend wàt een kerk van haar leden mag eischen; zelf koos hij hier duidelijk vòòr een 'historisch' Christendom, n.l. als 'een keerpunt in de Geschiedenis', een openbaring Gods. Dit klonk toen nog zeer 'rechts', maar hij is er evenmin ooit van afgeweken, als dat het hem verhinderde een paar jaar later hoofdman van de Vrijzinnig-Hervormden te worden! En het is niet te ontkennen, dat de overheersende tendenties zich in de volgende dertig jaar in deze richting hebben voortbewogen, zoomin als dat er van de 'overzijde' toenadering merkbaar werd, na de oorlog, en uit deze beide bewegingen is zijn houding als medebouwer aan de kerk te verklaren. Hij had wel geschreven over 'getrennt marchiren, vereenigt schlagen', maar alleen als middel tot doel, een mogelijke eenheid (in vrijheid), waarvan men na '45 dan toch al verschillende tekenen heeft kunnen waarnemen. Deze houding is door al te rechtlijnige geesten niet steeds begrepen.

Zeker zijn deze jaren de tijd van zijn grootste expansie, van de grootste vorm- en daadkracht geweest, maar niettemin vormen ze slechts een onderdeel in de veelheid van zijn bemoeiingen 'op de hoogvlakte'. Als een ononderbroken keten gaat zijn ambtswerk door, tot 1952, waarna hij nog een klein jaar waarnam; en het liefste daarvan waren hem zijn colleges, geboren docent ('schoolmeester' zei hij zelf) als hij was. Maar zijn wetenschappelijke arbeid werd evenmin gestaakt. In 1916 had L. al meegeholpen aan de 3e druk van Reitsma's '*Geschiedenis van de Hervorming en de Herv. Kerk der Nederlanden*'. Hij zou er niet voor 't laatst aan werken: in '33 bezorgde hij de vierde herziene druk, waarin het werk weer meer tot zijn oorspronkelijke proporties werd teruggebracht, tevens bijgewerkt en wat gemoderniseerd; in '49 de vijfde, en in '57 waren de besprekingen over een zesde nogmaals gaande. Het boek heette gaandeweg terecht Reitsma-Lindeboom!

Had hij in zijn *Geschiedenis* v.h. Vrijz. Protestantisme onafwijsbaar de bronnen van deze gevoels- en denkrichting en daarmee haar goed recht als volwaardige richting in de kerk, niet enkel als een negatief, gedemonstreerd, dan deed hij als toevoeging tot een juister begrip omtrent de vaderlandse kerkontwikkeling-in-haar-geheel, nog in '46 '*de Confessionele ontwikkeling in de Nederlanden*' uit de doeken, historischobjectief het zijne bijbrengend tot waarlijk-verhelderd oordeel. Andere werken, in de oorlog geschreven, waren het '*Handboek der Kerkgeschie-*

denis', samen met Bakhuizen van den Brink, in twee delen ('42/'46) en zijn *'Adolf Frederik van der Marck, een 18e-eeuwsch leeraar van het Natuurrecht'*, dat hem op de randgebieden der Rechtsfilosofie bracht ('48). Nog volgde, bij de 450-jarige herdenking van de Nederl. protestantse 'Moederkerk' in Londen, zijn *'Austin-friars'*, uit het kostbare archief van de Hollandse gemeente opgedolven, waarin Lindeboom vaardig de weg wist (1950). Het kwam gelijktijdig in het Engels uit. Ook had de schr. een opstel in copie gereed over de laat-zeventiende-eeuwse predikant-dichter Arnold Moonen te Deventer, dat intussen in de Handelingen van de Kon. Academie postuum is verschenen; en tenslotte mocht hij nog de *'Geschiedenis van de Barchembeweging'* bij gelegenheid van haar vijftig-jarig bestaan voltooiën, als laatste saluut der dankbaarheid geschonken voor veel levensverrijking, in stilte niet geheel zonder vrees, of de tegenwoordige organisatie (vooral ook 'Bentveld') de oude religieuze kern als dé bron van rijkdom, voor opdrogen zou weten te behoeden!

Naast deze boeken is het aantal kleinere geschriften legio; ze kunnen alleen in een uitvoerige bibliografie tot hun recht komen. Alleen het kleine 'Wat en hoe?' tegen de steeds toenemende taal- en stijlverknoeiing, voor a.s. intellectuele schrijvers bedoeld, stippen we even aan ('56). Verder zijn daar schr.'s medewerking aan verzamelwerken als *'Europeese Geest'*, *'Godsdiensten der Wereld'* ('41), *'Cultuur-Geschiedenis van het Christendom'*. Overzichten in dagbladen, zijn jarenlange recensies voor de rubriek *'Kerknieuws'* van de N.R.C. - en voor zijn grootste auditorium! - sinds '36 zijn artikelen voor 'Vrije Geluiden', orgaan van de V.P.R.O., vóór de oorlog 'de zesde bladzijde' genaamd, later in kleiner formaat, maar voor 'n vermeerderde lezerskring. Sinds Juli '30 vertegenwoordigde hij deze omroep al in de Radio-raad, ook daar op zijn plaats tussen een variëteit van levensopvattingen en inzichten. Hij bleef erin tot de fatale leeftijdsgrens (Febr. '54). - Wat die evengenoemde - nooit verzuimde - stukjes voor elke week aangaat: velen hebben zich verwonderd, hoe de schr. nog altijd weer actuele stof ertoe wist te vinden, maar weinigen zullen hebben beseft, hoe ernstig hij zich oriënteerde en prepareerde voor wat straks de prullemand inging; maar ook dat moest verantwoord zijn! Onder die lezers waren velen, die ver van zijn geestelijk centrum stonden, misschien van elk, maar toch voelden ze hem in enig opzicht naast zich. We spreken hier nog niet eens over het vele culturele werk, dat L. hetzij voor de radio,

hetzij voor Volksuniversiteiten, Nutsavonden enz. deed, noch over het pastorale element, dat nooit verdween: jarenlang preekte hij nog veel en graag, het liefst in dorpskerken; geen Oudejaarsavond was compleet, als hij niet in de buurt een predikant vervangen kon! Dit brengt ons bij zijn woonplaats en provincie: voor zijn studenten hebben zijn 'plaatjes-colleges' (naar een zelf opgebouwde collectie lantaarnplaatjes) naam gekregen en nog meer de daaruit voortgekomen 'kerketochten' door de provincie, lang met grote ambitie volgehouden en gewaardeerd, tot tenslotte zelfs buiten-universitaire belangstellenden erom vroegen. In dit verband voegt zich L.'s groot interesse voor de oudheidkundige en 'ondergrondse' geschiedenis: al sinds '25 was hij tot lid van de provinciale archaeologische commissie benoemd, sinds '37 tot voorzitter; terwijl ook het Terpenonderzoek zijn aandacht had. Hij kon vechten voor het behoud van een mooie oude boerderij of de kromming in een met bomen beplante weg, tegenover 'Waterstaat', die alles recht wilde trekken: hij beschouwde dit niet als conservatisme zijnerzijds, doch als barbarisme van hun kant. - Verder zijn L.'s bemoeiingen in stad en provincie uiteraard meer van culturele en geestelijke aard geweest al werd hij Januari '51 nog van gemeentewege benoemd tot voorzitter van de Advies Commissie voor Architectenkeuze. Altijd geïnteresseerd in het onderwijs was hij sinds '39 jarenlang lid van de Commissie van Toezicht-M.O., tenslotte voorzitter; jarenlang gecommiteerde bij de eind-examens, later ook bij de gymnasia; alles con amore: de eerbied voor de goede docent kwam steeds weer boven, onverschillig in welk vak, wanneer hij lessen of examens had bijgewoond. Hierbij sluit zich ook de Commissie voor Godsdienstonderwijs van de Ned. Prot. Bond aan, waarvan hij eerst lid, sinds '46 secretaris was. Graag zocht hij hier ook nog het verkeer met jongere theologen, een neiging, die wederkerig bleek te bestaan. Ook het bestuurslidmaatschap van het 'Haags Genootschap' (sinds Juli '31), dat een complex van diverse scholen in vrijzinnige geest beheert, hoort in deze sfeer thuis.

We keren nog even terug tot zijn eigen stad en Academie: bij de laatste valt nog op zijn langdurig secretariaat (1925-'41) van de toen geheten 'Commissie van beheer van het Groningsch Universiteitsfonds', wat voor de laatste tien jaar van zijn ambtsleven een voorzitterschap werd, bij zijn aftreden veranderd in een ere-lidmaatschap 'wegens uitzonderlijke verdiensten'. Ook het fonds 'Wessel Ganzevoort' en andere ondersteuningsfondsen vonden hem bereid zich beschikbaar te

stellen. Voor de oprichting van de Noordelijke afdeling van de Maatschappij der Letterkunde na de oorlog, gaf hij zijn medewerking. De lijst dreigt lang te worden, al werd nog niet alles vermeld. We willen alleen nog apart opmerken, hoe hij, als 't ware vanzelfsprekend, ongeveer vijf en twintig jaar lang de Vrijzinnig-Hervormden in Groningen als voorzitter heeft geleid en met zijn raad en steun heeft gediend; daarnaast als voogd de belangen van het St. Anthony-Gasthuis mede behartigde. Ook was hij een tijd voorzitter van de Gustaaf Adolfvereniging, en zat in 'n enkele synodale commissie. Bizonder genoeg beleefde hij aan de regeringsbenoeming tot regent van de Edwina v. Heek-Stichting te Enschede (Febr. '51), die hem weer naar zijn 'eigen' streek, volk en cultuur terugbracht.

Boven al deze dingen kon als motto de regel uit de 'Roskam' staan: 'wanneer 't gemeen U roept, bezorg het als Uw eigen'. Intussen - deze opsomming moge alleen dienen om 'n indruk van de veelheid van Lindeboom's bemoeiingen naar buiten te geven, die toch alle met een rustige aandacht en overgave werden waargenomen. Hoe spontaan en soms impulsief in zijn jongere jaren, nooit maakte hij de indruk van gehaast of gejaagd. Zoo wekte ook een persoonlijk gesprek, door een jongere of oudere gezocht, steeds de indruk dat hij er alle tijd voor had. Het vermogen tot sterke concentratie was hem daarbij van nut, die hem anderzijds snel en overzichtelijk deed werken. Over één activiteit, n.l. in de politiek is geen uitvoerig commentaar nodig, aangezien Lindeboom zich steeds positief ertegen verweerd heeft in deze richting een rol te spelen, uit vrees voor onzuivere vermenging: hij leende z'n naam hoogstens eens voor een plaats op een verkiezingslijst 'waar 't geen kwaad kon'. Alleen liet hij zich na de oorlog moeizaam overhalen om een tijdlang in het Hoofdbestuur van de V.V.D. zitting te nemen, om de geestelijke grondslagen van die partij uiteen te zetten aan de velen, voor wie die niet meer duidelijk leefden. Overigens voelde hij zich tot andere dingen geroepen, maar had zich niettemin al vroeg ernstig rekenschap ervan gegeven, bij welke partij hij kon staan; en daarmee het socialisme (in zijn ogen altijd min of meer Marxistisch!) afgewezen. Alleen de enkelen, in wie hij een waarachtig christen-socialisme benevens een wijsgerige geest ontdekte, konden genade vinden. Men vergelijkte zijn oratie in '28 over 'Historisch Christen-socialisme'. Misschien ook had hij een te scherp besef ervan hoe groot, of beter hoe klein, de 'quantité d'avenir' was 'qu'on peut introduire dans le présent' en was hij

bijgevolg atkerig van alle illusionisme, dat zich voor idealisme uitgeeft en zeker van elke op zuiver materialistische grondslagen gebaseerde maatschappijleer. -

Buitenlandse connecties heeft L. nooit gezocht, maar tenslotte bleek zijn naam dusdanig verbreid, dat men hem vroeg: in '46 werd hij lid van de 'American Mediaeval Society', in '51 volgde een aanbod om een jaar in de V.S. colleges te geven, doch hij vond het niet passend voor zijn laatste college-jaar uit Groningen te deserteren. In '50 had hij enige lezingen in Zwitserland gehouden, allereerst in Bazel. Nog liet hij zich vinden voor de voorbereiding van een soort verzoeningscongres van intellectuelen van het Westen te Frankfort, waar nogmaals Erasmus het 'Bindeglied' kon zijn; ook in Düsseldorf vroegen gelijkgezinden hem te spreken. En op het laatst werkte hij nog mee aan een paar verzamelwerken (Evang. Kirchenlexicon etc.).

Hoe zorgvuldig hij anderzijds ook in onze dagen de verschuivingen in de Rooms-Katholieke sfeer ten opzichte van andersdenkenden bleef volgen, moge blijken uit het artikel 'Het gesprek met Rome' ('49), waarin hij, onder kennisneming van de nieuwste literatuur, nog eens haarfijn te verstaan gaf, wààr de onoverkomelijke verschillen lagen, en daarmee, wat hij van dit af en toe opgevatte gesprek verwachtte - alles op waardige toon, met open vizier, zonder animositeit, die hij ook verholen niet koesterde. Hij telde altijd waarderende Katholieken onder degenen, die met hem in contact waren gekomen, zoo als ook bij zijn overlijden nog bleek.

Tenslotte - de opsomming van al deze 'multa', hoezeer door de noodzaak van boekstaving geboden, zou ietwat teleurstellend aandoen, indien ze niet gezien kon worden in het licht van een steeds-besepte roeping, die al deze functies en werkzaamheden doordrong, n.l. die van te moeten verzorgen, sturen, ordenen en tot bestemming brengen, kortom te moeten medewerken om de chaos tot kosmos om te vormen en dit gold zoo goed van de gewoonste materiële besognes als van zijn intellectuele of geestelijke leiding. Door zijn sterk proportie-besef - ment kent wellicht zijn geliefd adagium 'redelijk denken is in verhouding denken' - was hij daartoe bij uitstek aangewezen. Een oud-leerling getuigde na zijn heengaan: 'hij heeft ons een stijl van denken bijgebracht, die hele generaties van studenten heeft gevormd'. En wat zijn warme menselijkheid daarnaast in de pastorale sfeer nog aan hulp en steun wist te geven, moge hier alleen aangeduid blijven. Zelf was hij

een bescheiden mens van zeer weinig behoeften, steeds positief, die zich als eis gesteld had nooit iemand onder eigen leed of stemmingen te doen lijden en blijkbaar altijd de reserves aan geestkracht wist te vinden, waar ze lagen. Groot leed, maar ook kleine grievende teleurstellingen en miezeringe bemoeizucht hebben zijn weg verduisterd, maar hij wist zijn geest daar ongebroken boven uit te houden, in de zekerheid aangaande het compas, waarop hij voer. Toch heeft een en ander bij zijn gevoelig innerlijk er wel toe bijgedragen het lichaam eerder te slopen dan nodig scheen. In zijn gereduceerde staat was het of zijn forse vitaliteit verfijnde tot een intense liefde voor alle schoons in de natuur, voor een zuivere gevellijn, of het kale takken-spel van winterbomen. Maar hij droomde er niet in weg; telkens nog weer braken een haast jeugdige levendigheid, een onverwelkbare humor door.

Over zijn wetenschappelijke betekenis is elders gesproken¹. We willen hier, na het overzicht over al zijn arbeid alleen de mens herdenken: een man uit één stuk - maar dit niet zo van zelf sprekend. Tegenover zijn evenwichtige aanleg heeft hij zijn impulsieve aard onder voortdurende beheersing moeten stellen, om uiteindelijk die graad van gaafheid te bereiken, die men ten naaste bij klassiek zou kunnen noemen. Als spreker en schrijver had hij die al veel vroeger verworven; als mens verwierf hij die door alle tegenheden heen, vanuit zijn dankbaare levensliefde en onwankelbare plichtsgetrouwheid. En hij bleef aan het werk tot het laatste uur.

C.W. ROLDANUS

1 Zie de rede van Prof. dr. J.N. Bakhuizen v.d. Brink op 14 April j.l. in de Kon. Academie gehouden. De volledige bibliografie van Lindeboom's oeuvre zal verschijnen in het Ned. Arch. v. Kerkgesch.

Martinus Nijhoff

(20 april 1894 - 's-Gravenhage - 26 januari 1953)

Het lijkt, dunkt ons, geen twijfel, dat het ontbreken van een in memoriam voor Nijhoff in de Jaarboeken van de Maatschappij, terecht verwondering heeft gewekt. Een rechtvaardiging van dit verzuim te bepleiten kan niet onze taak zijn hier op deze plaats; evenwel zou een mogelijke verklaring gelegen zijn in een feit, dat bij de figuur van Nijhoff schijnt te behoren, (en in zover ook past in deze late gedachtenis) n.l. een overvloed van herdenkingen, waarbij bijna niemand, die iets met zijn persoon en werk uitstaande had, zich onbetuigd heeft gelaten, terwijl anderzijds niemand zich als *de vriend*, *de geestverwant*, of *de leerling* waagde te qualificeren. En daarom kan men zeggen: ondanks de gemarkeerde distantie, die de jongere dichtergeneratie tegenover Nijhoff betracht, is er geen lyrisch werk van deze eeuw dat zo verschillende geesten in zijn greep houdt, tot zulke ver-reikende analyses aanleiding gaf en in het licht van zovele wel niet tegenstrijdige, maar toch tegendelige, ambivalente interpretaties werd getrokken, terwijl het ons meer of min blijft drukken, dat een waarlijk meesterlijke vertolking en beoordeling van dezen meester nog met zekere nadrukkelijkheid op zich laat wachten; men kan altijd zeggen, dat 'de tijd er nog niet rijp voor is', hoewel er ook reden blijft te denken, dat de tijd daarvoor, althans voorlopig, is gepasseerd. Hoe het zij, in dit stuk kan het slechts gaan om een eenvoudige 'Nachruf' van een gewone lezer.

Martinus Nijhoff werd 20 April 1894 in Den Haag geboren. Over het werk van zijn vader Wouter en over het huis, deze *dynastie* van pioniers-uitgevers heeft hijzelf uitvoerig, zakelijk en met een ingehouden bewondering rekenschap gegeven in een voordracht, gehouden op 2 Jan. 1953 bij het honderdjarig bestaan van de grootse onderneming¹.

De sfeer van uiterlijke welstand, geestelijke rijkdom en steeds groeiende mogelijkheden bepalen zijn jeugd. Zijn *moeder*, een geborene Seyn, staat daar middenin, maar meer als een verontruste, een kritische, een in bijzondere zin bekeerde, die, reeds voor ze heilssoldate werd, met woord en daad zei wat de jonge getuige op het plein in 'Awater' in de mond gelegd wordt: 'Wij leven, zegt zij, heel ons leven fout' - en 'Liefde zegt zij, wordt nooit vergeefs vertrouwd'.

Na het Gymnasium aan de Laan van Meerdervoort, waar toentertijd de Homerusvertaler Aegidius W. Timmerman leraar was, te hebben doorlopen ging, Nijhoff *rechten* studeren te Amsterdam 1912-1915; hij kon zich met de Mr.-titel sieren, maar heeft, voorzover wij weten, naar enige juridische praktijk nimmer getaald. Reeds in de Studentenalmanak van 1914 publiceerde hij enige verzen, o.a. een sonnet(!): 'Het Juffertje in het Groen'; ook in literaire tijdschriften, waarvan 'de Beweging' (onder redactie van Albert Verwey) zonder twijfel het gewichtigste was; de jaargangen 1917, 1918, 1919 bevatten gedichten van Nijhoff, die reeds een eigen stem hebben. Inmiddels was zijn eerste bundel 'De Wandelaar' reeds verschenen, in 1916. Spoedig volgde in 'Groot Nederland' (1918) de tragisch-groteske dialoog in vierregelige strophen: Pierrot aan de lantaren.

Toen Nijhoff's tweede bundel 'Vormen' verscheen (in 1925), ontving dit dichtwerk, nog onverwacht, de volle aandacht. Het schijnt dat, ofschoon 'de Wandelaar' toch, zowel in het wereldse en virtuose, als in het geestelijke en strakke, zowel in thema als in vormgeving dezelfde momenten van de ervaring gestalte gaf, nu

1 Maatstaf Mei 1953, p. 68.

eerst de magie van deze plastische verskunst velen in haar ban sloeg. De bundel werd nog in het jaar van zijn verschijning bekroond met de Amsterdamse Prijs voor Poëzie. Wat hem bewoog heeft N. op een zeer persoonlijke en verholde wijze gezegd in 'de Pen op Papier', een bekentenis, die wel aanleiding kon geven tot de mening, dat er een hele levensbeschouwing en kunsttheorie in vervat was.

Er volgde een lange periode, waarin alleen nu en dan een vers het licht zag, zo het onvergelijkelijke 'Aan een graf' in de almanak 'Erts' van 1930. Nijhoff wijdde zich in die jaren aan de studie der *Ned. Letteren*; hij had zich te *Utrecht* gevestigd, leefde als een kluzenaar, in een volkswoning, waarvan hij de muren wit liet schilderen, verborg zich ook voor die medebewoner van het pand, die tot het dichtersgilde behoorde (Jan Engelman) - tegelijk begon hij te zien, 'dat er niet geleefd wordt in de onwezenlijke buitenbuurthuisjes die als tenten in het land stonden; er werd geleefd in de kantoren, de fabrieken, de ziekenhuizen, de café's, de stations, in alle plaatsen, waar massa's bijeen waren'. Daarbij bleef hem helder voor de geest staan, dat er verder ook geleefd werd in de wetenschap, in de pure studie, in de formules; wat hem voorzweefde als een nieuwe poëzie ging in de richting van het pogen 'abstractie en menigte te verbinden'¹. Het was ook in die tijd, dat hij het machtige, miskende en haast vergeten *lustrum-feestspel* 'de Vliegende Hollander' schreef, een voorbeeld hoe door plastische objectivering het mythisch gesprek tussen idee en volk zich verstelligen kan tot den tijdgenoot meeslepende klaarheid. Hij wilde 'wat ik aan dichterlijke vaardigheid mag bezitten, niet langer aanwenden tot verheldering van persoonlijk gevoelsleven, maar in dienst stellen voor de vormgeving aan een gedaante welke in ons volksbewustzijn ongeborn rondwaart'².

De *kritieken* en beschouwingen, geschreven voor het Letterkundig Bijblad van de N.R.C. (onder de gemoedelijke scepter van Johan de Meester) toonden duidelijk de sporen van zijn gezette studie en een nieuw-verworven eruditie³. Toen hij het doctoraal examen *Ned. Letteren* had afgelegd in 1937, was hij eerst recht vervuld van de drang naar een vollediger kennis van wat de nederlandse geest in onze taal had uitgedrukt en neergelegd, ook van het voornemen grote werken van elders in onze taal krachtens een strenger en soepeler beheersing van het hem eigen woord getrouwelijk over te zetten. Nijhoff was onder de allure van de grand-seigneur, en zelfs onder het masker van de decadentie, in de grond de van zijn moeder-volk vervulde en door zijn moeder-taal geleide zoon van dit en geen ander land. Misschien kan men wagen te zeggen, dat nog nimmer een dichter onder ons zo òm-en-om nederlander was, zoals het zelfs van Coornhert, Potgieter en Verwey niet geldt. Zo kwamen de *grote vertalingen* tot stand, die men, de een meer, de ander minder herscheppingen kan noemen tot een nieuw hollands werk. De eerste was die van Ramuz' l'Histoire d'un soldat (1930), spoedig gevolgd door Shakespeare's *Tempest* (1930). In 1951 verscheen het 'blijspel' van T.S. Eliot, de *Cocktailparty*, in nederlandse het engels volgende gesproken bijna-verzen; en in hetzelfde jaar het onvolprezen, ook door de philologen van het vak met eerbied bejegende, werkstuk: *Iphigeneia in Taurië* (Euripides). In dezelfde sfeer van dienst en communicatie staat de bewerking van fragmenten uit Hooft's *Nederlandsche Historiën*; in zijn nalatenschap werd nog een vrije vertaling gevonden van *Epitrepontes*, comédie van Menandros.

1 Maatstaf Juli 1953, Over eigen werk, blz. 212.

2 Voorrede van het waterfeestspel 1930.

3 Een deel werd gebundeld onder de titel 'Gedachten op Dinsdag' 1931 (in de serie: Standpunten en Getuigenissen).

Een voluit-nieuwe periode kan men dateren vanaf 'Awater', dat aan het eind staat van de bundel 'Nieuwe Gedichten', (1934), een tijdperk dat o.i. zijn volkomen vervulling gevonden heeft in 'Het Uur U' (1942).

Trouwhartig, dienstvaardig deed hij, ofschoon wel andere dromen van leven hem bleven omspelen, wat zijn hand vond om te doen op het gebied van de nationale bewustwording en de verlevendiging van het historisch besef; een bedreigde cultuur en een miskend geloof schenen in tijd van nood ook zijn hulp te vragen. In *rijmprent, samenspraak en lekenspel* trachtte hij de waarden, waarvan wij in feite maar ongeweten geleefd hadden, transparant maken, tot op hun diepe zin en onbezweken belofte. Nijhoff wist, ondanks de polyvalentie van de tijdgeest, waaraan niemand zich geheel onttrekt, ja en neen te zeggen. Hij wist waar hij zich moest inzetten met zijn uitrusting; hij vond zijn roeping en volgde die zakelijk, eenvoudig. Aan één zo'n inzet, n.l. die tot vertolking van het geloofsgetuigenis in de vorm van een *modern mysteriespel*, danken wij, wat, door de onderschatting der literaten en de overschatting der min-kunstzinnigen héén, wel eens de echte kroon van zijn werk zou kunnen blijken: de trilogie van Kerst- Paasch- en Pinksterspel (later gepubliceerd onder de titel: Het heilige Hout): 1) De ster van Bethlehem (eerste opvoering te Amsterdam 29 Dec. 1941) 2) De dag des Heren (eerste opvoering 28 Maart 1950 te Utrecht) 3) Des Heilands Tuin (eerste opvoering 28 Mei 1944 te Amsterdam).

De laatste jaren, vanaf 1951 volgens een officiële benoeming vanwege de Ned. Herv. Kerk, was Nijhoff nadrukkelijk en voortdurend betrokken in het werk ter voorbereiding van een *Nieuwe Psalmberijming* ter vervanging van die van 1773 (die juist hij evenwel in vele opzichten bewonderde en hier en daar onovertreffelijk achtte). Al schijnt de oogst aan strophen van zijn hand niet groot, de invloed van zijn het ganse team van medewerkers inspirerende tegenwoordigheid mag machtig heten.

--

Gezellig en spiritueel, soldatesk doch nimmer militairement de naasten tracterende, sociaal van aanleg met een reserve tegen wat 'n officieel stempel droeg, een officier, die over zijn eigen verdiensten en belevenissen constant wist te zwijgen, een die zich gaarne tot het organiseren begaf, als lid der haagse aristocratie, maar ook als ambtenaar terwille van praktische en vèrstrekkende plannen gelijk de uitbouw van de *Ned.-Vlaamsche uitwisseling*, de theater-integratie ontworpen ten departemente van minister G. van der Leeuw, de Jan Campertstichting, het Anjerfonds, de P.C. Hooftprijs, de ned. belg. commissie voor de Woordenlijst, en wat hier meer mocht te noemen zijn, heeft Nijhoff velen aan zich verplicht - Het gehele veld van werkzaamheden zie ik geflankeerd door een droom, te ijl wellicht, en een daad, te dicht wellicht bij de al te menselijke verwarring van waarden en ijdelheid van geest, ik bedoel enerzijds het plan een Nederlands Huis der Letterkunde te stichten, een soort Lichtstad voor alle zuivere taalvereerders en arme pennelikkers - en anderzijds de willigheid, waarmee hij zich naar congressen en huldigingen liet zenden om als uitverkoren woordvoerder op te treden. Wij denken ook en in het bijzonder aan zijn werk voor de Maatschappij der Ned. Letterkunde, als *voorzitter* 1939-1941 en vele jaren als werkzaam lid van de commissie voor de *Schone Letteren* dezer Maatschappij.

Op 26 januari 1953 is Martinus Nijhoff plotseling overleden, in zijn eigen huis in de Kleine Kazernestraat te Den Haag. Op 30 januari droegen wij hem uit op het kerkhof 'Westduin' naar zijn laatste rustplaats. Er was slechts één toespraak; zijn zuster zei Ps. 150 in Nijhoff's eigen berijming: 'Hef, bazuin, uw gouden stem'.

Toen wij, vrienden, kennissen, vereerders en adepten hem uitgeleide deden op dien ijskouden dag 30 Jan. 1954 sloeg een uitloper van Winters wereldmacht,

van zijn ontkenningen in ons bloed, het somber besef van een onbesombaar verlies, een wrevel tegen de slag, een hartzeer om het onvoltooide ook van dit 'voorgoedbegonnen begin'. Twee nachten later kwam de Ramp, de Grote Vloed en haar verwoestingen over ons vaderland; het was alsof we met geduchte macht herinnerd werden aan de nood van zovelen, omdat we diep-verzonken waren in het verdriet om deze éne volksgenoot, die dit ons volk als *dichter* en *soldaat* bemind had en gediend op zo voorbeeldige wijze. Een bondig en uitgewogen beeld te geven van zijn complexe natuur scheen ons tegelijk onmogelijker in die dagen èn méér onder ons bereik. We zagen hem hoe hij met andere soldaten en vrijwilligers naar de doorgebroken en de nog bedreigde dijken zou trekken; we achtten het niet willekeurig alle fijnzinnige schetsen aangaande zijn wording en ontwikkeling te vervangen door een krachtig accent op zijn geestelijke habitus, de levenshouding van één, bij wie naar een wereldbeschouwing te speuren nauwelijks zin had, zolang hij voor ons stond als een incarnatie van den nederlandsen geest in deze late tijden.

Geen 'decadentie' heeft dat eigensoortig evenwicht aangetast, geen extreme belevingen hebben dat geheim van de eenvoud uitgewist, wanhopigheden noch extasen hebben het heimwee naar die staat van opgewekte ernst, die men wel vroomheid (als weefsel van dapperheid en gelatenheid) noemen mag, in hem gedooft. Het was in die dagen van persoonlijke en bovenpersoonlijke rouw, dat 'Neêrlands geestesmerk' duidelijker dan voorheen ons voor oogen stond. Het behoort m.i. *niet* tot de taak van de schrijver van een woord-van-gedachtenis een omvattende *interpretatie* te geven van leven en werk van hem, die nauwelijks is heengegaan; het zou trouwens buiten mijn bevoegdheid vallen - maar gesteld dat het anders zou zijn (en allicht heeft ook de gewone lezer enige inzichten die iets betekenen), de luciede macht van die dagen, wanneer ze weer werkzaam wordt, zou zulk een pogen verhinderen of verdringen. Het is hiermee gelegen als met de enkele uren, dat het *imago* van een meester ons doorstraalt, bant en bevrijdt. Ook dan is de man méér dan zijn kennis, de mens meer dan de kunde en al wat áán hem en òm hem is, dient om zijn wezen in het licht te stellen.

Maar ook omgekeerd: dan is zijn wezen, in de toeneming van het eigene, het bij uitstek representatieve. Daarom zoeken we bij Nijhoff nooit meer 'Gedankendichtung', in welke engere of ruimere zin dan ook, we geloven niet recht aan de maat van een wereldbeschouwing, mythisch of magisch, wetenschappelijk of speculatief, ethisch of aesthetisch, we volgen ternauwernood meer de periodisering, waarin vele deskundigen hem en zijn werk snoeren. De éénheid overweegt; door de taal, door de vorm, door de stem, het timbre van déze taal; 'Taal is echter een verstandhouding van hart tot hart en *wie spreekt geeft zijn hart*' zegt Nijhoff in een opstel over Boutens¹; en hij laat dat staan, ook al weet hij genoeg van de spanning tussen persoonlijke ontroering en algemene verstaanbaarheid, om het gevaar van de overbewuste hantering der taal niet te duchten².

Natuurlijk moet men dan de notie 'nederlander' en 'nederlandse geestesgaard' verstaan niet alleen gevuld met alle religieuze en culturele lagen, die in deze zeldzame variant van Europa zich hebben voorgedaan en opgetast, maar ook met de verborgen wankeling en de nauw-bedwongen opstand tegen het eigen wezen, die hier alle waarden en hun erkentenis hebben begeleid. Bij Nijhoff zal het bijzonder nodig zijn met dat averechtse binnenste te rekenen, omdat het méér wellicht dan bij één andere nederlandse dichter vlak onder het oppervlak gereed ligt om door

1 Gedachten op Dinsdag, p. 99.

2 A. Donker, Toovenaar of Mysticus, Critisch Bulletin, Febr. 1951.

de verkregen eigenheid en harmonie heen te breken als duister, *splijting* en chaos. Neen, 'de nederlandsche eenvoud is niet eenvoudig'¹; het ligt voor de hand, dat zij cultuur is en geen natuur. Minder vanzelfsprekend schijnt, wat N. in dezelfde rede, de werkelijkheid van de tegenkrachten en antikernen onwillekeurig onthullend, stelt: '*geen in zichzelf verdeelder en bedwongener mensch dan de vrije Nederlander*'; het is haast de omtrek van een zelfportret; deze uitspraak zou met mondelinge uitingen over de nederlandse geest kunnen worden aangevuld, die op hetzelfde geheim duiden. En dit: in vrijheid de verdeelde krachten te bedwingen, hield hij voor de maat der grootheid; in deze zin kon hij ook zeggen, dat geen volk, de getalsterkte der volksgenoten in aanmerking genomen, zoveel grote mannen had voortgebracht.

Wat van het volk geldt, geldt van de taal; ze zijn één in een bepaalde *ernst* en *eenvoud*, *helderheid* en *tederheid*. Het geldt niet zonder meer van de kunst, van de literatuur door dit volk geschapen. De taal is méér dan de literatuur, ze is een sfeer, een kosmos, een archetype, waaraan de schrijver ontvallen kan, door willekeurige ontvankelijkheid voor buitenlandse invloeden, door een didactische verstarring, door de overheersing van een wereldbeschouwing. Men kan ook zeggen, doordat deze bepaalde ernst en eenvoud, om helder en teder van stem te blijven, slechts een zekere maat van innerlijke verdeeldheid verdraagt, slechts met een beperkte frequentie van spanningen in het reine kan komen. -

Vergelijken wij een ogenblik Nijhoff's taal met die van Van Eyck van 'De getooidedoolhof' tot 'Medousa', dan blijkt de laatste de verdeeldheid bedwongen te hebben krachtens de intuïtie, de verbeelding, de vormkracht, gelijk ze oprijzen uit die wezenservaring, die ook Godservaring heten kan². De taal van Van Eyck is de verstand en gemoed overstijgende rede van de mystieke kennis, van de religie levend in alle streken en in heel de wereld één. Maar Nijhoff is er verre van in dezen zin, misschien in geen enkele zin: *religieus* te zijn; hij werd nooit beschermd door een algemeengeldige wereldbeschouwing. Afgezien van een korte periode van bekoring door de gnostisch-kabbalistische leer van de Schechina die de vaten der materie begeleidt, van de 'Christus' die als een kristal begraven ligt in de stof, 'als vuur dat bevroor in den steen', en zo tot in de kern van elk element zich machtig toont over de stervende vormen en aan ons donkerend lot een grens heeft gesteld³-was en bleef Nijhoff ongeborgd; in geen religie of wereldbeschouwing heeft hij kunnen wonen. Hij bleef op de áárde, bij de dagelijkse dingen, onder de mensen, in de veelheid, in de spanning, in het 'ungedeutete' leven. En, zouden wij een formule zoeken, voor zijn wijze de innerlijke verdeeldheid te bedwingen - we kunnen m.i. de visie van Erich Auerbach⁴ volgen en ook op deze voluit nederlandse lyriek toepassen n.l. de menging of wisseling van de hoge en de lage stijl, om de werkelijkheid in het *allegaagse* te onderkennen als *goddelijk*, als bezocht en gezegend met het geheim van de zelfvernederings Gods in zijn Openbaring. Daarom geldt ten volle van Nijhoff's werk wat Egon Friedell zegt van de nederlandse schilderkunst in de gouden eeuw: dat zij geeft 'eine Mythologie des Alltags'⁵. Dat de

1 Aldus Nijhoff in de Openingsrede voor de Jaarvergadering van de Maatschappij der Ned. Letterkunde, 7 juni 1941. vgl. P. Minderaa, Nijhoff en de eenvoud, Jaarboek, 1951-53.

2 'Over leven en dood in de poëzie'.

3 Kristal en sterren. Bijdrage in de aflevering 'Kristal' van het Kunsttijdschrift 'Wendingen' (1924) nu in Verzameld werk I, p. 399.

4 Erich Auerbach, Mimesis, Dargestellte Wirklichkeit in der abendländische Literatur, S. 17, 29, 54 f., 91 f., 155 f., 163, 296 enz. - de conclusie: S. 495 f.

5 Egon Friedell, Kulturgeschichte der Neuzeit II, S. 34 ff.

problematische stand van het innerlijk leven, de zg. 'moderne' gespletenheid deze mythologie zoo weinig uitsluit, dat zij veeleer blijkt tot vernieuwing daarvan te leiden, lijkt ons in het wonder van Nijhoff's kunst bevestigd. Zonder verheffing van stem verheven te spreken, zonder gevoelsovervloed met het hart bij de menschen te zijn, die uiteráárd, en méér naarmate zij christenen zijn, gespleten wezens blijven (als Paulus); zonder complexiteit van vormgeving *de eenvoud van het leven terug te roepen*, zonder vormeloosheid hãrtelijk te zijn, zonder diepzinnigheid te vertonen naar de laatste zingeving (die niet op menselijke bodem gewassen is) te verwijzen, *met een praat-vers te zingen*, met de aanwending van algemene zegswijzen de bovenpersoonlijke glans van het aardse oogenblik te vieren, krachtens een niet te achterhalen rythme het licht van het onherhaalbaar moment te doen vonken uit de effen woorden, door het blote noemen van de dingen bij hun naam de wereld-van-òns present te stellen als een belofte -, door de meest bezonnen verbeelding en doorwrochte taal, ons deel te geven aan de vierkante, rechte ronde eenvoud, de creatuurlijke adem: van het ... gegevene - ziedaar, dunkt mij, wat de grootheid van deze woordkunst uitmaakt, aere perennius. - -

Van meet-af schijnt zowel de toeleg als de aanleg tot zulk spreken, n.l. door de zò bepaalde vorm tot de zò verstane communicatie van hart tot hart, aanwezig, werkzaam, overwegend te zijn geweest. De tijdperken, die we zouden kunnen onderscheiden vormen geen diepe caesuren; de '*vermommingen*' waarover nog al vlot gesproken wordt, zijn doorzichtig en *eerder uit schroom* gekozen dan uit een lust tot travestie. Reeds in 'de Wandelaar' horen wij de echte stem van den dichter, kunnen we de waarachtigheid bemerken van splijting en bedwang en de vrijheid waaraan hij bij tijden (zou het ooit anders kunnen zijn dan bij tijden?) mag deelnemen.

Er zijn heffingen in de regels, maar ook gestalten, die evengoed in 'Vormen' zouden kunnen voorkomen. 'Een groote stilte scheidt mij van de dingen / die rondom vãststaan...' of 'de breede vleugels van een menschenziel / vliegen zich stuk tegen de harde wanden'; naast de 'Straatmuzikant' en 'Pierrot' staat 'Boehme' en 'Bruckner'. Reeds in die eerste bundel staat het sonnet 'Holland' met de terzinen

Het avondlicht zinkt door de vensters binnen
De bruine meubels denken aan elkaar,
Een stervend woord wil overal beginnen -

't Eenvoudig leven Gods is diep en klaar:
Een man in blauwe kiel en een vrouw in een
Geruiten rok en witte boezelaar.

Ook in 'de Wandelaar' worden motieven uit de heilige geschiedenis aangeslagen: De laatste dag ('ze grepen hem terwijl zijn vrienden sliepen'), Maria Magdalena ('zij ging ten heuvel waar de kruisen stonden'). Hier reeds staan de *figuren (geen symbolen)*: het kind, de soldaat, de moeder in het midden. Al vindt een cyclus als 'de Vervloekte' in de tweede bundel 'Vormen' geen plaats meer, er zijn nog genoeg 'steenen tegen de spiegel' en omgekeerd: in de 'Houtsneden', waarmee de bundel opent, wordt de 'Vergegenwãrtigung' van de heilige geschiedenis weer opgenomen. In het openingsvers '*Satyr en Christofoor*', dat vaak beschouwd wordt als graadmeter voor een radicale wending, wordt o.i. het echt-christelijke niet gevonden in Christoforus maar in de verhoogde spãnning die is ingetreden *dóór* het Kind; het zou 'religieus' zijn van een oplossing te gewagen: maar het eind van het vers behoort tot de eenvoud van het verdeelde èn bedwongen wezen, waarvan men hoogstens (maar dit is veel) zeggen kan, dat het, vrij, niet meer zichzelf belijdt.

o Christoffor, o satyr,
 Uw woede en vlucht zijn getemd,
 Men vindt op land of op water
 Een klein geluk dat klemt:
 Voor Christoffor ondoorwaardbaar.
 Voor den satyr ongenaakbaar
 Voor mij, ach, onaanraakbaar
 Wegzingend door mijn lied -

De bundel sluit met de compacte samenspraak: *Kerstracht*; dan zegt de goede vrouw van Uytendwael(!) uitzierende over het stadje, waar de klokken gaan luiden:

Wat zou mij nog de wereld verbazen
 Sneeuw met Kerstmis, een ei met Paschen,
 Een sentiment in oudejaarsnacht -
 Geen einde, geen einde, geen dood die licht -

en later, uit zichzelf uitgedreven door de stem van deze nacht:

De klokken zijn uit den toren vandaan
 Roepend en benglend de stad doorgegaan;
 Een wonder heeft de wereld ontward
 En tot vernieuwing gered - o mijn hart,
 Mijn hart - gered? Verloren, verloren -

Het blijft, menselijk, naar de innerlijke ervaring bij de verdeeldheid; en onzeker blijft welk antwoord dit hart nog geven zal op het subliem-pastorale woord van de kapelaan:

Vannacht werd een kind naar de wereld gezonden;
 Het heeft met blijdschap uw speelgoed gevonden -

De '*Nieuwe Gedichten*' (1934) dragen, effen en opzettelijk, die naam terècht; waarin het nieuwe gelegen is, ligt misschien voor de hand; de regel is vloeiender, wat men het 'byzantijnsche' genoemd heeft (Vestdijk) in de gestalten neemt af; de tederheid neemt toe terwijl het heldere van de taal geheimzinniger wordt.

Wat er gaande is achter de woorden, wat men, verdwaasd zoekend naar een bepaling, 'inhoud' of 'thema' noemen zou, wordt zeker niet omschreven met: wending tot de aarde, afwijzing van alle metaphysica der 'Hinterweltler' - eerder kan men zeggen: de vrijheid van de mens om het leven te lóven vanuit zijn met zàchtere hand bedwongen verdeeldheid. De continuïteit van het werk is overweldigend. Een merk van discontinuïteit ligt in het 'nieuwe' van '*Nieuwe Gedichten*', wanneer we bedenken hoezeer N. 'het *geestelijk leed van de tijd*' algemener zag worden en de dienst van de poëzie dringender verstond. De eigenlijke crisis is 'ons idealenfailliet'. Het zal er om gaan zweet en smart, die een 'sombere glorie' zijn geworden 'van hun somberheid te ontdoen zonder naar de onherroepelijk verloren idealen terug te grijpen'. Wel zal zweet en smart tot een immer geringer minimum teruggebracht worden, maar het geestelijk deficit is definitief. De mens zal zich daarbij moeten aanpassen; *wonen* moet hij leren in een *onbewoonbare wereld*. De onwezenlijkheid van het moderne leven treft hem het meest in villadorpen en moderne buitenwijken: 'op welke wijze moet de poëzie dit reeds weer bijna mulle zand bewoonbaar maken?'¹

1 Over eigen werk, Maatstaf, Juli 1953, p. 208.

Er zal een *epische* toon moeten komen juist in de lyriek; de dichter moet in het leven staan, want de evocatie van het volle leven van kinderland, of als eenzame op

te gaan in de strijd van de massa voor een beter bestaan, zou nu een uitwijken zijn voor de (het dikke woord is, wil men kort zijn, nauwelijks te vermijden) ... heroïsche taak, het leven te vinden en als dichter-pionier 'kwartier te maken' in de straks te betrekken gigantische en ongelijke stad der toekomst.

Geeft 'Awater' de stilte van de op handen zijnde ontmoeting met de mens zoals hij zijn leven vindt in zijn 'derde milieu' dat zijn enige wereld, zijn werk-en-speelplaats werd, 'Het uur U' roept de stilte op die heerst rondom het oordeel en de bevrijding, die meekomen met de plotselinge presentie van de Gezondene op aarde, in onze straat. Zowel het een als het andere sluit een gesloten wereldbeschouwing uit en maakt de religie *overbodig*. Hier vinden we - wat men ook terecht over het veranderlijke en speelse in den mens en dichter moge opmerken, dezelfde Nijhoff van het vroegere werk, geen gekweld door 'n abstract dualisme, maar een die wachtende is op Ontmoeting d.i. .. op realiteit, op de vervulling van Silesius' vermanende roep: *Mensch, werde wesentlich!* maar deze moet gehoord worden - juist nu de wereld 'een hel werd, een woestijn, voor wie zijn oogen durft opendoen' (zie 'Over eigen Werk') samen met die andere: *blijft de aarde trouw!* Alleen tegen die achtergrond wordt het 'lied van de dwaze bijen' duidelijk wat het *is*: een christelijk medelijden met de waan der religie.

Wanneer er iets is dat Nijhoff zijn volk gegeven heeft, dan zijn het de bijbelse spelen, hoe gênant dit moge zijn voor alle Schöngelster. In deze spelen is de nederlandse geestesgaard, de ernst en eenvoud, helderheid en tederheid bijna overal triomferend aanwezig, triomferend n.l. als het rechte geleide voor deze dingen. Als Europa werkelijk, geweten of ongeweten, willens nillens geestelijk, niet alleen beïnvloed en gestempeld maar gedrenkt werd in de boodschap der Feesten en als het waar is, dat Nederland een unieke variant is van dat Europa, dan kan het niet anders of een ten uiterste (met deze taal) ingezette vormkracht moet in hoge mate adaequaat zijn aan het in de boodschap (die het einde der menselijke religie impliceert) bedoelde. Dit is de zin van deze mysterie-spielen.

Het is hier niet de plaats een en ander te ontwikkelen; we raken het even en van terzijde aan, omdat bij de onherhaalbare dichter altijd de gans-eigen resonantie van zijn stem behoort. We mogen echter niet vergeten, hoe beslist en beslissend de manier is waarop het voor het mysteriespel aangedragen 'materiaal' erkend en gewaarmerkt wordt. Wie Nijhoff bij studie en in werkgezelschappen over de vertaling, duiding, weergave van de Schrift heeft meegemaakt (gelijk wij jaren lang bij de arbeid aan de Nieuwe Psalmberijming) zal diep onder de indruk zijn van zijn *intuïtie voor het wezenlijke*, werkzame en actuele van de Bijbel, dat spréékt als men haar laat uitspreken; men heeft wel gezegd dat de dichter hierin plus royaliste que le roi is geweest (de koning, de maat is hier = de orthodoxie) - het zou, dunkt me, juist zijn te zeggen, dat hij een geboren *phaenomenoloog* was, die zich niet licht liet afleiden van het 'wezen' dat hij schouwde, als het bijkomstige door reductie aan de rand van het gezichtsveld was gekomen. Maar wat is, zelfs dan, voor de dichter het 'bijkomstige'? Het wezenlijke, hier gezien is dit, dat het Christusgebeuren geen vergeestelijking toelaat. Het gaat om de Openbaring, de Komst in de tijd, om de gewone mensen, om de dingen, die nergens tot symbolen mogen worden in de moderne zin van het woord, die veeleer de Zaak zelf present stellen. En wat het 'bijkomstige' betreft; de dichter is daarin dichter, dat hij in het woord tot waarheid maakt, dat het bijkomstige ergens bij-komt, hoe het een verhouding heeft tot het wezenlijke, dat helder en voller zingt, wanneer wat er 'bijkomt' het lied concreet verrijkt, zonder de cantus firmus tenslotte te vertroebelen. Dit verklaart, waarom Nijhoff niet alleen wat wij

in de evangeliën als bijdrage ener 'gemeente-theologie' plegen te waarderen opneemt in zijn werk, maar ook de oude legende en zelfs, om zo te zeggen, zelfgeschapen legenden. Knuvelder¹ heeft gezegd 'noch de Rattenvanger van Hameln, noch de reisgenoot Awater, noch de vreemdeling uit Het Uur U hebben Nijhoff de metaphysica kunnen verschaffen, die hem het al bevredigend verklaarde'. Maar afgezien daarvan, dat zoiets voor een christen niet bestaat, N. had *geen behoefte aan een bevredigende metaphysica*. Wat daarvoor in de plaats komt, is juist het Feest, d.i. het getuigenis en de kracht van de in geen denkvorm ingaande tegenwoordigheid van *dit* Verleden in òns heden, van deze vreemde Vrijspraak over òns verleden.

Daarvan zijn de spelen vol; en of de dichter nu een gelovige was of niet, of een gelovige plus verbeeldingskracht of een gelovige door en mèt zijn verbeelding, hij heeft de christelijke gemeente en ons volk gediend met de trouw aan het gegevene, aan het groot Gegeven. Aan wat moderne theologen wel '*die kosmische Bedeutsamkeit*' van de heilsfeiten noemen, daaraan heeft hij, zich voegend (en niet onwillig, niet innerlijk-dwarsdrijvend) onder het Gegeven, gestalte willen geven. Deze bedoeling valt wellicht het meest op in de *vondsten* van den dichter; de boeken der sibyllen (in het Pinksterspel), die plotseling blank, een viertal, overgegeven worden aan de vier evangelisten²; de doornenkroon (in het Paasspel), die in het midden ligt van de geeselroe, de hamer, de spons, het geld van het verraad, op het schild, dat de wachtmeester tot Adam brengt (dingen, die zeer 'dinglich' de verzoening bezegelen) - waarop Adam:

Hebt dank, mijn zoons. Nu kunt ge in vrede rusten gaan
 Legt u, zo lang gij zijt; bedekt u met uw kleed
 en slaapt als kinderen, vergetend alle leed.
 Ik waak, en onderwijl vertel ik een verhaal
 dat door de wonderlijke waarheid van zijn taal
 een levend water is; zo klaar het is, zo diep³

Of, andere 'vondst' die gestalte geeft aan de 'Bedeutsamheit', in het Kerstspel, Als Eva zegt, dat ze de ster reeds in het Paradijs gezien heeft en dat àlle openbaring menswording insluit

Zijn ster kwam alom zichtbaar aan den hemel staan.
 Zijn ster! de ster die eertijds ik aanschouwen mocht,
 als God in 't Paradijs Adam en mij bezocht,
 Wanneer zijn glans, Gods komst verwittigend, verscheen,
 verstomde de natuur. 't Werd bladstil om ons heen,
 De wind staakte zijn weg, de vogelen hun lied,
 de vier rivieren hun gemurmel door het riet.
 Alles zweeg - Dan weerklonk, hoog boven ons muziek,
 en zagen wij hoe 'n wolk, geschraagd door englewiek,
 neerdaalde, mens werd, mens als Adams oerbeeld was -
 en weldra hoorden wij Gods voetstap door het gras.⁴

Dit zijn voorbeelden van de kracht der 'vondsten'; wilden we meer naar het middenveld treden en de vertolking der evangeliën zelf afluisteren (zoals het Kerstspel in 1941 gehoord is die eerste maal - Nijhoff sprak er zelf met ontroering over - zo komt zijn geluid misschien nooit terug, omdat we menen dat de daemonie en

- 1 In het Gedachtenis-nummer van 'De Gids' 1953, blz. 43.
- 2 Verzameld Werk I, blz. 379 v.v.
- 3 Verzameld Werk I, blz. 324.
- 4 Verzameld Werk I, blz. 266.

waanzin van de totalitaire oorlog voorbij zijn); - er zou niet spoedig een einde te vinden zijn aan het opsommen van de schatten van ernst en eenvoud, helderheid en tederheid, hier voor ons uitgespreid en aangeboden - in kleine, onvergetelijke zinnen: (Herodes peinst): 'ach, onbegrijpelijkerwijs verzuimt hij het hoofd op te heffen', of Maria Magdalena bij het graf: '*Behalve hier heerst overal de dood vandaag*' - vooral ook in de als koren gedachte strophen van de 'Rouwengelen' (b.v. blz. 316)

O wereld, wat is u gebleven?
 Uw licht heeft zich in 't graf begeven;
 uw weg, uw waarheid en uw leven
 verdwenen als een droom verdwijnt;
 uw herder stierf; uw wijnstok kwijnt;
 uw deur hebt gij vernield; gij schijnt
 de dieven bij uw schat te vragen;
 gij hebt de moordenaar ontslagen,
 uw opstanding aan 't Kruis geslagen.

En even verder wordt door dit koor bevestigd dat mensheid één wezen is en toekomst verleden (tòch) kan verlossen -

Uw graf, o Koning hier begraven,
 het is een schip, dat in een haven
 door meeuwen wordt omschreeuwd en raven.
 Gij zelf echter, een duif gelijk,
 God en sterveling tegelijk,
 daalt neder naar het diepe rijk
 waar Adam en zijn nageslachten
 gekerkerd in den nacht der nachten
 sinds eeuwen hun bevrijder wachten.

En tenslotte, in dit zelfde Paasspel horen wij over de zin, als men wil de 'culturele' zin van dit alles, de historische 'Bedeutsamkeit', de stem van de hele mensheid in de korte snelle uitspraken van Sem, Cham en Japhet: Wij huldigen te dezer stede / De bron van vrijheid / En van vrede. -

Dat de Maatschappij der Ned. Letterkunde voor deze Gedenkenis (woord door Nijhoff gemunt, zie titel van vers II, blz. 513) een gewoon lezer aan het woord heeft gelaten, geen dichter, geen literator, geen vakkundig criticus - het lijkt niet zo verwerpelijk; misschien heeft het zelfs een bijzondere zin, waar het gaat om een dichter, die door zijn voornemen en vermogen, door de vormkracht van zijn taal komt spreken tot zijn medemensen, volksgenoten met uiterste, indringende eenvoud. Het is niet te verwonderen, dat zovelen verzen van Nijhoff uit het hoofd kennen; evenmin, dat bepaalde wendingen *gemeengoed* werden, ja, spreekwoordelijk worden doorgegeven, om geheimen aan te duiden als b.v. 'het toeval neemt een binnenweg naar 't doel' of 'zingend het derde land ingaan' of: 'ons werk zal zijn te voorzien in het onvoorziene' of: 'wij worden wat wij zijn gebleven' of: 'de hemel weet hoe, maar dat is tot daaraan toe' of: 'de woorden zingen zich los van hun betekenissen' of: 'hij heeft wat een planeet heeft en een bloem / een innerlijke vaart die diep vervoert'. -

Hij is nog dicht bij ons; dichter, dacht ik, dan wij, toen we hem uitdroegen, konden beseffen en tijdens de eerste dagen na de ramp in Zeeland. Ik begrijp Anthonie Donker zo goed, als hij zegt

Weer zie ik hem gaan op de dijk
den dichter en den soldaat
nog dichtbij, reeds ver buiten bereik
en ik roep voor hij verder gaat.

Ik roep door het duister hem na
al is roepen reeds lang overbodig
maar het is ons verlangen te na,
in dit noodweer is hij hier nodig. -

Wonderlijk blijft, dat iemand als nederlander en liefhebber der letteren een voorkeur kan hebben, die niet alleen door anderen niet gedeeld wordt (dat is vrij gewoon) maar een voorkeur voor wat anderen ogenschijnlijk niets heeft gezegd. Schrijver dezes eindigt dit In Memoriam graag met de aanhaling van twee passages, die hem persoonlijk zeer diep hebben aangesproken.

Dat zijn in de eerste plaats de grote sentensen, de vervoerde spreuken die Bonifatius in de mond worden gelegd in het spel van 'De Vliegende Hollander' en bij de mens Nijhoff m.i. typerend zijn voor een bijzondere *humaniteit*, men mag ook wel zeggen (als men het diep opneemt) zijn hartelijkheid en de *bron* daarvan. -

Daar spreekt eerst de vorstin Edwarda (in de Derde Handeling) o Bonifatius ...

Help ons en red uw kerk. Ik heb den bouw bevorderd
Zodra van Eobaan ik leerde, dat uw God
In 't vleesch zijn woning koos. Ik heb mij zeer verheugd
Om 't hoogere gelijk, dat God den mensch gaf -
Als weggetrokken onweer werden de oude goden.

En Bonifatius antwoordt onder meer:

Volk laat uw stad vergaan, die op verstuivend zand staat.
God zorgt voor onze kerk. Gij zult bemerken, dat
Ze een hooger berg bevat, dan welke zee ook diep is.
En als de springvloed komt, zult ge om de torenspits
Den regenboog reeds zien, en de duif met de palmtak
Strijkt in het venster neer dier begenadigde Ark.

En in de Tweede Handeling spreekt de Torenwachter over het onheil dat over Stavoren komen gaat en over het lot dat de missionaris bedreigt want hij ziet

Naderend noodweer, en gerechtigheid voltrokken
In ondoordringbaar duister, dat daarachter toeslaat.
De stift der goden stukt. Ik, blinde gids, onwaardig
De toren, te bewonen, daal, en neem mijn deel
In dit verdoemde dal. Gij, grijsaard kunt nog vluchten.

En dan het antwoord van Bonifatius!

Het eerste is liefde! Kwelijk zou 'k mij kwijten, Friesland,
Als ik die tot het laatste toe niet nakwam. Ziener,
Wees niet bevreesd. Geef u niet aan uw scherp gezicht
Maar aan uw hart gewonnen. Zie, de wilde wolken
De twist der menschen, het vijandig recht, het noodweer
Zijn geen verduisteringen der natuur, neen, dwaler,
Maar wieken van den Engel Michael, die zwaaiend,
Vertoornd, gelijk de zwaan, het waterbeeld verbrijzelt
En 't schrift der goden stoort -: er is in suizend schuim

Meer geheimzinnigheid dan in de spiegelingen

Wier splinters hij verstuift, en in die witte gramschap
Eindigt de profetie en beeft beginnend licht.

onifatius blijft en geeft bevel de klokken te luiden voor de dienst en zegt nog dit geweldige tot Eobaan:

(O blinde) Slaapt uw hart al dien tijd? Een droom, een daad, een [dwaasheid,
Dwaalt door de diepte en durft het denken niet voorbij.
Laat vrij! Ontwaak! Zijn vaart is een verlossend wapen. -
Volg uw hart!

In de tweede plaats denk ik aan een passage uit een kritiek¹ op twee romans geschreven door vrouwelijke auteurs, in welk stuk N. een terugval constateert na de Meesters Geertje, van Schendels Zwervers, van Looy, Couperus - in de beschouwing en waardering van den medemens, tot een cynisme namelijk, dat ons terugvoert naar die hel zonder vlammen die Holland was vóór 1880.

'Is deze langzame degeneratie weder noodig? Moeten er later weer een handjevol eenzellige kunstenaars opstaan, als toen in tachtig, met monden vol verwensching en harten machteloos van hoogmoed? Neen, wij zullen den schrijver doen gevoelen, dat *hij eenzaam is tegenover God maar nimmer tegenover de menschen*. Dat hij de taal schrijft die wij spreken, dat hij het leven ziet, dat wij doen. Wij zullen dit laten gevoelen door streng te zijn, wanneer wij in zijn werk *ons volk* niet kunnen herkennen en onzen naaste niet als onszelf kunnen liefhebben. Wij zullen overal zoeken of er in dat werk niet eindelijk een schemering gaat doorbreken van hetgeen wij onophoudelijk zullen blijven vragen: menschen te geven, die juist getroffen zijn in al hun eigenschappen en *waar wij toch van kunnen houden*. Wij willen kunnen liefhebben om het even hoe het karakter uitvalt. Want wat wij zien gelijk het is, gelijk het heelemaal is, gelijk het in de natuur en tegenover God is, spreekt altijd onze natuur met sympathie aan en vervult ons met liefde. Hij die niet alleen is, verkiest misschien liefgehadte-woorden boven lief-te-hebben, maar hij die alleen is (zooals ieder die een boek leest), wil niets dan zelf liefhebben. Kunst heeft het vermogen om in zulk een alleenzijn te brengen en de figuur uit de roman dien wij lezen is in dat oogenblik *onze naaste*, misschien op een volstrekte en vereenzelvigender wijze dan ooit in het leven mogelijk is. Wee den schrijver als de lezer dan niet zijn naaste kan liefhebben, want het schenden van dit gebod vernietigt de ziel en slechts door dit gebod in stand te houden en als diepste wet in acht te nemen, verricht hij iets *voor zijn volk* in ruil voor de taal en de beelden die hij ontving'. -

Mij dunkt, in deze peroratie, is de mens Nijhoff ons nabij, de hele mens en daarin ook de bij uitstek nederlandse dichter, - de bloed- en geestverwante metgezel en leider, die wij met grote dankbaarheid gedenken en wiens levenswerk wij met ongebroken eerbied blijven bejegenen, óók om het, voor òns deel, te bewaren voor een komend geslacht.

K.H. MISKOTTE

1 Gedachten op Dinsdag, 1931, blz. 157 v.

Albertus Antonius Smijers
(Raamsdonksveer, 19 juli 1888 - Huis ter Heide, 15 mei 1957)

Albertus Antonius Smijers werd geboren op 19 juli 1888 te Raamsdonksveer, ontving zijn priesteropleiding aan de seminaria te St. Michielsgestel en Haaren, studeerde na zijn priesterwijding aan de Akademie für Musik und darstellende Kunst te Klosterneuburg en muziekwetenschap aan de Universiteit van Wenen onder Guido Adler, bij wie hij in 1917 promoveerde. Teruggekeerd in Nederland werd hij leraar aan het Seminarie te St. Michielsgestel en directeur van de afdeling Kerkmuziek van de R.K. Leergangen te Tilburg, daarna hoofdleraar voor muziekgeschiedenis aan het Amsterdams Conservatorium. In 1930 werd Smijers benoemd tot bijzonder hoogleraar vanwege de Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst, in 1934 tot buitengewoon en in 1944 tot gewoon hoogleraar in de muziekwetenschap aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, waar hij reeds in 1930 een Muziekwetenschappelijk Instituut oprichtte; hij overleed 15 mei 1957 te Huis ter Heide.

Naast enige historische studies als '*Karl Luython als Motettenkomponist*' (diss.), '*Die kaiserliche Hofmusik-Kapelle in Wien 1543-1619*' (1919-'21), '*De rekeningen van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap te 's Hertogenbosch*' (Tijdschr. Ver. van Ned. Muziekgesch. XI-XIII) en de '*Algemeene Muziekgeschiedenis*' welke hij redigeerde (2, 1940), ligt het zwaartepunt van Smijers' publikaties op de uitgaven van Nederlandse composities, vooral uit de 15e en 16e eeuw. Zijn levenswerk is ongetwijfeld de volledige uitgave van *de werken van Josquin des Prez*, waarvan sinds 1921 veertig afleveringen verschenen. Ook was hij reeds begonnen met de heruitgave van de *Opera Omnia* van Jac. Obrecht. Daarnaast gaf hij o.m. uit de *Missa ad Modulum Benedicta est* van Ph. de Monte, J.v.d. Vondels *Kruisbergh* op musijck gebracht door Cornelis Padbrué, *Treize livres de Motets* parus chez Pierre Attaignant en 1534 en 1535, *Vijfstemmige Madrigalen van Cornelis Schuyt*, Van Ockeghem tot Sweelinck (Nederlandse muziekgeschiedenis in voorbeelden).

Van de genoemde uitgaven is een gedeelte gericht op de praktische uitvoering; het merendeel evenwel wordt gevormd door de wetenschappelijke tekstkritische edities, die uitmunten door een grote akkuratesses en een sterke kritische zin. De laatste eigenschap bracht Smijers ertoe naarstig te speuren in bibliotheken en archieven en de gevonden bronnen fotografisch te kopiëren en te verzamelen, zodat in het muziekwet-

schappelijk instituut een rijke kollektie ontstond, die verder onderzoek van de komponisten uit de periode der Nederlandse scholen en de publikaties van hun werken mogelijk maakte.

Smijers' verantwoorde publikaties bezorgden hem een faam als nauwgezet musicoloog, specialist voor Josquin en zijn tijd, en als mentor van de polyfone kerkmuziek. Waar hij ook als mens een grote objectiviteit nastreefde en slechts na een kritisch onderzoek van alle argumenten zijn oordelen fundeerde, was hij een gezocht man als voorzitter van velerlei organisaties op muzikwetenschappelijk en kerkmuzikaal terrein: hij was voorzitter van de Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis, van de Société Internationale de Musicologie, van de Nederlandse Sint Gregoriusvereniging, tevens van het Bestuur der R.K. Kerkmuziekschool te Utrecht, van de Sectie Muziek van de Voorlopige Raad voor de Kunst, en voorzitter of lid van talrijke advieskommissies. Zijn verdiensten vonden in binnen- en buitenland algemene erkenning en waardering, welke tot uitdrukking kwamen in onderscheidingen als Commandeur van de Eiken Kroon, Officier in de Leopoldsorde, Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw, en een ere-doctoraat van de R.K. Universiteit te Leuven.

Dezelfde strenge maatstaven die Smijers bij zijn publikaties toepaste, deden hem ook de kennis, meningen en wetenschappelijke resultaten van anderen beoordelen, waardoor hij de behandeling van een probleem op het niveau van de hoogste objectiviteit stimuleerde. Zonder twijfel heeft deze kritische instelling de ontplooiing van zijn gaven als publicist belemmerd en remmend gewerkt op de muzikwetenschappelijke publikaties van zijn leerlingen; hiertegenover staat evenwel, dat hij de jonge wetenschap der musicologie, die hij als een der eersten in Nederland introduceerde, juist door zijn wetenschappelijke nauwgezetheid op een hoog niveau gebracht heeft, dat internationaal erkend en gerespecteerd wordt.

J. SMITS VAN WAESBERGHE

**Esther Welmoet Wijnaendts Francken-Dyserinck
(Den Helder, 7 februari 1876 - 's-Gravenhage (Scheveningen) 11
november 1956)**

Het ware wel volkomen strijdig met de gevoelens en opvattingen van haar, wier Levensbericht hier volgt, zo daarboven niet de naam zou zijn geplaatst, waaronder zij in wijde kring grote bekendheid heeft genoten, de naam, die zij, ook na de echtscheiding in 1916 haar verdere leven steeds is blijven voeren. Want deze figuur, met haar ontembaar streven fier steeds een volslagen eigen persoonlijkheid te behouden, die met evenveel vuur als talent haar leven lang voor de door de vrouw in de samenleving in te nemen plaats o.m. als gelijkgerechtigde met de man, gestreden heeft, was van oordeel, 'dat het huwelijk, hetzij het laatste gelukkig of rampzalig was, zo'n sterke invloed op de vrouw heeft, dat ook de krachtigste persoonlijkheid daarvan een onuitwisbare stempel blijft dragen'. Deze woorden komen voor in aantekeningen tussen 1907 en 1924 op zeer uiteenlopende tijdstippen aan het papier toevertrouwd. Bedoelde notities hebben hier en daar even het karakter van een dagboek. Op enkele plaatsen heeft zij het op verschillende tijdstippen naderhand nog, laatstelijk in 1954, van kanttekeningen voorzien. Uit diverse aanwijzingen in Mevrouw Wijnaendts Francken's papieren nalatenschap bleek haar bedoeling duidelijk, dat de steller van dit Levensbericht kennis zou nemen zowel van vermeld 'dagboek', als van haar 'laatste jongemeisjes-dagboek' uit 1897 (slechts enige bladzijden), van een zich daarin bevindende briefwisseling met haar verloofde, voorts van een in maart 1949 door haar begonnen poging om 'de mijlpalen' uit haar leven ... 'op te krabbelen'. Daarbij bleef het echter geenszins. Insgelijks heeft zij uitdrukkelijk gewenst, dat de biograaf aandacht zou wijden aan somwijlen haar intiemste gevoelens, gelijk die o.m. uit bewaarde correspondentie naar voren komen. Kortom, het was haar wil, dat haar doen en laten gezien en beoordeeld zou worden in het licht van al wat met haar wezen, tevens met haar gehele lotsbestel verweven was of kon zijn. Haar oogmerk was dus in zo ruim mogelijke mate gelegenheid te verschaffen tot verwerving van enig inzicht omtrent de invloed, die haar huwelijk, de huwelijksmislukking en al wat daarop is gevolgd, op haar, op haar houding en gedragingen heeft gehad. Zij heeft zich in dit opzicht bepaaldelijk laten leiden door de haar eigen, bijkans onbegrensde, onconventionele openheid, en gaf daarmee meteen blijk van juist inzicht omtrent hetgeen voor biografische arbeid van belang kan zijn.

Blijkens een van de wilsbeschikkingen van Mevrouw Wijnaendts Francken koesterde zij de tevoren nooit uitgesproken wens, dat schrijver dezès zich zou belasten met de taak waarvan hij zich hier kwijt. Van haar vriendenkring maakte ik geenszins deel uit. Wel bestonden er aangename contacten, die zich echter toch in hoofdzaak bepaald hadden tot die terreinen, waar wij elkaar hetzij als journalisten ontmoetten, hetzij als belangstellenden in verband met politieke of maatschappelijke gebeurtenissen en verschijnselen. Met het tijdperk waarin en voor een niet gering gedeelte met de gebieden waarop zij zich bewoog, ben ik dankzij allerlei factoren goed vertrouwd. Zodoende was ik doordrongen van de betekenis, die de figuur van Mevrouw Wijnaendts Francken nationaal en internationaal heeft gehad. Vandaar dat ik gaarne de mij toegedachte taak heb aanvaard. Natuurlijk is mij bij de vervulling daarvan niet alleen van bijzonder groot nut geweest bestudering van het vele aanwezige materiaal in geschrifte, doch daarnaast insgelijks de verkregen voorlichting van een aantal personen, die nauw met haar verkeer en veelal ook met haar samengewerkt hebben.

Thans allereerst een chronologische opgave van een reeks feiten uit het leven van Mevrouw Wijnaendts Francken. Alleen reeds de grote verscheidenheid van de terrei-

nen, waarop zij werkzaam is geweest, kan het nuttig doen zijn dit overigens niet meer dan schetsmatige lijstje voorop te doen gaan:

- 1876, 7 februari; geboren te Den Helder.
Na te Rotterdam de Lagere School te hebben doorlopen, kwam zij in
- 1888 op het Erasmiaans Gymnasium daar ter stede; ze ging er af na de vierde klas.
- 1896, 3 februari: oprichtster van de Toynbee Vereniging te Rotterdam.
1897, december: trouwt met Dr. C.J. Wijnaendts Francken.
- 1898-1902: vergezelt haar man op reizen naar het buitenland. Volgt met hem colleges te Jena, Zürich, Parijs en Berlijn.
- 1902 Spreekt voor het eerst in het openbaar en wel over 'Handel in blanke slavinnen' voor de 'Vrouwenbond tot Verhoging van het Zedelijk Bewustzijn'.
- 1902 Voert over hetzelfde onderwerp het woord op een aan deze kwestie gewijd internationaal congres te Frankfort.
- 1902-1903 Neemt als spreekster deel aan een campagne voor ingrijpen door de wetgever tegen Reglementering van de Prostitutie.
- 1902-1909 Voorzitster van 'Onderlinge Vrouwenbescherming'.
- 1903-1904 Voorzitster Haagse afdeling van de 'Vereniging voor Vrouwenkiesrecht'.
- 1906 Treedt toe tot het voorlopig comité, waaruit de 'Vereniging tot Bestrijding van de Woeker' voortkwam.
- 1907 Mede-oprichtster van de 'Nederlandse Bond voor Vrouwenkiesrecht'.
- 1908-1910 Voorzitster van de 'Nederlandse Bond voor Vrouwenkiesrecht'.
- 1908-1913 In dit tijdperk enige reizen met haar man ondernomen naar de Balkan, Afrika, West Indië.
- 1909 Woonde te Londen congres bij ter beperking van de vivisectie.
- 1909-1916 Onttrekt zich vrijwel geheel aan deelneming aan het openbare leven.
- 1913 Lid Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden.
- 1916 Echtscheiding.
- 1918 Bestuurslid van de pas opgerichte 'Economische Bond'.
- 1922 Oprichtster van de Vrouwengroep uit de Vrijheids-Bond.
- 1922-1936 Vice Voorzitster Nederl. Padvinsters Gilde.
- 1925-1936 Convener van de Pers-Commissie van de Internationale Vrouwenraad.
- 1929-1931 Voorzitster Unie van Nederlandse Soroptimist Clubs.
- 1935 Oprichtster Club voor Vrouwen werkzaam in Bedrijf en Beroep.
- 1948 Werkzaam voor de tentoonstelling 'De Vrouw 1898-1948'.
- 1954, 6 februari: spreekt op de bijeenkomst te Naarden ter herdenking van zestig jaar strijd voor vrouwen-emancipatie.
- 1956, 11 november: overleden te 's-Gravenhage.

Toen Mevrouw Wijnaendts Francken op 6 februari 1954 op de o.m. door Koningin Juliana bijgewoonde bijeenkomst ter herdenking van zestig jaar strijd voor vrouwenemancipatie het woord voerde, stond zij allereerst stil bij het leven en werken van de door haar zo zeer bewonderde predikantsvrouw Ninette Storm-v.d. Chijs, die in 1833 de grondslag had gelegd voor de latere vrouwen-beweging. Zij

propageerde de opvoeding van meisjes tot het verrichten van sociaal werk en nam aan zoveel congressen deel, dat zij de bijnaam van 'Congreswif' verwierf. Degene die aldus ongeveer haar rede aanving had zelf meer dan zestig jaar lang bij haar bezielde strijd tegen achterstand van hoogst bedenkelijke aard met betrekking tot de sociale positie van de vrouw meer dan eens en in tal van opzichten soortgelijke ondervindingen opgedaan.

Niet te vergeten valt immers hoe achterlijk in dit opzicht de toestanden zeker

in ons land niet alleen nog op het eind van de vorige, maar zelfs tot ver in deze eeuw waren gebleven. Pas in 1901 moest in ons burgerlijk wetboek de vaderlijke voor de ouderlijke macht het veld ruimen. Slechts zeer onlangs is opheffing van de wettelijke tenachterstelling van de vrouw in ons huwelijksrecht aanvaard. De wet waarbij de gehuwde vrouw zich uiteindelijk de handelingsbekwaamheid toegekend zag, dateert van niet eerder dan 14 juni 1956.

Ongetwijfeld is er in de jongste halve eeuw een toe te juichen aanvang gemaakt, is er ook niet te onderschatten vooruitgang bereikt inzake beëindiging der wettelijke en maatschappelijke tenachterstelling van de vrouw. Maar nog rondom 1900 en zelfs enige decennia daarna was het met de maatschappelijke en legislatieve ongelijkheid van vrouw en man droevig gesteld. Dat kwam trouwens duidelijk in de gehele sfeer van het dagelijks leven voortdurend tot uiting. Er was dus voor de slechts luttele vrouwen die in het hier bedoelde tijdperk dorsten strijden om, ingaande tegen aloude conventionele opvattingen, bressen te helpen aanbrengen in de muur die de vrouw in vrijwel alle opzichten in zo sterke mate op de achtergrond bleef houden, heel wat moed nodig. Evenals eertijds een Ninette Storm-v.d. Chijs veel verguizing had te doorstaan, is dit met de kleine doch dappere keurbende van vrouwen het geval geweest, die op het eind van de vorige en het begin van deze eeuw de stuwende krachten vormden in de vrouwenbeweging. Aan die feministen van toen danken de vrouwen en meisjes van nu, dat thans voor haar heel wat mogelijkheden bestaan, die nog slechts een paar generaties terug aan de vrouw onthouden werden.

Van de bovenbedoelde pioniersters is ongetwijfeld een der belangrijkste persoonlijkheden geweest - en dit van jongsaf aan - Welmoet Wijnaendts Francken-Dyserinck.

Op haar wezen en levenshouding heeft het milieu waarin zij was opgegroeid, grote invloed uitgeoefend. Als enig kind genoot zij in verschillende opzichten een vrijheid, die anders, en zeker in die tijd, niet zo voorkomt. Tussen haar vader en moeder bestond werkelijk een ideaal huwelijksverband met sterke geestelijke wisselwerking en wederzijdse behulpzame toewijding. In dit gezinnetje werd veel samen besproken en op meer dan een wijze kwam door haar ouders het jonge meisje al vroeg ook in aanraking met een en ander uit het letterkundig leven.

De belangstellings sfeer van haar vader, Ds Dyserinck, alsook zijn arbeidsveld - o.m. journalistieke prestaties! - ging ver buiten die van alleen zijn pastorale werk. 'In zo'n arbeidssfeer te zijn grootgeworden is wel een zegen', aldus later de dochter in haar notities. Deze bevatten o.m. nog ter kenschetsing van wat zij van thuis meekreeg: '... soms product van mijn vader, een en al bewegelijkheid, sociaal voelend ...' en ever verder 'het *höchstes Glück der Erdenkinder ist doch die Persönlichkeit ...* moet wel in ons liberale milieu zijn ingehamerd.'

Aan haar schoolopleiding was al in zekere zin een feministisch en ongetwijfeld een onconventioneel tintje verbonden. Haar vader wilde, dat ze dokter zou worden en bereikte, dat met nog drie andere meisjes Welmoet tot het onderwijs op het Erasmiaans Gymnasium werd toegelaten. Dat was toen, in 1888, iets volkomen nieuws. Toen Welmoet aan het eind der vierde klas een taak voor Grieks kreeg, vond ze dat onrechtvaardig en kreeg zij gedaan, dat zij het Erasmianum mocht verlaten.

Nog geen twintig jaar oud vond haar eerste aanpakken op sociaal gebied plaats. Getuige geweest van het overrijden van een kindje, bezocht zij het gezin en kwam sterk onder de indruk van de trieste toestanden daar en van de misdeeldheid van de kinderen. Dan komt haar spontaan-doortastende natuur tot uiting. Met drie andere meisjes richtte zij op 3 februari 1896, met het doel kinderen uit de volksklasse op

zaterdagmiddag aangenaam en nuttig bezig te houden, de Toynbee Vereniging op, waaruit in 1909 'Ons Huis' is voortgekomen.

Als vrouw die hervormingen op velerlei maatschappelijke terreinen zich ten doel stelde, zou zij nog menigmaal een soortgelijke praktische doortastendheid aan de dag leggen. Een wel treffend staaltje daarvan zij hier onmiddellijk reeds vermeld.

Na een in het voorjaar van 1903 te Breda gehouden lezing ter bepleiting van de noodzakelijkheid ener wet inzake bordeel-verbod, ontving zij een brief, waarin haar aandacht werd gevestigd op het feit, dat een meisje werkzaam in een café (stil bordeel) in Den Haag, die inrichting wel wilde verlaten, maar dat niet kon, doordat ze de houdster van die 'inrichting' nog geld schuldig was. Mevrouw Wijnaendts Francken trad toen daadwerkelijk op en ging daarbij heel doeltreffend te werk. Contact met politie, raadpleging (wegens de juridische kant van de aangelegenheid) van een vooraanstaand advocaat, dan verzorging van de geldelijke hulp waardoor het meisje van Om het eenmaal aangevatte tot een goed eind te brengen, komt het er vervolgens op aan het meisje bij haar eigen familie te doen terugkeren, maar haar tevens aan werk te helpen. Dat kan, door haar verstelwerk te laten verrichten, doch hiervoor heeft ze de beschikking nodig over haar naaimachine, die zich in een pandjes-huis bevond, zodat eerst de schuld daaraan moest worden voldaan. Ook dit komt tenslotte voor elkaar. Nauw verband hiermee valt natuurlijk te zien in Mevrouw Wijnaendts Francken's zeer actief genomen aandeel in het comité, dat de hulp inriep van de wetgever ter bestrijding van de woeker in de pandjeshuizen en mede ter bereiking van verbetering der wetgeving opdat er aan het euvel van dergelijke particuliere instellingen een eind zal komen (1906). Uit dit comité kwam vervolgens weldra de Nationale Vereniging tot bestrijding van de woeker voort en het was alweer Mevrouw Wijnaendts Francken, die zich met de vaststelling der Statuten dier Vereniging belastte.

Het voorgaande geeft een der vele staaltjes weer van het doortastend optreden alsook van de vergaande vasthoudendheid zo dikwijls door Mevrouw Wijnaendts Francken aan de dag gelegd, soms met succes, maar soms ook met een voor haar teleurstellende afloop.

Dit laatste heeft zij op de wel diepst tragisch denkbare wijze moeten ondervinden in een geval van vasthoudendheid, dat op haar eigen levensgang in alles overheersende mate zijn stempel heeft gedrukt.

Toen zij in december 1897 met de dertien jaar oudere Dr. C.J. Wijnaendts Francken in het huwelijk trad, was dit een daad van doorzetten tegen alles en allen in. Ondanks de dringende ouderlijke raadgevingen, ondanks het feit, dat haar verloofde - naar zij in 1951 in een voor haar 'biograaf' bestemd stuk optekende - telkenmale weer had gewaarschuwd: 'Ik ben niet geschikt voor het huwelijk'.

Reeds gedurende die verloving bleek het op één wel zeer belangrijk punt tussen de twee volslagen te botsen. Te weten op dat van het feminisme, waartegen Dr. Wijnaendts Francken uitermate sterk gekant was. Daardoor onder meer, doch tevens ook door andere omstandigheden, die het jonge meisje vol poëtisch-romantische gevoelens pijn deden, is het toen al, ook in een intensieve briefwisseling, 'vaak een worstelen geweest ... want door alles heen was te voelen zijn angst voor z'n vrijheid.' De tengevolge van een uitlating in geschrifte van hem over de 'vrouwenzaak' op de voorgrond getreden tweespalt bracht haar tot een brief, waarin zij - op een wijze, die van een meisje van twintig jaar en dat dan bovenal in die tijd, niet te verwachten viel - de onjuistheden, ook wetenschappelijk gezien, in het vertoog van haar geleerde verloofde, glashelder aantoonde. Daarbij hield zij hem onder meer het een en ander voor, waarvan hij zich rekenschap had kunnen, ja moeten geven op grond van '*Subjection of women*' van Stuart Mill. Diens beschouwingen hadden

haar in bezielende vervoering gebracht. Alleszins begrijpelijk, gezien haar aangeboren drift het op te nemen voor recht en fel in te gaan tegen alle onrecht.

Er waren natuurlijk punten van overeenstemming. Zo b.v. bij het in woord en geschrifte ingaan tegen ouderwets-geachte meningen en vooroordelen op het gebied van het sexuele vraagstuk, waarbij zij van begrip voor toen moderne opvattingen getuigde. Voor de kennis van haar man, voor het onafhankelijke in zijn krachtige persoonlijkheid en o.m. ook voor zijn gave om allerlei belangwekkends buiten de dagelijkse gezichtskring te doorschouwen en in zich op te nemen - welk een voortreffelijke gids was hij niet op tal van door het echtpaar ondernomen buitenlandse reizen en hoezeer is haar deze leerschool te stude gekomen - koesterde zij grote bewondering. Voor wat hij haar door dit alles gaf, heeft zij steeds erkentelijke dankbaarheid behouden.

Toch is het van het begin af een vrijwel hopeloos worstelen geweest tussen twee zo sterk uiteenlopende naturen.

Aan de ene kant een vrouw van ongeremde spontaniteit, die niets liever deed dan wie haar om een of andere reden na aan het hart lagen met hartelijkheid, liefde en zorg, somwijlen tot in het overmatige, te overladen, maar die op haar beurt behoefte had aan liefdevol en begrijpend tegemoettreden van anderen. Gebeurde dit niet, dan kon haar dit wel eens triest of bitter stemmen. Anderzijds de man, die een en al cerebraliteit op de voorgrond plaatste en als het ware steeds er op uit het gevoel, hetgeen sentimenteel kon schijnen, weg te sluiten. *'Und andererseits ist es vielleicht eine ewig gültige Tragik der starken Persönlichkeiten niemals geliebt zu werden, wie sie selbst lieben.'* Deze woorden, ontleend aan Dr. Eva Hoffmann-Linken (*'Das Liebesschicksal der neuen Frau'*), ergens aan haar 'dagboek' toevertrouwd, vertolken wel zeer duidelijk wat haar in haar huwelijk onthouden werd. Soortgelijke gevoelens moeten ook wel eens bij haar zijn opgekomen bij sommige contacten in haar gehele loopbaan.

Het kon bijna niet anders of tussen zulk een echtpaar moesten ernstige moeilijkheden rijzen. Dit nog te meer toen al spoedig de jonge vrouw als een van de strijdvaardigste kampioenen te velde trok, niet slechts voor het vrouwen-kiesrecht, maar bovendien en met niet minder ijver voor bereiking van rechtsgelijkheid van de vrouw in het algemeen. Van omstreeks 1909 tot 1916 liet zij vrijwel geheel haar optreden in het openbaar rusten. In hoofdzaak deed zij dit om te pogen een definitieve breuk in het huwelijk te helpen voorkomen. Tot het uitbreken van de eerste wereldoorlog ondernam zij met haar man verschillende buitenlandse reizen, o.m. naar Afrika en later naar de West. Haar in het Algemeen Handelsblad over die reizen verschenen correspondentie, in boekvorm gebundeld, respectievelijk onder de titels 'Uit het Zonneland' en 'Drie maanden in de West' vormden naast talloze andere in dag- en weekbladen gedurende een lange reeks van jaren gepubliceerde pennevruchten, loffelijke getuigenissen van kranige journalistieke arbeid.

De zo even bedoelde poging faalde echter. In 1916 kwam het tot de definitieve schipbreuk, tot de afloop van 'De eerste machteloze strijd' - zoals zij het in haar 'dagboek' uitdrukte - 'die verloren moest worden, omdat 't normale ontbrak.' In dat dagboek tekende zij ook nog op: 'En als maar niet het Noodlot juist had onmogelijk gemaakt wat in het samenzijn van man en vrouw veel, misschien alles kan aussöhnen, dan ware het nog wel goed gebleven.'

Ondanks al het ondervonden leed liet zij ook jaren na de scheiding niet af tengevolge van een merkwaardige nooit verbroken aanhankelijkheid, telkens weer haar ex-man als hij ziek was, hetzij te Leiden, hetzij bij haar thuis te verzorgen. Zelfs als hij voor

herstel van gezondheid naar Nauheim moest, stond zij hem daar terzijde. Kinderen waren er niet. Herhaaldelijk gewagen haar papieren herinneringen er van,

dat zij en haar man doelbewust - hierin waren zij het dus eens - steeds een kinderloos huwelijk hadden voorgestaan. En eveneens treft men in haar schriften veelvuldig aan, dat zij zelf, ook al in haar meisjesjaren, niet verrukt als veelal anderen van kinderen, dit alles mede gewild had om principiële redenen. 'Het leven vind ik niet zo om de verantwoording op mij te nemen dit een ander op te leggen'. Meteen volgt er dan achter: 'Best mogelijk intussen, dat bij het 'niet zo' ook weer een fysieke factor in het spel was'. Zij had nl. van haar jeugd af, tot eindelijk in 1917 en nog eens in 1924 operatief ingrijpen de genezing bracht, telken male plots de hevigste met kolieken gepaard gaande pijnen moeten doorstaan. Die stelden haar soms urenlang buiten gevecht, waarop zij dan niettemin na overdag te bed gelegen te hebben, zich 's avonds weer vermande ter vervulling van een spreekbeurt gewijd aan de rechten en belangen, waarvoor zij het heilige plicht achtte in het krijt te treden. Het telkens weer, tot zelfs nog laat in haar leven, zo uitdrukkelijk onderstrepen, dat zij welbewust de wens inzake kinderloosheid had gekoesterd en bovendien de haar aangeboren van moederlijke trekken getuigende liefdevolle zorgzaamheid, die een harer wezenskenmerken was, kunnen misschien de psycholoog voor zekere vragen plaatsen.

Het hier zo al weergegevene, zowel omtrent haar huwelijksfata, als omtrent alles wat zij te doorstaan heeft gehad, kan m.i. zeer veel bijdragen tot beter begrip omtrent tal van haar gedragingen, haar uitingen en reacties, waarmee en waardoor zij zichzelf zo dikwijls in allerlei opzichten ernstige schade heeft berokkend. De ontzaggelijke deceptie van haar huwelijk, het niet te onderschatten daarin ondervonden gemis, kunnen het deze vrouw - die overigens zelf erkende van een 'onhollandse gepassioneerde' te zijn - extra moeilijk hebben gemaakt, tegenslagen op politiek en ander terrein uiteindelijk met een zekere geresigneerdheid te aanvaarden. Al te zeer en al te dikwijls ontbrak het haar aan zin voor het betrekkelijke, ook van 'nederlagen'. Door haar zucht om recht te zetten, wat krom scheen, kon zij niet genoeg over haar kant laten gaan. Maar het viel haar moeilijk af te laten. En dit zeker, wanneer zij met geïntregeer te doen meende te hebben. Dan kende haar onverzoenlijke felheid geen grenzen. Alleszins verklaarbaar alweer door haar voortdurende drang om op te komen voor wat recht was of wat zij als zodanig aanzag. Doch tevens uitermate hinderlijk, ja prikkelend voor wie zij er dan onomwonden van langs meende te moeten geven. Haar als zodanig bewonderenswaardige strijdvaardigheid, haar non-conformisme, gepaard gaande met de ontembare wil om vooral eerlijk te zeggen, waarop het haars inziens aankwam, leidden er nogal eens toe, dat zij daarbij, schoon volop vrouw met een gouden hart, anderen bepaald kon kwetsen. Haar intuïtie mocht in het algemeen groot zijn, in mensenkennis, zo gaf zij zelf wel toe, schoot zij nogal eens te kort. Zie daar een reeks van tegenwerkende factoren, die haar in heel wat gevallen duchtig parten hebben gespeeld. Hierbij kwam ook nog in niet geringe mate de jaloezie tegen deze niet alleen wat haar intellectuele gaven betreft, maar ook door haar uiterlijk furore makende vrouw. Zij wist zich gemakkelijk te bewegen als slechts weinigen is gegeven. Zij muntte uit als een geliefd spreekster. Haar sportieve aanleg, die niet alleen op de schaats, maar eveneens bij het paardrijden - destijds nog iets zeldzaams voor een vrouw - tot uiting kwam, trok de aandacht. Voorts haar in menig opzicht wat bredere blik dan die van minder bereisden, verder o.m. het gemak, waarmee zij zich in Frans, Engels en Duits wist uit te drukken waardoor zij het ook tot een gevierd spreekster op internationale bijeenkomsten bracht. Dat alles te samen deed haar verre boven de middelmaat uitsteken. Tevens was onder anderen ook een van de uitzonderlijkheden in haar de moed van haar overtuiging, de moed van het geheel onconventionele.

Het hier aangestipte is waarschijnlijk al ruimschoots voldoende ter verklaring

van de bewondering, die velen, welke daarvoor openstaan, koesterden. Maar even natuurlijk is het, dat dit alles bij de zovelen met wie dat helaas niet het geval is, op minder sympathieke instincten werkte, waaronder niet te vergeten, dat van de afgunst. En meer dan eens ontmoetten elkaar dan als bondgenoten tegen deze vrouw de afgunstige kleinzieligen en degenen, die meer oog voor haar gebreken hadden dan voor, alles te samen genomen, haar waarlijk nog heel wat grotere positieve hoedanigheden.

Ook aan de hier geschetste manco's dient men meermalen indachtig te zijn bij lezing der nu volgende uiteenzettingen.

Wat zij deed om bij de jeugd belangstelling te wekken voor het werk van het Rode Kruis (deze organisatie kende haar deswege in 1930 het Kruis van verdienste toe), voor de dierenbescherming, ook in internationaal verband, en nog veel meer, moet ik onaangeroerd laten. Slechts enige facetten kan ik hier belichten van haar streven en werken in en voor de openbare zaak, eerst tot omstreeks 1909/'10, daarna weer van 1916 af.

Daarbij ging wel bovenal een enorme stuwende kracht uit van haar heel sterk ontwikkeld rechtsgevoel. Multatuli, o.m. een en ander uit diens Ideeën, Marcellus Emants, in het bijzonder zijn 'Otwaakt', vormden belangrijke bronnen, naar zij zelf in haar aantekeningen op verschillende plaatsen heeft getuigd, waaruit zij mede de kracht en aandrang putte voor de door haar ondernomen strijd.

In 1902-1903 trok zij, het hele land door, er op uit, in de toen door mannen en vrouwen van ook in godsdienstig opzicht geheel uiteenlopende opvattingen - zelf was zij al vrij spoedig een humanistische levensbeschouwing gaan aanhangen - ondernomen veldtocht tegen de reglementering van de prostitutie. In die tijd was het in het openbaar spreken door de vrouw op zichzelf al iets bijzonders. En in veler ogen had het helemaal geen pas, dat vrouwen, en zeker niet een jonge vrouw als Mevrouw Wijnaendts Francken, een dergelijk onderwerp in openbare bijeenkomsten behandelden. Het ging haar hierbij geenszins alleen om het in beginsel immorele van dergelijke reglementering van overheidswege, doch tevens maakte de sociale kant van dit vraagstuk, juist met het oog op de 'opheffing van de vrouw' een element van haar deelneming aan die veldtocht uit. Van 1902 tot 1909 - in 1903 had het echtpaar zijn intrek genomen in een woning aan het Sweelinckplein in den Haag - heeft zij op voortreffelijke wijze als presidente de vereniging Onderlinge Vrouwenbescherming geleid. Met die vereniging ijverde zij voor bevordering van alles wat kon strekken tot de verdere opvoeding en ontwikkeling van de vrouw, opdat deze een haar waardige, met de man gelijke, plaats in de samenleving zou kunnen innemen. In die periode viel ook haar opkomen voor wetswijziging, waardoor het onderzoek naar het vaderschap mogelijk zou worden, doel dat in 1910 bereikt werd. Voorts brak zij met grote warmte, met sterke, van helder inzicht getuigende, argumenten tevens een lans voor de zo hoog nodige verbetering van 'De sociale positie van de ongehuwde Moeder en haar kind', gelijk de titel van een in 1905 hierover van haar hand verschenen knappe brochure luidde.

Terugkerend tot 1903 en volgende jaren dient zeker in herinnering gebracht, hoezeer zij toen ook haar krachten gaf aan het pleit voor vrouwenkiesrecht. Eerst deed zij dit onder de vanen van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht. Kranig kruiste zij in 1906 op een zeer druk bezochte pro- en contra-avond te Amsterdam de degen met Mr. Arnold Levy. Maar met velen, die tegen de gang van zaken in en de richting van de Vereniging in toenemende mate in verzet waren gekomen, trad zij uit om deel te gaan uitmaken van de in februari 1907 opgerichte Bond voor Vrouwenkiesrecht. Tot de gekoesterde bezwaren tegen de Vereniging behoorde o.m., dat deze zich te uitsluitend voor het vrouwenkiesrecht warm maakte, daarbij

een te extreem standpunt innam, te zeer ook verpolitiekt geraakte, achterwege liet voor fris bloed in de leiding te zorgen en te eenzijdig haar actie als alleen een aangelegenheid van en voor de vrouwen behandelde, zodat mannen geen volwaardige leden konden zijn met het recht deel van het bestuur uit te maken. Tot de bij de oprichting van de Bond, die wel voor gelijkberechtiging van de man in de organisatie zorg zou dragen, op de voorgrond gestelde beginselen behoorde, dat deze als zodanig aan geen politieke actie zou deelnemen en de leden persoonlijk geheel vrij zouden blijven in hun propaganda voor een politieke partij; aldus alleen ware een samenwerking van alle partijen binnen de kring van de Bond mogelijk. Typerend voor Mevrouw Wijnaendts Francken was hier weer, dat zij zich aanvankelijk genoodzaakt zag van toetreding als actief lid af te zien, omdat op een onbewaakt ogenblik het beginsel inzake het buiten houden van alle politiek toch geweld was aangedaan. Pas nadat men die fout had hersteld, deelde zij mee, dat de Bond nu verder op haar kon rekenen. En het lag natuurlijk geheel en al in de lijn van haar karakter, dat vervolgens ook de daad op het woord volgde, zoáls niet alleen gebleken is uit wat zij verder in woord en geschrifte voor versterking van de Bond alsmede voor verwezenlijking van de door de Bond aangehangen denkbeelden heeft verricht doch insgelijks door van 1908 als voorzitter op te treden. Naar alle waarschijnlijkheid heeft het bestaan en werken van de Bond, centrum van een ietwat gematigder stroming, en minder dan de Vereniging 'de richting van drijven, drijven toegedaan', op heel wat vrouwen uit kringen, waar dat anders niet het geval geweest ware, een aan de zaak der vrouwen ten goede gekomen zijnde aantrekkingskracht uitgeoefend. In zeker opzicht, zo meen ik het wel te mogen stellen, vormde hij een gelukkig te achten aanvulling van de Vereniging.

In de jaren, waarin Mevrouw Wijnaendts Francken zulk een belangrijk aandeel had in de propaganda voor de rechten van de vrouw in het algemeen en daarnaast mede voor het vrouwenkiesrecht in het bijzonder, wist zij door wat ze zeide alsook door hoe zij sprak in steeds breder kring succes te boeken. Toen zij zich in 1909/1910 vrijwel geheel uit het openbare leven terugtrok, vormde dit voorlopig afscheid dan ook in veler ogen een verliespost van betekenis.

Dat was alleszins begrijpelijk. Want het door haar tussen 1902 en 1909/'10 voor de vrouwenzaak, voor allerlei maatschappelijke verbeteringen verzette werk was niet alleen zeldzaam omvangrijk doch tevens van bijzonder goed gehalte geweest. Vele van de door haar gehouden redevoeringen bewezen dit en niet minder deden zulks, toen al en ook later, haar talrijke pennevruchten. Dank zij haar onbegrensde werkkraft, haar brede belangstellingssfeer, haar gevoel voor actualiteit, in welk opzicht zij bepaald ook een typisch journalistiek instinct bezat, heeft Mevrouw Wijnaendts Francken, zeker voor iemand, die naast enige vaste verbintenissen aan enkele periodieken, grotendeels als free lance werkzaam is geweest, een eerbiedwaardig journalistiek oeuvre nagelaten. De inhoud van het door haar geschrevene was bijkans steeds de moeite van het lezen waard, vermocht ook terdege tot overdenking te leiden. Tevens viel de door haar gebezigde vorm ten zeerste op. Zij beschikte over een vlotte pen. Saai of langdradig zijn lag deze sprankelende figuur niet bepaald. Zij wist dan ook de lezers door een levendige schrijfrant te boeien en gaf daarbij ook menigmaal op aantrekkelijke wijze blijk van haar zin voor humor. Ook in haar publicistische arbeid in tijdschriften alsmede in de van haar hand verschenen brochures kwam haar sterk ontwikkeld taalgevoel duidelijk tot uiting. Met grote bekwaamheid bespeelde zij het instrument van de taal. Vandaar, dat aan haar, die mede in geschrifte van niet geringe veelzijdigheid blijk gaf, terecht - in 1913 - het lidmaatschap van onze Maatschappij ten deel is gevallen.

Met haar taalgevoel en haar talenkennis ging o.m. haar gave gepaard zich ook
in

internationaal verband met groot gemak te bewegen: de eerste jaren van haar huwelijk tesamen met haar man in buitenlandse studiekringen onderhouden contacten, voorts de ervaring van tal van in den vreemde ondernomen reizen kwamen haar hierbij ten zeerste te stade. Zo lag het voor de hand, dat zij al spoedig geroepen was om een belangrijk aandeel te nemen in de internationale vrouwenbeweging. Daar waren internationale congressen voor vrouwenkiesrecht, daar was, niet te vergeten de Internationale Vrouwenraad, in welk verband vermelding verdient, dat zij van 1925 tot 1936 'convener' was van het perscomité dier organisatie. De eerlijkheid gebiedt aan te stippen, dat ook internationaal wel eens haar eerder in deze bijdrage vermelde 'manco's' moeilijkheden konden veroorzaken. Maar vast staat, dat bij haar werk in internationaal verband verre daarboven toch waardering is uitgegaan voor haar kennis, haar intelligentie en haar oprechtheid. Alvorens verderop nog een enkele kanttekening te wijden aan de door haar in de internationale padvindsterswereld vervulde rol, moet ik thans allereerst gewagen van haar rol op het terrein van de nationale politiek. Hierbij trekt dan bovenal de aandacht van wat m.i. niet anders genoemd kan worden dan het drama van het aan Mevrouw Wijnaendts Francken ontgane Kamerlidmaatschap.

In 1917 kwam uitdrukkelijk haar wens op de voorgrond bij de in 1918 te houden verkiezingen, toen voor het eerst vrouwen verkiesbaar zouden zijn, geen candidatuur te aanvaarden. Bovenal bracht zij naar voren, dat verkiezing van haar, die pas kort tevoren (1916) gescheiden was, de vrouwenbeweging schade zou kunnen toebrengen. Op het ogenblik waarop zij die zienswijze ontwikkelde maakte zij nog deel uit van de Vrijzinnige Democratische Bond, van welks hoofdbestuur zij reeds vrij spoedig na de oprichting dier partij (1901) lid was geworden. Meer en meer was haar overigens beleid en houding van de V.D.B., dit om verschillende redenen, tegen de borst gaan stuiten. Hierbij nam ook een belangrijke plaats in, haar instemming met de allengs door Mr. M.W.F. Treub aangehangen denkbeelden. Zo kwam zij er toe zich bij de in 1918 door hem in het leven geroepen Economische Bond aan te sluiten. Maar ook daar deed zij het uiterste om in de gegeven omstandigheden geen deel van de Kamer te gaan uitmaken. Aldus slaagde zij er in uiteindelijk de verkiezing van Mej. J. Westerman te bevorderen. Ruim drie jaar later kwam het tot de fusie van de Economische Bond met de Vrij-Liberalen, de Unie-Liberalen en nog een enkele andere groep. In de fusie-commissie ontplooidde zij al haar krachten om te bereiken, dat de uit de fusie voortkomende nieuwe partij, die van de Vrijheidsbond, in haar programma een paragraaf inzake de rechten van de vrouw opnam, die inderdaad ook uit feministisch oogpunt gelukkig te noemen viel. Alom in den lande openbaarde zich in de Vrijheidsbond een krachtig verlangen nu ook Mevrouw Wijnaendts Francken in de Kamer te zien plaats nemen, verlangen aanvankelijk trouwens terdege mede door Mr. Dresselhuys, de leider dezer partij, gekoesterd. In het licht van alle factoren achtte zij het thans haar plicht zich wel beschikbaar te stellen, en dit volkomen terecht. Het eind van het lied was echter, dat haar, als gevolg van allerlei 'combines', dusdanige plaats op een of meer lijsten van de Vrijheidsbond, dat haar verkiezing zeker zou zijn, werd onthouden. De voor deze partij bovendien teleurstellende verkiezingsafloop (1922) deed haar buiten de Kamer blijven. Begrijpelijke verontwaardiging en verbittering bij de door haar in het leven geroepen vrouwengroep van de Vrijheidsbond. En in niet mindere mate bij haarzelf. Doch wanneer dan na deze teleurstellende uitslag pogingen gaande zijn om een van de wel verkozen mannelijke afgevaardigden te bewegen zijn plaats voor haar vrij te maken, is zij er terstond bij dringend te verzoeken hiermee op te houden. Haar appèl (dato 9 juli 1922, afgedrukt in 'De Vrijheid' van 12 juli 1922),

dat het door haar verlangde gehoor ontmoette, kwam er op neer, dat men zich bij de gevolgen van de in de partij

t.a.v. de candidaatstelling uiteindelijk genomen beslissing onvoorwaardelijk moest neerleggen. Tot twee keer toe nog (1925 en 1929) zou het haar brengen op een beslist verkiesbare plaats enigermate een zelfde tegenwerking als in 1922 ontmoeten.

Bij al die strijd alsook wel bij andere gelegenheden ontbrak het niet aan sommiger betichting, dat Mevrouw Wijnaendts Francken op bedenkelijke wijze onjuistheden zowel over personen als over zaken kon debiteren. Ongetwijfeld leidde haar primaire aanleg soms tot het euvel van te onbezonnen los te branden zonder voldoende inachtneming van het 'audi et alteram partem'. Deze in wezen strikt eerlijke en rechtschapen vrouw lag echter juist handelen naar dit adagium na aan het hart. Wanneer zij dan ook door de zoeven bedoelde factor onrecht begaan had, placht zij, na tot het inzicht te zijn gekomen van haar ongelijk, dit ruitelijk te bekennen, iets wat de meesten niet gegeven is. Onbevangen kritische beoordeling, ook van heel wat in archieven aanwezig materiaal, doet m.i. concluderen, dat bovenbedoelde grief in werkelijkheid onvoldoende gegrond was. Rechtvaardiging van dit oordeel is ook nog gelegen in betrouwbare getuigenissen van mannen en vrouwen, die nauw met haar hebben samengewerkt en haar terdege kenden, met inbegrip van de manco's, die zij onbetwistbaar had.

Het lot, dat haar in 1922 en ook nog later in politicis beschoren was, had in verschillende opzichten iets zeer tragisch in zich. Ten dele viel het toe te schrijven aan een onvoldoende feministische, ja zelfs min of meer anti-feministische inslag in sommige kringen van de Vrijheidsbond, aan afgunst - ook wel onder sommige harer sexegenoten, - verder aan het feit, dat het niet ontbrak aan personen in de partij, die vrouwelijke meegaandheid een stuk aantrekkelijker vonden dan zelfstandigheidszin. Gedrang van anderen om een Kamerzetel te krijgen heeft haar mede in de weg gezeten. Daarnaast heeft ook begrijpelijkerwijze oprechte vrees een rol gespeeld, dat zij in en voor de fractie van de Vrijheidsbond door haar al veel eerder vermelde défauts de ses qualités schade aan de partij alsmede aan de vrouwenbeweging zou kunnen berokkenen. Welk een drama nu dat dusdanige tegenstand ontmoette de vrouw, die van jongsaf aan met groot talent en toewijding voor de rechten van de vrouw had gestreden, met niet gering te achten opofferingen jarenlang ter behartiging van de openbare zaak op een breed maatschappelijk terrein werkzaam was geweest en die laatstelijk op nauwelijks geëvenaarde wijze het hare voor de Vrijheidsbond had gedaan. Met haar capaciteiten zou zij de taak van het Kamer-lidmaatschap ten volle hebben aan gekund. Helaas is onvoldoende ingezien, dat haar credit-saldo, hetwelk het juist had doen zijn haar een zetel in de volksvertegenwoordiging toe te vertrouwen, de debet-zijde aanmerkelijk overtrof. Voortreffelijke waarnemers en kenners van ons parlementaire en politieke leven als wijlen C.K. Elout en Mr. Joh. J. Belinfante, van wie de laatste ook meer dan eens met haar moeilijke kanten in aanraking was gekomen, hebben het onomwonden als een verlies voor de Kamer betreurd, dat Mevrouw Wijnaendts Francken daarvan nooit heeft deel uitgemaakt, oordeel ook volkomen onderschreven door een van de meest vooraanstaande Parlementariërs, die thans nog zitting in de Kamer heeft en beter dan wie ook de eisen kent, waaraan iemand moet voldoen om als Kamerlid te kunnen slagen.

Op haar levensavond (juli 1954) schreef zij onder vroegere aantekeningen over iets, dat het ontgane Kamerlidmaatschap betref: 'Zéér voldaan (hieraan) ontkomen te zijn'. Toch heeft onmiskenbaar de destijds in dat opzicht ondervonden deceptie dermate op haar ingewerkt, dat, zeker tot 1940 toe en misschien zelfs ook nog daarna, tal van haar reacties daardoor beïnvloed zijn geworden.

Treffend is, dat zij nog tot twee keer toe op geheel andere terreinen dan dat van de politiek, t.w. in de Internationale Padvinders Beweging, vervolgens bij de Soroptimisten, na geslaagde initiatieven persoonlijk tegenslag moest ondervinden.

Met de oprichting van het Nederlandsche Padvindsters Gilde in 1916 ving onmiddellijk haar intense activiteit op dat gebied aan. In wat daar te doen viel zag zij veel nut ook met het oog op de emancipatie van de vrouw: Een nuttige leerschool voor de jonge meisjes ter rijpmaking voor zelfstandig optreden in de samenleving, voor het dienen van de gemeenschap. In 1926 nam zij, gedurende een bijeenkomst in Amerika van padvindsters in verschillende landen, het twee jaar later met succes bekroonde initiatief om tot een werkelijk internationale organisatie der padvindsters te komen. Tegen de zin van de Engelsen, die tot dusverre een overheersende positie hadden ingenomen, kwam het tot de Wereldbond der Padvindsters. Maar nadat Mevrouw Wijnaendts Francken op de samenkomst in Hongarije in 1928 tot lid van het Wereld-Comité gekozen was, wisten de Engelsen in 1930 (bijeenkomst in Engeland!) haar, bij wijze van straf voor het door haar toedoen bereikte, te wippen. Sportief nam zij haar verlies. Niet in de laatste plaats ook doordat zij zelf grote waardering koesterde voor wat verder de landgenote, die in haar plaats werd gekozen, in de Wereldbond heeft gepresteerd. Groot was haar aanzien in het N.P.G. waar men nog steeds vol dankbaarheid looft al wat zij er heeft gedaan en hoe zij bijvoorbeeld toonde intuïtief te voelen op welke wijze de jeugdige padvindsters toe te spreken en haar de na te leven idealen voor te houden. Kenmerkend voor wat zij ook in die kring heeft tot stand gebracht, is nog wel, dat tot de huidige dag, nationaal en internationaal, de door haar indertijd geformuleerde 'Richtlijnen voor de Leidster' in ere worden gehouden. In 1936 achtte zij, hoewel nog steeds jeugdig van geest, het principieel juist als zestigjarige zich uit de actieve leiding van het N.P.G. terug te trekken.

Een belangwekkend facet van haar werken als vrouw en voor vrouwen is bepaald ook geweest het Soroptimisme, door haar in 1927 in Nederland geplant, door het stichten van de 'Eerste Nederlandsche Soroptimist Club' in Den Haag. Aan haar was bovenal te danken de vlucht, die deze beweging hier te lande heeft genomen. Ter bevordering van de bloei van het Soroptimisme was haar geen moeite te veel. In 1934 treft haar echter een harde slag. Nederland is aan de beurt de presidente en secretaresse van de Europese vastelands-organisatie voor te dragen. Maar ofschoon zij, met o.m. haar grote internationale ervaring alsook om tal van andere redenen, de meest aangewezen scheen te zijn, passeert men haar. Volgens een mij ter beschikking gesteld gegeven uit het archief van de Nationale Unie van Soroptimist Clubs zou in 1936, toen degene die in haar plaats belast was geworden met het presidium, zich genoopt zag die taak neer te leggen, de club Den Haag bij Mevrouw Wijnaendts Francken hebben aangedrongen toen die taak te aanvaarden. Daartoe was zij echter, nadat haar eertijds het vertrouwen was onthouden, niet meer bereid. Het in 1934 gebeurde had haar des te dieper gekwetst doordat h.i. de boven haar uitverkorene, door haar werkkring in de onmogelijkheid verkeerde - en de feiten hebben dit bewezen - om zich voldoende van de haar op de schouders gelegde taak te kwijten. Tot het laatst toe heeft dit op haar de uitwerking van een schrijnende wond gehad. Toch bleef zij het Soroptimisme metterdaad trouw.

Intussen trok zij zich allengs van sociale activiteiten terug. Journalistiek werkte zij door; zo, als uitstekend correspondentie van het Schweizer Frauenblatt. Haar belangstelling in tal van organisaties, waartoe zij behoorde - de Buitenlandse Pers Vereniging benoemde haar tot lid voor het leven - bleef. Mede nog na 1945 nam zij meer dan eens op fris-zakelijke wijze aan gedachtenwisselingen deel.

Na haar Bilthovense evacuatie-tijd in de bezettingsjaren keerde zij, een tijd na de bevrijding, uiteindelijk in haar geliefd 'Casa Canum' te Scheveningen terug. Haar slecht geworden gezondheid - het hart - leidde er toe, dat zij tot haar verdriet

lichamelijk allerlei niet meer aan kon. Zo is haar tenslotte ook haar geliefd tuinieren
zwaar gevallen, al zette zij het tot vlak voor het einde door. Geestelijk had zij het

moeilijk door veel bitterheid. Met de wereld, zoals die zich had gewijzigd, kon zij zich helemaal niet meer verenigen. Het werd nu een trieste opstandigheid, met als culminatiepunt haar in 1952 bij de Kamerverkiezing betoonde aloude ijver voor een groepje als 'Vrijheid en Recht', onbetwistbaar slechts tragi-komisch stuntelige would-be-verbeteraars van wat er mis heette te zijn in de staat.

In haar laatste levensjaren vormde intussen haar aandeel in 1948 bij de organisatie van de tentoonstelling 'De Vrouw' een gelukkig staaltje van haar kunnen en werken, gelijk weleer. Zo was het in die periode eveneens gesteld met wat zij toen nog heeft gedaan ten nutte van het, mede dank zij haar in 1935 tot stand gebrachte, in Amsterdam gevestigde Internationaal Archief voor de Vrouwenbeweging, laatstelijk weer aanmerkelijk verrijkt, doordat zij haar eigen, historisch van waarde zijnd archief (waarvan schr. dezes thans dankbaar gebruik heeft gemaakt) er heeft doen onderbrengen.

Tot het verder ongerept gebleven goede en mooie behoorde de door haar steeds in haar 'Hondenhok' zo liefdevol geboden gastvrijheid. Die paste geheel en bij haar streven anderen te geven, zorgzaam voor en gedachtig te zijn ten behoeve van anderen. Zorgzaamheid was nu eenmaal één met haar. Hiervan getuigden ook op typische wijze allerlei door haar getroffen voorzieningen tot over het graf heen. Mede in dat verband en als laatste trekje van de nooit verdwenen, al eerder aangestipte afhankelijkheid aan haar gewezen man, valt de door haar nagelaten wens te beschouwen om, hem ter ere, in dit Levensbericht thans het volgende geboekstaafd te krijgen. Deswege zij dan vermeld, dat Dr. C.J. Wijnaendts Francken-feit, waarmee de schrijver van diens Levensbericht onmogelijk bekend had kunnen zijn, zo dien ik hieraan toe te voegen - t.a.v. zijn hoeven en gronden dusdanige testamentaire beschikking had getroffen, dat daardoor zijn pachters een vorstelijk geschenk ontvingen. Kennelijk had de erflater zich laten leiden door zijn eerbied voor de boerenstand en mogelijk door de schone gedachte: 'de grond aan de werkers'.

Groots en welverdiend was de in 1936 bij haar zestigste verjaardag aan Mevrouw Wijnaendts Francken door een grote schare van nationaal en internationaal vooraanstaande figuren gebrachte hulde wegens het vele door haar gedaan en tot stand gebracht in het belang zowel van de vrouwenbeweging als op tal van andere maatschappelijke, hoogst belangrijke, gebieden. Zij verklaarde toen daarbij steeds geleid te zijn door de gedachte: 'Men moet het leven aanvaarden als een taak'.

Al haar handelen nu vormde een treffend en schoon bewijs van onwankelbare trouw aan die gedachte. Zulks met de volle inzet van haar persoon. Daarbij ging haar de zaak, die zij voorstond, boven alles.

Met een kleine variant op de titel van het boek over Marten Mees, een man, die werkzaam was geweest op een gans ander terrein, tevens van heel wat beperkter aard, moet m.i. de slotsom luiden, dat aan Welmoet Wijnaendts Francken-Dyserinck in het geschiedboek de ere-titel toekomt: 'Vrouw van de daad'.

E. VAN RAALTE

Lijst van enige geschriften

1900	De taak der vrouw, Den Haag.
1906	Vrouwenkiesrecht. Baarn.

1907

Een knuppel in het hoenderhok (met Mr. E.C.v. Dorp).
Haarlem.

- 1908 Gabrielle Reuter. Het huwelijksvraagstuk (bewerkt door Mevr. W.F.D.). Baarn.
- 1908 Het viviesectie-vraagstuk in het Nederlandse Parlement. 's-Gravenhage.
- 1911 Iets over de ontwikkeling der vrouwenkiesrechtbeweging in ons land. Leiden.
- 1912 Uit het zonneland. Afrikaanse reisbrieven (eerst verschenen in het Alg. Handelsblad). Haarlem.
- 1913 Vrouwenplicht en gemeenschapdienst (eerst verschenen in de 'Nieuwe Gids', jg. 1902 en 1912). 's-Gravenhage.
- 1913 Drie maanden in de West. Reisbrieven. Haarlem.
- 1924 Moederschapszorg. Haarlem.
- 1933 Kameraadschapshuwelijk (pro; contra p.H. Ritter). Baarn.
- 1954 De Strijd voor het vrouwenkiesrecht.
Voorts tal van bijdragen in het Alg. Handelsblad, de N.R.Ct., Nieuwe Courant, Groene Amsterdammer, De Loods, De Vrijheid, De Wig (waarvan zij redactrice was).

Karel Leopold Bellon
(Oppuurs, 30 november 1891 - Nijmegen, 12 september 1957)

De Belg Karel Leopold Bellon heeft gedurende bijna dertig jaren aan een nederlandse universiteit, n.l. de Rooms-katholieke van Nijmegen gedoceerd. Geboren op 30 november 1891 te Oppuurs, 25 kilometer ten zuiden van Antwerpen, groeide hij op in de daar inheemse nederlandse cultuur. Zijn middelbare schoolopleiding op het college van Boom was daarentegen geheel frans, zodat de jongeling aardrijkskunde, geschiedenis en zelfs de wiskunde uit franse leerboeken moest leren. De plattelandsjongen had daardoor eerst verscheidene moeilijkheden te overwinnen, maar doordat hij zich er met succes doorheen geworsteld heeft, bereikte hij in het frans een taalvaardigheid, die verschillende van zijn collega's hem hebben benijd.

Zijn filosofische en theologische studies maakte hij te Mechelen in de jaren 1908 tot 1914 in de aan de eerste wereldoorlog voorafgaande voorspoedige jaren. Midden in de strijd op 15 september 1915 werd hij priester gewijd, toen hij reeds bittere oorlogservaring had opgedaan, die hem later - met name in de tweede wereldoorlog - te stade zijn gekomen. Temidden van het nederlandse volk heeft hij toen de moeilijkheden van de bezetting doorstaan en heeft hij daarbij herhaaldelijk bewijzen van principiële opvatting en karakter getoond, zonder enigszins toe te geven aan al te vurige nationalistische stromingen, door enkele van zijn vlaamse medeburgers begunstigd. Had hij zich in Nijmegen en daarbuiten reeds tevoren vele vrienden gemaakt, door zijn houding tijdens de bezetting heeft hij aller achting gewonnen.

Tengevolge van de oorlog is zijn academische loopbaan en de afsluiting daarvan niet helemaal gewoon verlopen. Hij heeft echter aan de universiteit van Leuven theologie gestudeerd en er de doctorsgraad in dat vak verkregen. Studie en onderwijs waren intussen voor hem weggelegd en hij heeft daaraan verder zijn leven gewijd. Hij begon als surveillant aan het klein seminarie te Mechelen en doceerde daar filosofie van 1920 tot 1928. Blijkens de publikaties van die jaren trokken theologische vragen van de dag of van algemene strekking zijn aandacht: de erfzonde, de Marialeer, de Bijbelcritiek, de persoon van de Verlosser; eerst na 1925 komen er godsdienst-filosofische en fenomenologische problemen aan de orde.

Benoemd als hoogleraar te Nijmegen in de theologische faculteit om

onderwijs te geven in de godsdienst-wijsbegeerte en de vergelijkende godsdienstgeschiedenis, tevens belast met het onderwijs in de griekse en romeinse godsdiensten in de faculteit der letteren en wijsbegeerte inaugureerde hij aldaar op 25 januari 1928 met een rede *Over de methode of leerstelsel in de vergelijkende studie der godsdiensten*. Hij kwam met kracht op voor de noodzakelijkheid van de metafysiek als aanvullende factor bij het interpreteren van het feitenmateriaal, dat ethnologie en psychologie over het probleem godsdienst aan de hand deden. Blijkens zijn colleges en zijn publikaties bleven dergelijke methodische vragen hem bijzonder interesseren. Hij was meer filosoof en theoloog dan historicus en het is aan deze geesteshouding toe te schrijven, dat hij zich gaarne heeft belast met het onderricht in de wijsbegeerte der geschiedenis, toen dit vak aan de genoemde universiteit in 1946 kwam te vaceren. Aan deze tak van de wijsbegeerte heeft hij veel van zijn tijd in de laatste levensjaren besteed, en toen hij in 1956 was benoemd tot buitenlands lid van de Koninklijke Vlaamse Academie van Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten, bereidde hij zijn introductierede voor over een geschiedfilosofisch onderwerp: *Over de zin der geschiedenis*, welke rede hij wel op schrift heeft gesteld, maar de bijna plotselinge dood heeft hem verhinderd deze op de vastgestelde dag uit te spreken.

De voornaamste boeken van Bellon waren van samenvattende aard, waarbij hij overigens voldoende gelegenheid had over principiële kwesties zijn mening te uiten en te demonstreren. Als zodanig mogen hier vermeld worden zijn *Inleiding tot de vergelijkende godsdienstwetenschap*, in 1932 bij de Standaardboekery te Brussel verschenen en dat in 1942 en 1953 een tweede en derde druk beleefde, toen onder de titel *Inleiding tot de natuurlijke godsdienstwetenschap*. De schrijver was van oordeel dat de aard van het vak beter werd aangegeven door het woord 'natuurlijke', dan door 'vergelijkend'. Met name werd het daardoor beter van de eigenlijke theologie onderscheiden. In 1934 volgde de *Godsdienstwijsbegeerte*, in 1935 de *Inleiding tot de godsdienstgeschiedenis* en in 1953 de *Wijsbegeerte der geschiedenis*.

Zijn andere oeuvre bevat vooral artikelen in tijdschriften als 'Ons Geloof', 'De Collectanea Mechlinensia' en vooral de 'Studia Catholica', welke laatste zijn gewoon orgaan in Nijmegen is geworden. Zoals uit de hierna volgende opgaven blijkt, zijn het alle actuele onderwerpen uit de door Bellon gedoeerde vakken. Zij tonen ook dat hij de ontwikkeling van deze vakken op de voet volgde en van gedachten wisselde met

degenen, die daarin nieuwe ideeën of methoden brachten. Hij correspondeerde met hen, trof hen op de internationale congressen en werd door hen zeer gewaardeerd, hetgeen heel duidelijk is gebleken uit de briefwisseling bij het zoeken van een opvolger.

Al heeft Bellon weinig leerlingen kunnen vormen in de eigenlijke door hem gedoeerde theologisch-filosofische vakken, toch was hij een gewaardeerd docent, en degenen, die hij tot de summi honores heeft geleid, gedenken zijn hulp en leiding met dankbaarheid.

Bellon werd door Paus Pius XII geëerd met de onderscheiding van 'geheim kamerheer', waardoor hij de titel Monseigneur mocht dragen. De Koningin van Nederland maakte hem tot ridder in de Nederlandse Leeuw en de Koning van België tot ridder in de Leopoldsorde.

De laatste jaren leed hij een weinig aan een niet zeer kwaadaardige kwaal, maar waarschijnlijk als gevolg daarvan is hij - na een zeer kortstondige ziekte - onverwachts overleden op donderdag 12 september 1957 te Nijmegen en werd op 17 september d.o.v. op het r.k. kerkhof begraven.

R.R. POST

Als de voornaamste werken van K.L. Bellon mogen de volgende hier vermeld worden:

1928	Methode of leerstelsel in de vergelijkende studie der godsdiensten. Nijmegen-Utrecht.
1932	Inleiding tot de vergelijkende godsdienstwetenschap. Brussel. (beleefde 3 uitgaven).
1934	Godsdienstwijsbegeerte. Antwerpen.
1935	Inleiding tot de godsdienstgeschiedenis. Antwerpen.
1950	Herziening van: J. Huby, Handboek voor de geschiedenis der godsdiensten. Utrecht.
1953	Wijsbegeerte der geschiedenis. Amsterdam-Antwerpen.

Vele artikelen in *Ons Geloof*, *Collectanea Mechliniensia*, *Studia Catholica*, *Anthropos*, *Tijdschrift voor Philosophie*.

Joseph Cochez
(Eksaarde (O.-VI.), 28 maart 1884 - Leuven, 27 juli 1956)

Joseph Cochez werd geboren te Eksaarde (Oost-Vlaanderen - België) op 28 maart 1884. Grieks-Latijnse Humaniora deed hij aan het St.-Barbaracollege te Gent, en reeds toen gaf hij blijken van een meer dan gewone begaafdheid voor de oude talen. Hij studeerde Wijsbegeerte en Theologie aan de bisschoppelijke seminaries te Sint-Niklaas en te Gent, en werd tot priester gewijd op 2 september 1906.

Om zijn uitzonderlijke hoedanigheden werd hij in 1905 door zijn bisschop naar de Universiteit te Leuven gezonden om er klassieke filologie te studeren. Hij werd 'summa cum laude' gepromoveerd tot doctor in de wijsbegeerte en letteren in 1909 op een proefschrift betiteld: *L'Un, principe suprême dans la philosophie de Plotin*. Door deze filosofisch-filologische studie, voltooid onder de leiding van de professoren De Wulf en Remy, was hij erin geslaagd een nauwkeurig antwoord te geven op de twee vragen betreffende de volgorde van Plotinos' Enneaden en de evolutie van zijn filosofische gedachte.

Joseph Cochez had zich al dadelijk laten gelden als een veelbelovend jong geleerde. In 1910 werd hij uitgeroepen tot eerste laureaat in de door de Regering uitgeschreven wedstrijd voor reisbeurzen.

Na zijn studiën aan de Universiteit werd hij tot leraar benoemd aan het bisschoppelijk college te Ronse. De hem toegekende reisbeurs deed hem in 1910 een eerste maal zijn leraarschap onderbreken. Hij trok naar Parijs, naar Rome, naar Griekenland en naar Berlijn waar hij de colleges volgde van Wilamowitz, Harnack, Heinze en Norden.

Ondertussen vergat hij Plotinos niet; hij publiceerde nog twee artikels¹ en een uitgebreide, merkwaardige studie, *L'Esthétique de Plotin*, waardoor hij in 1912 de eerste prijs behaalde in de Universitaire wedstrijd door de Regering uitgeschreven.²

Hij kwam terug naar het college te Ronse, maar wederom niet voor lang. Toen, in augustus 1914, de eerste wereldoorlog uitbrak, trok hij op als oorlogsvrijwilliger; hij werd aangesteld tot aalmoezenier van de

1 *Plotin et les mystères d'Isis*, in *Revue néo-scholastique de Philosophie*, 18, Leuven, 1911, pp. 328-340, en *Les religions de l'Empire dans la philosophie de Plotin*, in *Mélanges d'histoire offerts à Charles Moeller*, II, Leuven-Parijs, 1914, pp. 85-101.

2 Deze studie werd gepubliceerd te Leuven (Hoger Instituut voor Wijsbegeerte) in 1913.

'King Albert's Hospitals' te Londen. Toen de oorlog beëindigd was, bleef hij nog tot in 1920 legeraalmoezenier bij het Belgisch bezettingsleger in Duitsland.

Na de demobilisatie hervatte hij zijn lessen aan het college te Ronse en zijn wetenschappelijke bedrijvigheid. Hij publiceerde enkele artikels over Homeros, de Ilias en de Mykeense beschaving, en koos daarin een duidelijke en oorspronkelijke positie in het probleem over auteur en chronologie van de homerische gedichten.³

In 1921 begon de Katholieke Universiteit te Leuven, onder de stuwning vooral van Kan. Prof. J. Sencie, sommige colleges te vernederlandsen. Voor de eerste Nederlandse leerstoel van Latijn werd door de academische overheid beroep gedaan op Joseph Cochez; hij werd tot professor benoemd aan de Faculteit van de Wijsbegeerte en Letteren in 1921.

Het kon verwondering wekken dat men voor Latijn beroep deed op iemand die tot dan toe zich in de Griekse literatuur had gespecialiseerd. Maar Joseph Cochez was degelijk voorbereid tot zijn nieuwe leeropdracht: zijn vele studiereizen, zijn bekendheid met de betreffende literatuur, zijn brede wetenschappelijke belangstelling, zijn solide eruditie, zijn grondige kennis van de klassieke oudheid hadden hem geschikt gemaakt voor de belangrijke opdracht waarmee hij werd belast.

Van meet af bevestigde hij zijn meesterschap, en zijn gezag is steeds groeiende gegaan tijdens de vijfendertig jaren van zijn professoraat.

Toen Joseph Cochez te Leuven benoemd werd, was het Frans de taal waarin het universitair onderwijs in België gegeven werd. Joseph Cochez was de eerste die Latijn in het Nederlands zou doceren. Hij was zich er dan ook diep van bewust dat hij de initiator moest zijn van een nieuwe traditie, en dit besef van zijn zware verantwoordelijkheid heeft steeds zijn professoraat geleid.

Hij wilde zijn Vlaamse studenten, classici, juristen, romanisten, historici, opleiden en bekwaren tot echt wetenschappelijke arbeid in het Nederlands, en het is zijn grote verdienste geweest daarin te zijn geslaagd.

Zijn professorale opdracht was uitermate zwaar, en werd met de jaren zwaarder, vooreerst door de belangrijke cursussen waarvan hij geleidelijk aan de titularis werd: verklaring van Latijnse schrijvers zowel in de kandidaats- als in de doctoraats- of licentiejaren, encyclopedie van de

3 *Homeros, de Ilias en de Mykeensche beschaving*, in *Nova et Vetera*, Brussel, 4 (1921), pp. 32-39, 281-289, 390-411; 5 (1922), pp. 26-37, 257-274.

klassieke filologie, filologische oefeningen over het Latijn, geschiedenis van de Latijnse literatuur, Griekse en Latijnse paleografie, - maar ook door het gestadig aangroeien van het aantal studenten, classici vooral, die hij, als de 'latinist', te leiden had: van meer dan honderd proefschriften is hij de promotor geweest.

Deze opvatting van zijn professoraat was ook beslissend voor zijn verdere publicaties. Nog éénmaal schreef hij over Plotinos;⁴ al wat hij daarbuiten publiceerde, was hem geïnspireerd door de pedagogische kommer die zijn oorsprong vond in de opdracht die hem in 1921 werd toevertrouwd.

Hij oordeelde, terecht, dat men voor een degelijke kommentaar moet kunnen beschikken over een korrekte tekst. Daarom trok hij geregeld, tijdens de grote vakantie, naar Italië om er in de Vatikaanse bibliotheek of in de Laurentiana of elders de handschriften van de werken die hij in zijn colleges zou verklaren, na te pluizen. Zo was ook zijn eerste werk de uitgave, voorzien van het nodige kritisch apparaat, van Ciceros *Pro Sulla*.⁵

Om zijn studenten in te wijden in de Paleografie, gaf hij, in samenwerking met zijn collega Prof. T. Lefort, een *Paleografisch Album* uit van Griekse handschriften.⁶

Hij bezorgde eveneens een zeer verdienstelijke inleiding tot de

4 *De handschriftelijke overlevering van Plotinos*, in *Philologische Studiën*, Leuven, 5 (1933-1934), pp. 161-187, en 6 (1934-1935), pp. 3-59; werd als afzonderlijke brochure heruitgegeven in 1936.

5 *M. Tullius Cicero, Oratio pro Sulla, cum delectu adnotationum criticarum*, Lovanii, 1923.
Prof. Cochez publiceerde nog:
Cicero's pleitrede voor Publius Sulla, vertaald, in *Philologische Studiën*, Leuven, 1929.
P. Vergilius Maro, Aeneïs I. Inleiding, tekst, commentaar, registers, in *Philologische Studiën*, Leuven, 1938.
De pleitrede van Cicero voor Publius Sulla, uitgegeven, vertaald en verklaard, in *Philologische Studiën*, Leuven, 1940.
De eerste satire van Juvenalis, ingeleid, verklaard en met de samengaande derde satire vertaald, Leuven (Weynants), 1941.
Q. Horatius Flaccus. Een krans van Oden uit Horatius, vertaald, Leuven, 1947.
Ciris, Tekst bezorgd en vertaald, Leuven, 1953.

6 *Palaeographisch Album van gedagteekende Griekse minuskelhandschriften uit de IXe en Xe eeuw, met enkele specimina van handschriften uit de XIe-XVIe eeuw. - Album palaeographicum codicum graecorum minusculis litteris saec. IX et X certo tempore scriptorum. Accedunt quaedam exempla codicum saec. XI-XVI*, in twee delen verschenen als afzonderlijke afleveringen van het tijdschrift *Philologische Studiën*, Leuven (I) 1932 en (II) 1934.

klassieke filologie in een brochure die hij, in samenwerking met Prof. J. Vergote, een van zijn oudleerlingen, publiceerde.⁷

De vernederlandsing van het hoger onderwijs stelde hem nog voor een andere zware moeilijkheid: er was in Vlaanderen geen Nederlandstalig wetenschappelijk tijdschrift voor klassieke filologie. Prof. Cochez waagde het, in 1929, een eigen tijdschrift te stichten, *Philologische Studiën*, waarin ook zijn collega's en de beste onder zijn studenten de resultaten van hun opzoekingen konden publiceren. Spijt de inspanningen van zijn stichter moest dit tijdschrift ten gevolge van de oorlog ophouden te verschijnen.⁸

Hij heeft in zijn lange carrière vele werken van Latijnse auteurs verklaard, maar zijn voorkeur ging toch spontaan naar de dichters, inzonderheid Vergilius en Horatius, omdat hij zelf een zeer gevoelige, dichterlijke aanleg had⁹ en als bij intuïtie de poëzie aanvoelde van de gedichten die hij verklaarde. In deze exegetische gaf hij dan ook een toepassing van de 'genetische methode', d.w.z. de verklaring van een letterkundig werk door het naspeuren van de 'genesis', van al de omstandigheden waarin dit werk ontstaan is, zoals hij dat deed voor sommige oden van Horatius.¹⁰ 'Meent niet,' zegt hij, 'dat ge ooit het gedicht zult verstaan met het spraakkundig, stylistisch en logisch te ontleden of ook met het te vertalen. Ontleding is dikwijls ontlijving en vertaling verraad.' Hij is wellicht soms te ver gegaan in de konkrete toepassing van zijn principe; hij was echter wijs genoeg om niet te verdwalen, en bovendien hechtte hij het nodige belang aan de spraakkundige commentaar en aan de stylistische verklaring; maar zijn poëtische intuïtie voerde hem verder, voorbij de 'materiële' verklaring van de tekst, tot het volledig harmoniëren met het dichterlijk gemoed van Vergilius of Horatius.

Met de jaren was Prof. Cochez de beroemde latinist geworden, op

7 *Over Classieke Philologie en methodeleer der tekstcritiek*, in *Verhandelingen van de Katholieke Vlaamsche Hoogeschooluitbreiding*, Antwerpen, s.d.; werd nadien hernomen in *Beknopte inleiding tot de Classieke Philologie*, door J. Cochez en J. Vergote, in *Philologische Studiën*, Leuven, 1937.

8 *Philologische Studiën*, Leuven, vanaf 1929. Het tijdschrift bevatte twee reeksen publicaties: artikels en dgl., en *Teksten en Verhandelingen*.

9 Hij schreef zelf enkele gedichten, in het Nederlands of in het Latijn, die alleen in handschrift bewaard zijn. Negen daarvan werden gepubliceerd door de 'Classici Lovanienses' in het *In Memoriam Kanunnik Professor Dr. Joseph Cochez*, Leuven, 1956.

10 *De genetische verklaring van Horatius' Oden*, Namur (Wesmael-Charlier), 1927.

wie voortdurend beroep gedaan werd wanneer er een Latijnse oorkonde moest opgesteld worden, of een huldeadres, of een inscriptie b.v. op een 'lapis primarius'. Honderden teksten heeft hij zo vervaardigd voor de Universiteit of voor anderen, steeds met een elegantie, een oratorische zwier of een dichterlijke innigheid, die het sprekend bewijs zullen blijven van zijn uitzonderlijk talent en ongeëvenaarde vaardigheid. Bij zijn zeventigste verjaardag werd, door toedoen van zijn oudstudenten, een bloemlezing van deze teksten uitgegeven.¹¹

Na een langdurige ziekte overleed Prof. Cochez te Leuven, op 27 juli 1956. Hij was Groot-officier in de Kroonorde, Commandeur in de Leopoldsorde, en vereerd met het Burgerlijk Kruis van 1^e klas, de Herinneringsmedaille 1914-1918, de Overwinningsmedaille en andere onderscheidingen.

J.A. AERTS

11 *Latina*, auctore J. Cochez, Lovanii, 1954.

Christiaan Maurits van den Heever (27 februari 1902 - Johannesburg, 7 juli 1957)

Christiaan Maurits van den Heever is gebore in 'n konsentrasiekamp in die Oranje Vrystaat tydens die Tweede Vryheidsoorlog. Te midde van 'n felle stryd is hy in die wêreld gekom en dwars deur sy lewe was daar strydende elemente in sy gemoed en in sy omgewing. 'Uit teenoorgestelde spanninge' sê Herakleitos, 'kom die skoonste harmonie'; en dit is iets wat ons ook van die kunstenaar Van den Heever kan sê.

Van sy vroegste dae af was hy 'n natuurkind. Hy het sy kinderdae op 'n plaas in die Vrystaat deurgebring en diepe omgang gehad met veld en met dier. Hierdie invloed het hem nooit verlaat nie, selfs al was hy die meeste van sy latere jare in stede woonagtig. Hy was in die stad, maar nie van die stad nie. Altyd het hy teruggegaan na die Natuur vir die diepere gedagtes van sy filosofie en ek voel oortuig (ons het gesprekke daaroor gehad) dat dit die landelike element in Stijn Streuvels was wat vir hom aangetrek het. Hy het dan ook dikwels oor Stijn Streuvels gepraat en daar is beskrywings in *Somer* en in *Droogte* wat vergelyk kan word met soortgelyke beskrywings in die Vlaamse skrywer. Besonder aantreklik vir hom was die bekende verse van Guido Gezelle, van wie hy 'n Bloemlesing uitgegee het, veral 't *Ruischen van 't ranke riet*, met sy Homeriese opskrif.

Dit was dan ook die kontras tussen stad en platteland wat hom veral geboei het. In sy eerste romans skilder hy die degenerasie van die boer wat na die stad trek. Ons vind dit in werke soos *Op die plaas*, *Langs die grootpad*, *Droogte* en *Groei*.

Later word hy minder eensydig en toon aan dat die twee tipes mekaar kan aanvul; en tog bly sy hart steeds in die natuur van die plaaslewe. Soos Vergilius, verstaan hy die natuur as digter. Die herhaalde en fynbeskrewe natuurtonele in sy romans, wys waar sy belangstelling lê.

'Somer', wat ek in Engels vertaal het, tril met die skoonheid van die plaaslewe. D.F. Malherbe - een van die leermeesters wat hom seker die diepste beïnvloed het - noem dit sy beste werk. Ook oorsee is die Engelse vertaling goed ontvang, asook die vertalings in Vlaams en Duits. Insig in die menslike gemoed teen die agtergrond van die natuur, is die sterkte van hierdie idille.

Die roman *Laat vrugte*, staan, saam met *Somer* aan die spits van C.M. van den Heever se prosa. Oom Sybrand het die oordrewe trots (*hubris*)

gevolg deur blindheid (*ate*) van 'n Griekse tragiese held. Ook hierdie figuur word gesien in verhouding tot die Natuur. Op sy ou dag besef hy 'dat die grootste misstap begaan is as jy wil ingryp in die onversetlike gang van die natuur'. En die natuur is meedoënloos. Lewe en dood volg mekaar op: 'so gaan dit aan, mens na mens, geslag na geslag, en God alleen weet wat die sin van die ewige, vreeslike herhaling is'.

Die digter en die filosoof in van den Heever soek na 'n oplossing en tas soms verbyster en onseker rond. Maar daar groei in hom 'n geloof wat veral in die poesie van sy later jare weerspieël word. Daar is baie stemminge in sy vers, skerpe waarneming, pragtige en melodieuse beskrywing. Die verganklikheidsgedagte kom dikwels voor, soos in sy *Bloedrooi Papawer*. Tog vind ons die filosofie (wat ons meermale bespreek het) van die *Anima mundi*, die wêreldgees wat die universele basis van lewe is en 'n ewige agtergrond vorm vir die wisselende verskynsels van die Natuur. Meermale vind ons hierdie filosofie in die verse van 'C.M.' en veral in sy rypste werk, *Honderd Sonnette*, geskryf twee jaar voor sy dood. Hier het ons nie net die Stoïcynse *Anima mundi* nie, maar ook 'n Platoniese houding teenoor die onsterflikheid. In hierdie rigting, meen ek, is hy indirek beïnvloed deur die manne van Tagtig. Perk het eenmaal aan Vosmaer geskryf: 'Koos zit tegenwoordig zoo hoog bij Plato, dat hij voor 't oogenblik niets anders begeert te doen dan te luisteren naar diens dichters wijsheid'. Maar ook in die Skrywerskring, wat ons saam gestig het en wat later geaffilieër is met die internasionale PEN-organisasie, het ons oor Plato se leer gepraat. Meer en meer tree die gedagte aan 'n ander wêreld te voorskyn, wat ewig is en volmaak. In sonnet XXX praat hy oor droomvisioene:

'Deur slaap se sagte weg bereik die gees
'n helderheid in drome nooit geken.....
as uit die slaap ons laaste droom ontwaak
(d.w.s. die visioen waardeur die ander wêreld werklikheid word)

as ons dan moeg-verward van alle swerwe
uiteindelik volmaaktheid kan genaak
deur op te staan uit wat ons lank verblind
en deur die dood ons ware self te vind.'

Somtyds, dis maar menslik, vervaag die visioen, en vrees en weemoed en onsekerheid kom terug:

'Een mens is maar die mensheid, en sy dood
wek by ons almaal wilde skrik en nood'

so skrywe hy by die afsterwe van sy vader.

En weer:

'Want diep in my voel ek die fluistering aan:
was al ons wense dan maar net 'n waan?'

Maar hy sluit af met 'n sonnet wat geloof aandui:

'Geboorte bring 'n skok en tog 'n wonder,
so klein en skreeuend word ons ingedra
en hierdie wêreld; uit die dieptes onder
van ewige slaap is ons gewek. Ons dra
geheimenis daarvan in ons gesluit
deur net 'n skeiding, net 'n nag-dun wand.'

('n Platoniese gedagtegang wat ons ook in Wordsworth terugvind en in die Tagtigers)...

.....en in ons skyn
die ingeslote droom, ons eerste wese.
Van dag tot dag net afskeid en dan pyn,
tot ons deur sterwe ontwaak, vir goed herrese.'

C.M. van den Heever was een van ons vrugbaarste skrywers. Sy gesamelte werke - bestaande uit meer as 30 titels - word tans voorberei. Maar hy was ook besonder aktief in die maatskaplike lewe. Hy het die volk gedien nie alleen deur sy geskifte nie, maar deur aktief op te tree en aanknopingspunte te vind met sy medeburgers. Kom daar 'n man van betekenis vir die letterkunde in Johannesburg aan, dan reël C.M. dadelik 'n dinee of 'n vergadering om nader kennis te maak. By sulke geleenthede was sy humorsin en sy vriendelikheid altyd op die voorgrond. Op dié manier het hy ook 'n soortgelyke vriendelikheid by ander uitgelok en is hy genooi om verskeie male na Europa te gaan en ook na Israel. So het hy dan gedien op die Hospitaalraad van Johannesburg, op die Radoraad, op die Matrikulasieraad en op ettelike Afrikaanse liggaame soos die Skakelkomitee en die Werkgemeenskap van die S.A. Akademie van Kuns en Lettere en Wetenskappe. Dikwels is hy uitgenooi om by stigtings- en herdenkingsfeeste as redenaar op te tree, en meermale het ek hom vergesêl. Altyd is hy met geesdrif ontvang, altyd het hy vriende gemaak vir die Afrikaanse letterkunde. Hy was breed in sy simpatie, 'n man wat die ware *humanitas* geken het en uiterstes in die kuns en in die lewe vermy het. Die eintlike boodskap van sy werk word nog nie ten volle waardeer nie; maar sy stem sal nog aanhoudend weerklink in die suilegange van die tyd, en die toekoms sal die innerlike waarde van sy woorde leer begryp.

T.J. HAARHOFF

Verslagen

Verslag van de jaarvergadering te Leiden 12 juli 1958

De beschrijvingsbrief luidde:

Leiden, juni 1958

M.

Het Bestuur van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde nodigt U uit tot het bijwonen van de jaarvergadering op

zaterdag de 12de juli 1958 te Leiden in het Academiegebouw, Zaal XI, Rapenburg 73. Aanvang 10.30 uur

De orde der werkzaamheden is als volgt:

- I. Opening van de vergadering door de voorzitter, de heer Dr A.C. Bouman.
- II. Verslag van de staat der Maatschappij en van haar belangrijkste lotgevallen en handelingen gedurende het jaar 1957/1958.
- III. Verslag van de staat der Afdeling voor de drie Noordelijke Provinciën gedurende hetzelfde tijdsverloop.
- IV. Verslag van de staat der Afdeling voor de Zuid-Oostelijke Provinciën gedurende hetzelfde tijdsverloop.
- V. Verslag van de staat der bibliotheek gedurende hetzelfde tijdsverloop.
- VI. Verslag omtrent de rekening en verantwoording van de penningmeester.
- VII. Overzicht van de verslagen der vaste commissies.
- VIII. Bekendmaking van de uitslag der stemming over de te benoemen leden (zie bijlagen).
Ieder gewoon lid is gerechtigd, zijn stem uit te brengen omtrent de vraag welke leden worden benoemd. Zij die van dat recht gebruik maken, zorgen dat het hun nevens de kandidatenlijst toegezonden stembiljet, duidelijk ingevuld en met hun naam ondertekend, uiterlijk 24 uur voor de aanvang der jaarvergadering is ingekomen bij de secretaris op straffe van nietigheid van het betreffende stembiljet. Een in de voorafgaande maandvergadering te benoemen commissie van leden maakt de uitslag der stemming de avond tevoren op, en deelt die aan de vergadering mede (art. 9 der Wet).
- IX. Stemming over de toekenning van de prijs van aanmoediging, genaamd Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs, voor de periode 1957/58 (zie bijlage). Noenmaal in Café-Restaurant 'De Doelen', Rapenburg 2.
- X. Voordracht door Guillaume van der Graft over:

DICHTERSCHAP IN SPREEKTAAL

XI. Vaststelling van de jaarlijkse bijdrage (art. 13 der Wet). Het Bestuur stelt voor deze te handhaven op f 12.50.

XII. Verkiezing van drie bestuursleden (art. 24 der Wet; zie het bijgevoegde stembiljet).

XIII. Verkiezing van leden in vaste commissies (art. 53 der Wet; zie het bijgevoegde stembiljet).

XIV. Voorstel van het bestuur tot dispensatie van art. 60/3 der Wet (zie onder¹).

XV. Verkiezing van een voorzitter.

XVI. Rondvraag.

Aanwezig zijn 76 leden.

Na de gebruikelijke kop koffie opent de voorzitter Dr A.C. Bouman te 10.50 uur de vergadering. Hij heet de aanwezigen, inz. Mej. Dr A. de Villiers uit Stellenborch, hartelijk welkom en herdenkt vervolgens de 26 leden, die in het afgelopen verenigingsjaar zijn overleden, t.w. Dr C.M.v.d. Heever, Dr A. Welcker, Mevr. M.C.v. Zeggelen, Dr C.J. Guibal, Dr K.L. Bellon, Mevr. J.M. Selleger-Elout, Dr. H.J. Smit, Sir William A. Craigie, Mevr. M. Scharten-Antink, Dr. J. de Zwaan, Dr. H.E. Greve, Dr. C.H. Lambermond O.P., Jkhr. Mr. Dr. A.B.G.M. van Rijckevorsel, R.W. Lee, Dr. J. Lindeboom, R.A. Kern, Dr. L.W.A.M. Lasonder, W.G.v.d. Tak, Dr. G.G. Cillié, Mr. A. Kluyskens, O.L. Helfrich, A.C.J. Commissaris, Dr. J. van Mierlo S.J., Dr. K. Jaberg, A. Herckenrath, H. Mayer. Daarop brengt hij dank aan de Curatoren der Leidse Universiteit voor de geboden gastvrijheid, aan zijn medebestuurleden, de leden der vaste commissies, die der speciale 'vernieuwingscommissie', de sprekers der maandvergaderingen en hun toehoorders. Voor de vernieuwingsgedachten, die in het afgelopen jaar bij het bestuur zijn gerezen, verwijst de voorzitter naar het verslag van de secretaris. Alleen wenst hij nog eens opzettelijk de aandacht te vestigen op de moeilijkheden, die daarbij worden ondervonden voortspuitende uit de weinig rooskleurige financiële toestand van de Maatschappij. Hij meent, dat de culturele taak, die de Maatschappij verricht, haar recht geeft op een meer dan stiefmoederlijke bedeling van de zijde der officiële instanties. De vrees, dat zij anders een oude mythe zal worden, geeft hem aanleiding over te gaan tot zijn voordracht

Literatuur en mythe (zie blz. 3).

Na deze rede geeft de voorzitter het woord aan de secretaris ter voorlezing van de verslagen van de staat der Maatschappij en der

1 Art. 60/3 luidt: 'Op de begroting wordt elk jaar een bedrag, vertegenwoordigende ten minste 10 procent der jaarlijkse inkomsten, uitgetrokken voor de eigen uitgaven der Maatschappij, ongerekend het bedrag, dat daartoe uit het Fonds beschikbaar wordt gesteld'.

bibliotheek, terwijl die der afdelingen en der vaste commissies met goedvinden van de vergadering ter visie worden gelegd. Deze verslagen luiden als volgt:

II. Verslag van de secretaris

Het aantal gewone leden van de Maatschappij bedroeg op 11 juli 1958 1031, waarvan 246 buitenlandse. Sedert de jaarvergadering van 6 juli 1957 ontvielen haar door de dood 26 leden, terwijl 11 leden in de loop van het jaar hebben bedankt, t.w. de dames Korevaar-Hesseling en Van der Zeyde en de heren Boeren, Dijksterhuis, Grönloh, Mees, Du Plessis Scholtz, Premsele, Schmal, Schröder en Van Ysselsteyn. De 26 nieuwe leden door de laatste jaarvergadering gekozen, hebben allen hun benoeming aanvaard. Krachtens art. 15 der Wet heeft het Bestuur in het afgelopen verenigingsjaar 15 leden benoemd, t.w. Mevr. Harriet Laurey en Teulings-Nathusius en de heren Albertyn, Bosch, Bouchery, Despicht, Dhondt, Elburg, De Groot, Van Herreweghen, Van Houtte, De Man, Mariën, Miedema, Schaap en Verèl.

Krachtens besluit van de Jaarvergadering werden de plaatsen van de aftredende bestuursleden Laman Trip-De Beaufort, Lieftinck en Nagel ingenomen door de heren Kamphuis, Bomhoff en Bouman. De laatste werd door de jaarvergadering tevens tot voorzitter gekozen, terwijl het nieuwe bestuur in zijn eerste bijeenkomst de heer Bomhoff aanwees als vice-voorzitter. Voor de bestuursvergaderingen werd - bij gebreke van een eigen home - wederom met dankbaarheid gebruik gemaakt van de gastvrijheid van de bibliothecaris.

In de rijkscommissie van advies in zake subsidiëring van tijdschriften op het gebied der kunsten werd op voorstel van het bestuur der heer G. Kuiper door de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen herbenoemd. Op verzoek van de Koninklijke Nederlandse Uitgeversbond wees de Maatschappij vier van haar leden, t.w. de heren Lefèbre, Mout, Nagel en Winterink aan als eventuele arbiters in geschillen tussen auteurs en uitgevers, voor het geval men er toe zou overgaan de beslechting van dit soort geschillen op te dragen aan het Nederlands Arbitrage Instituut. In de commissie ter voorbereiding van een nieuwe didactiek van het Nederlands op de middelbare school, uitgaande van de Vereniging van Leraren in Levende Talen, benoemde het bestuur de heren Meeuwesse en Stutterheim als vertegenwoordigers van de Maatschappij.

In het kader van het streven naar herstel en vernieuwing, dat de laatste jaren de voortdurende aandacht heeft gevraagd van het bestuur, maar waarin het door de beperkte financiële middelen steeds weer wordt gedwarsboomd, zijn in het afgelopen verenigingsjaar twee belangrijke initiatieven genomen, die overigens ten nauwste met elkaar verband houden. Immers de handhaving van de bestaande en in elk geval de ontplooiing van nieuwe activiteiten, waaraan steeds meer behoefte wordt gevoeld, gaan de financiële draagkracht van de Maatschappij te boven. Het bestuur heeft zich daarom gewend tot de Provinciale Staten van Zuid-Holland met een uitvoerig gemotiveerd verzoek om subsidie en terzelfdertijd een commissie benoemd, bestaande uit de heren Bomhoff, Kamphuis, Kessen, Mak, Minderaa en Schulte Nordholt, met speciale opdracht de uit de boezem van het bestuur opgekomen suggesties ten aanzien van een aantal dringend gewenste vernieuwingen te bestuderen ten einde het bestuur te zijner tijd van advies te kunnen dienen. Voorzover deze commissie zich achter bepaalde desiderata heeft geplaatst, die niet te verwezenlijken zijn zonder ruime subsidies, lijkt het praematuur daarvan op deze plaats verslag te doen. Wel dient te worden vermeld, dat de commissie zich bezinnend over vernieuwings-mogelijkheden t.a.v. het Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde werd verrast door de mededeling van de acute financiële nood, waarin dit tijdschrift verkeert. Wilde men het voortbestaan verzekeren, dan zouden middelen gevonden dienen te worden om het jaarlijks tekort van ca. f 2500.- (slechts tijdelijk voor een bedrag van f 950.- door een Z.W.O.-subsidie bestreden) op te heffen. Deze financiële nood heeft uiteraard de idealen van de Vernieuwingscommissie, die o.a. uitbreiding van bestaande en invoering van nieuwe rubrieken in het Tijdschrift behelsden, naar de achtergrond, of liever naar de toekomst verschoven. Na zich ernstig en in meer dan één vergadering speciaal hierover te hebben beraden, heeft het Bestuur, de voorstellen van de Vernieuwingscommissie gehoord en na raadpleging van de Commissie voor Taal- en Letterkunde, besloten de omvang van het Tijdschrift en tevens van het Jaarboek tijdelijk tot het bedrag van het tekort te verminderen. Intussen koestert het Bestuur de hoop, dat het er weldra in zal slagen èn door vernieuwing van de doelstelling en de werkwijze van de Redactie èn door een bepaalde politiek t.a.v. het abonnementsgeld, hetzij de per 1 januari 1959 ingaande omvangsbeperking overbodig te maken, hetzij die van zeer korte duur te doen zijn.

Een der overige problemen, waarmee de Vernieuwingscommissie en dan ook het Bestuur zich in het afgelopen verenigingsjaar heeft beziggehouden, vormt de handhaving van art. 44 der Wet, dat betrekking heeft op de maandelijke vergaderingen. Na ampele overweging heeft het bestuur gemeend het in dit artikel genoemde acht-tal te moeten handhaven, althans niet door wetswijziging te doen verminderen. Slechts in bijzondere gevallen, zoals plotselinge ziekte van de spreker, zou het Bestuur er geen bezwaar in zien incidenteel een vergadering te doen vervallen. Zo vonden in het afgelopen jaar om deze reden in de maanden december 1957 en april 1958 geen maandelijke bijeenkomsten plaats. Van de resterende zes vergaderingen werden er twee gehouden in samenwerking met de Litteraire Faculteit der Rijksuniversiteit te Leiden, t.w. op 28 februari en 16 mei 1958. In beide gevallen werd gesproken door een Zuidafrikaan, t.w. resp. Prof. Dr. P.J. van de Merwe over 'Die ontwikkeling van die Unie van Suid Afrika van Britse kolonie tot Soewerein onafhanklike Staat' en door Prof. Dr. G. Dekker over 'Grepe uit die ontwikkeling van die Afrikaanse Digkuns'. Van de vier overblijvende vergaderingen werden er twee door de voorzitter, een door de vice-voorzitter en een door de heer Hugenholtz gepresideerd. Het gemiddelde aantal bezoekers bedroeg 22 (met een minimum van 14 en een maximum van 28). Sprekers waren A. Lehning over 'Marman's expressionistische jaren', Prof. Dr. A.G. Jongkees over 'De herkomst van het koninkrijk Friesland', Dr. Mia I. Gerhardt over 'Variaties over veertien lettergrepen' en Prof. Dr. J. Wils over 'Het begrip van het subject in het Nederlands'. Een bijzonder karakter droeg de vergadering van het Bestuur en de leden der vaste commissies met hun introducés op woensdag 21 mei 1958, waar Prof. Dr. P.H.G. van Gilse een causerie met lichtbeelden hield over Oost-Friesland.

Van de activiteiten van de Maatschappij naar buiten gedurende het verenigingsjaar 1957-'58 mogen hier opzettelijk worden vermeld de aanwezigheid van een of meer leden van het Dagelijks Bestuur bij de uitreiking van de Gouden Ganzenvaar van de Koninklijke Nederlandse Uitgeversbond aan Prof. Dr. A.J. Barnouw, de eerste uitreiking van de H.R. Holst-prijs aan L.P. Boon, van de P.C. Hoofd-prijs aan Prof. Dr. P. Geyl, de opening van de Boekenweek en de viering van de jubilea van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen, de Boekverkopersbond en de Centrale Vereniging voor Openbare Leeszalen en Bibliotheken. Buiten de kring van het Bestuur heeft de heer

Engelman ons medelid, de dichter R.A. Schröder bij gelegenheid van zijn huldinging te Bremen, mede namens de Maatschappij toegesproken.

Terwijl het contact met Zuid-Afrika dank zij de toewijding van onze vertegenwoordiger te Kaapstad, de heer Fred. Oudschans Dentz, van traditioneel aangename aard bleef, ja nog kon worden verlevendigd door persoonlijk contact en bereidheid tot spreken van twee hoogleraren op onze maandvergaderingen, werd er dit jaar gelukkig ook meer medeleven getoond door de Belgische leden. Dank zij de persoonlijke bemoeienissen van de heren Van Coetsem, Pauwels, Pee en Schmook ontving het bestuur een vrij groot aantal Belgische candidaturen, waarmee de ergste achterstand zal zijn ingehaald. Het Bestuur hoopt te mogen rekenen op blijvende diligentie van die zijde.

Het nieuwe bestuur, dat nog vandaag na de verkiezingen zal zijn samengesteld, heeft allereerst tot taak de reeds aan de groene tafel geopperde en in principe aanvaarde vernieuwingsplannen zover mogelijk te verwezenlijken. Daarnaast komen nieuwe objecten, waaronder althans één nog juist op de laatste bestuursvergadering in discussie kon komen. Het betreft de voortzetting van het Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, waartoe de Commissie voor geschied- en oudheidkunde het initiatief heeft genomen en waarvoor zij zelfs reeds een speciale adviescommissie heeft samengesteld. Moge de spoedige toekenning van de vereiste subsidies het nieuwe bestuur in staat stellen in het komende verenigingsjaar de traditionele - nuttig en zelfs noodzakelijk gebleken - activiteiten te continueren niet alleen, maar ook aan alle nieuwe plannen, zoals het laatstgenoemde, de steun te verlenen, die ze verdienen.

III. Verslag van de N. Tak

In de jaarvergadering van 1957 was de beurt om af te treden als bestuurslid aan Dr. G. Das. Zelf was Dr. Das niet ter vergadering aanwezig; het is ongetwijfeld hier de plaats om zijn trouwe medewerking gedurende een reeks van jaren, waarin hij de afstand van Groningen tot zijn woonplaats nooit als bezwaar deed gelden, met erkentelijkheid te memoreren. In zijn plaats werd gekozen de heer J. Piebenga uit Leeuwarden die tot onze vreugde de benoeming aanvaardde. Dat ten gevolge van zijn bestuurslidmaatschap zich een nauwer contact met de

Friese groep onzer leden zou hebben ontwikkeld, kan tot heden niet worden gezegd.

Ook overigens wil het 't bestuur voorkomen, dat de samenhang in onze 'Noordelijke Tak' - het moge zijn, dat zij ook vroeger slechts door de kleinere groep der getrouwe comparanten beleefd werd - in de loop van dit verenigingsjaar enigszins is verslapt. Deze betreuenswaardige ontwikkeling is misschien mede een gevolg van het feit, dat ons verscheiden leden door de dood zijn ontvallen: in Augustus Dr. Guibal, die jarenlang vol ijver en toewijding in het Bestuur der Afdeling heeft medegewerkt, in Januari Prof. Dr. J. Lindeboom, een der oprichters van de Noordelijke Afdeling en de jaren door een belangstellend en trouw bezoeker van onze vergaderingen. Voorts is in Maart overleden ons oudste lid in jaren, de heer J.J. Hof te Leeuwarden.

Prof. Dr. H.J. Keuning heeft gemeend als lid te moeten bedanken, terwijl Dr. van der Poel uit Groningen is vertrokken. Het feit dat Dr. J. Elema tot hoogleraar aan de Groningse Universiteit is benoemd en dat de vroegere secretaris der Algemene Maatschappij, Dr. J.J. Mak, hier eveneens een academische functie heeft aanvaard, zal naar wij menen te mogen verwachten deze verliezen weer goed maken. Voorts werd tot onze voldoening Dr. H.P. Schaap te Assen door het Hoofdbestuur tot lid van de Maatschappij van Letterkunde benoemd, terwijl Mevrouw Dr. Spaanstra-Polak naar onze afdeling overkwam.

Tweemaal werd in het afgelopen verenigingsjaar samenwerking gezocht met andere corporaties: in November met de Skandinavische Studiekring, bij welke gelegenheid Dr. G. Das sprak over Contacten tussen Nederland en Denemarken in de 16e en 17e eeuw, en in Maart met het Kunsthistorisch Instituut, toen Dr. J. Gerson sprak over Hofstede de Groot. Verder spraken: in de oktobervergadering Mevr. Dr. Hartgerink over De Strijd van Amsterdam om de Rijnspoor; in december Prof. Dr. van Baaren over De Kunst der primitieve volken; in Februari te Leeuwarden de heer J. Piebenga over Land en Volk van de Far er; terwijl de Jaarvergadering werd opgeluisterd door een voordracht van de schrijver Bel Campo uit eigen werk.

Doordat de voorzitter meer geregeld dan dit vroeger wel gebeurde, te Leiden aan de bestuursvergaderingen heeft deelgenomen en het daar besprokene voor zover daartoe aanleiding bestond, ook aan onze ledenvergadering heeft doorgegeven, is het contact met de Algemene Maatschappij in het afgelopen jaar meer tot werkelijkheid gekomen.

Om een opvolger te verkrijgen voor Prof. Lindeboom, die voor de Noordelijke Afdeling correspondent was van de Commissie voor het Jaarboek heeft het afdelingsbestuur een tweetal voorgedragen, waaruit te Leiden een benoeming zal worden gedaan. Aanbevolen werden Dr. E. Smits en heer G. Streurman.

IV. Verslag van de Z.O. Tak

De bijeenkomsten werden gehouden in Arnhem. Een volgend jaar hopen we er ook te houden in andere plaatsen, b.v. Den Bosch of Doetinchem.

We willen de leden, die in de buurt van genoemde plaatsen wonen, er toe zien te brengen, dat ze een programma voor een dag samenstellen: een combinatie van een voordracht en een excursie.

Doordat één van de sprekers verstek liet gaan, werden er dit jaar slechts twee bijeenkomsten gehouden.

Op 15 februari gaf J.H. de Groot een voortreffelijke voordracht over zijn Arnhemse Sonnetten.

Zaterdag 10 mei hebben we gewijd aan bespreking van plannen, de Z.O. Tak tot meer activiteit te brengen.

V. Verslag van de bibliothecaris

Bepalend voor de wijze, waarop een bibliotheek zich ontwikkelt, is bij voorkeur de mate van het gebruik, dat er van wordt gemaakt en de uitbreiding, die aan de bestaande verzamelingen kan worden gegeven. Wat nu het gebruik betreft, dat van de bibliotheek onzer Maatschappij in het afgelopen verslagjaar werd gemaakt, kan worden vastgesteld, dat zich dit in stijgende lijn ontwikkelde overeenkomstig overigens eenzelfde tendentie in het Nederlandse bibliotheekwezen. Zo steeg het aantal uitgeleende boeken en tijdschriften van 4.536 in 1949 tot 7.134 in 1957, hetgeen ruim 1000 uitleningen meer was dan in 1956, toen dit 6.041 bedroeg.

Dat de ontwikkeling van het leenverkeer bij de bibliotheek der Maatschappij overigens niet gehéél parallel liep met die bij de grote wetenschappelijke bibliotheken, is grotendeels toe te schrijven aan de noodzakelijkerwijze beperkte gebruikerskring, zijnde de leden onzer Maatschappij en de beperkte mogelijkheid voor derden om ervan gebruik te maken. Toch moet met nadruk worden vastgesteld, dat de bibliotheek

ook een belangrijke functie vervult in de Leidse Universitaire kringen, inzonderheid door hare diensten aan studenten-neerlandici.

Ondanks de beperkte geldmiddelen onderging ook de acquisitie een, zij het lichte, uitbreiding. In totaal werden 442 boekwerken verkregen (v.j. 419), waarvan er niet minder dan 272 (v.j. 292) door schenking van uitgevers en particulieren werden verworven. Op de wanverhouding van het aantal geschonken tot dat der gekochte werken werd reeds bij herhaling gewezen. Door aankoop werden 170 monografieën verworven (v.j. 120), alsmede 119 vervolgdelen (v.j. 117), terwijl 21 overdrukken werden ontvangen. Het ruilverkeer kon wederom worden uitgebreid. Zo werden in totaal door ruil of abonnement 84 tijdschriften uit Nederland verkregen (v.j. 81) en 107 periodieken (v.j. 106) uit het buitenland.

Vanwege de vele schenkingen door de Nederlandse uitgeverwereld zijn de werken van Nederlands- en Vlaams-belletristische aard verreweg in de meerderheid. Naar aanvulling en afronding van de bestaande collecties op dit gebied wordt regelmatig gestreefd door aankoop van ontbrekende werken of delen. Daarnaast blijft de aandacht gericht op de aanschaf van werken op het gebied van de Nederlandse taalkunde en - zij het in mindere mate - op het terrein van de Nederlandse stedengeschiedenis, zulks in co-ördinatie met de aanschaf voor de Leidse Universiteitsbibliotheek.

Het financieel overzicht kan in de volgende cijfers verkort en afgerond worden samengevat. Bij boekhandelaren en antiquariaten werd voor een bedrag van f 1.639,09 besteed (v.j. f 1.279,34), waarbij inbegrepen is een bedrag van f 572,70 voor betaling van abonnementen; aan bindwerk voor een bedrag van f 475,79 (v.j. f 669, 54), voor ruilabonnementen op het Tijdschrift der Maatschappij f 625,-, terwijl de bureaunkosten f 90,77 bedroegen.

De handschriftencollectie der Maatschappij werd verrijkt met een klein fragmentje van Jacob van Maerlants Rijmbijbel uit de vroege 14e eeuw, zijnde ed. David II (p. 316-319) vss. 19623-42 en 19675-94, hetwelk geschonken werd door Prof. Dr. L.C. Michels te Nijmegen, terwijl Mej. Dr. C.C. van der Graft te Utrecht een 30-tal brieven afstond.

Een woord van bijzondere dank moge hier worden gebracht aan alle schenkers, inzonderheid de Nederlandse uitgevers, waarvan de namen in een afzonderlijke bijlage worden vermeld. Grote erkentelijkheid is ook verschuldigd aan de Minister van Onderwijs, Kunsten en Weten-

schappen van de Unie van Zuid-Afrika, die boeken ter waarde van £ 50.- aan de bibliotheek zal schenken.

Tenslotte moge tevens de verwachting worden uitgesproken, dat de anomalie van subsidieloosheid voor de Maatschappij spoedig zal verdwijnen en uiteindelijk van overheidswege de financiële steun zal worden verleend, waarop de Maatschappij aanspraak meent te mogen maken gezien de diensten, die zij o.a. door middel van de bibliotheek aan de Nederlandse gemeenschap bewijst.

VII. Verslagen der vaste commissies

De Commissie voor Taal- en Letterkunde vergaderde negen maal in de Universiteitsbibliotheek. Voorzitter was de heer Heeroma, secretaris de heer Minderaa. Op de vergaderingen werden de volgende voordrachten gehouden:

- 11 september 1957: de heer Kruyskamp over Venus Janckers.
- 23 oktober 1957: de heer Lieftinck over Kunstwerk of Juweel.
- 20 november 1957: de heer Koosmann over Gedichten van de Schoolmeester.
- 18 december 1957: de heer Heeroma over 'Het boec gheheten Exemplaer'.
- 29 januari 1958: de heer Meertens over het 18de eeuwse lied van de Gouverneur van Zeeland.
- 19 februari 1958: de heer Lieftinck over Bouwstenen voor de oudste geschiedenis van de Collatie-broeders te Gunda.
- 19 maart 1958: de heer Minderaa over De Knipzangers.
- 23 april 1958: de heer Kloeke over De Kamper spreekwoorden van 1550.

Van het Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde verschenen gedurende het verslagjaar deel LXXV, no. 4 en deel LXXVI, nos. 1-3. Op 24 mei werd een langdurige bespreking met het bestuur gehouden over mogelijke vernieuwing van het tijdschrift. De commissie meent dat het tijdschrift zijn wetenschappelijk-filologisch karakter integraal moet behouden. Zij beveelt voor de financiële moeilijkheden abonnementsverhoging aan.

Op de winterbijeenkomsten van 1957 was besloten om met de traditie te breken en de openbare vergadering van de Commissie aan de vooravond van de jaarvergadering met ingang van 1957 te laten vervallen. Immers, het was in de laatste jaren steeds duidelijker geworden, dat

op een bevredigende opkomst bij deze vergaderingen niet meer viel te rekenen, hetwelk voor de spreker, die voor deze vergadering speciaal wordt uitgenodigd, niet aangenaam kan zijn.

Op de jaarvergadering werden tot leden der Commissie gekozen de heren Enno van Gelder en Locher, terwijl de heren Brummel en Rüter tot de raadgevende leden overgingen.

Op de bijeenkomst van 31 Oktober 1957 in de Universiteitsbibliotheek werd de heer Pelinck tot voorzitter gekozen. Op deze bijeenkomst sprak de heer Rüter over Fruin 'de klassieke historicus'. De heer Fockema Andreae sprak over de kwestie der locale geschiedenis aan de universiteit. De heer Bakhuizen van den Brink sprak over het 9e artikel van het credo.

Op de bijeenkomst van 28 november 1957 in de Universiteitsbibliotheek sprak de heer Milo over traditie bij de Marine. De heer Bijvanck sprak over de lagunen van Venetië. De heer Bakhuizen van den Brink sprak over de oorsprong van de reformatie in de Nederlanden. De heer Pelinck deed enige mededelingen uit het archief van Meermansburg.

Op de bijeenkomst van 30 januari 1958 ten huize van de heer Fockema Andreae, sprak deze over de stand der Nederlandse cartografie. De heer Locher besprak het boek van H.S. Lucas, Dutch immigrant memoirs and related writings. De heer Lieftinck sprak over de bibliotheek van de collatiebroeders in Gouda.

Op de bijeenkomst van 28 februari 1958 ten huize van de heer Bakhuizen van den Brink sprak de gastheer over de Ekklesiastika Historia van Stephanides, een moderne Griekse kerkgeschiedenis. De heer Bijvanck sprak over opgravingen op het tempelplein te Jeruzalem, n.a.v. het boek van Soeur Marie Aline de Sion: La forteresse Antonia à Jérusalem et la question du prétoire. De heer Pelinck sprak over het probleem van het identificeren van portretten.

Op de bijeenkomst van 27 maart 1958 in de Universiteitsbibliotheek sprak de heer Brummel over een handschrift van Van Alkemade en Van der Schelling over de moord op de De Witten. De heer Kessen sprak over de massificatie en haar problemen voor het bibliotheekwezen.

[VIII.]

VIII. Namens de Commissie voor Stemopneming, bestaande uit de dames Bakker en Idenburg-Siegenbeek van Heukelom en de heren Blonk, Mak en Noach deelt Mevr. Idenburg de uitslag mede van de stemming.

Tot gewoon lid zijn gekozen:

1. Dr. J.H.v.d. Berg, 2. Dr. Mr. H. van den Bergh, 3. Dr. J.E.A. Th. Bogaers, 4. M.M. Boldingh, 5. Hugo Claus, 6. H. Edinga (H. Heidstra), 7. H. Halbertsma, 8. Dr. M. Hanot, 9. G.C. Helbers, 10. Mr. R. Hotke, 11. Dr. T. Noske, 12. Dr. B.G. Overmaat, 13. Dr. J. Ploeger, 14. Dr. C. Reedijk, 15. Mr. H.v. Riel, 16. Dr. K. Roelandts, 17. Dr. J.M. de Smet, 18. Drs. Max B. Teipe, 19. Dr. M.A. Vente, 20. Jan Vercammen, 21. Dr. E.E.G. Vermeulen, 22. Dr. M. de Villiers, 23. Jan Walravens, 24. Hans Warren, 25. J.W. van Wessem.

IX. De Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs.

Het advies voor de toekenning van de Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs voor de periode 1957/'58 is als vertrouwelijke mededeling afgedrukt in de beschrijvingsbrief:

De Commissie voor Schone Letteren stelt voor dit jaar de Van der Hoogt-prijs toe te kennen aan Hans Warren voor zijn gedichtenbundel 'Saïd'.

De thans 37-jarige dichter Hans Warren debuteerde in 1946 met 'Pastorale', een bundel eenvoudige en vrij traditionele natuur- en liefdeslyriek, waarin o.a. de natuursfeer van Walcheren bijzonder sensitief werd opgeroepen. In 1954 verscheen zijn bundel 'Leeuw Lente', die met een reisbeurs van het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen werd onderscheiden. De suites van deze bundel verrasten door een fonkelende beeldspraak en door een originele vormgeving. Voor Warren's ontwikkeling is, als voor meer Nederlandse dichters, de ontmoeting met het Zuiden, het Middellandsezegebied, van grote betekenis geweest. De mediterrane cultuur heeft Warren geïnspireerd tot gedichten, die nergens de vluchtigheid van reisnotities hebben, maar die wezenlijk wortelen in de zuidelijke wereld. Vertoont 'Leeuw Lente' nog een zekere krampachtigheid en gezwollenheid, Warren's nieuwste werk, de in 1957 verschenen bundel 'Saïd' bezit, met behoud van de levensfelheid, althans in de meest geslaagde gedichten, ook de klaarheid, die kenmerkend is voor de zuidelijke cultuur.

In de afdeling 'Gemengde Gedichten' van de bundel werd de commissie bovendien getroffen door het gedicht '174', dat zij gaarne apart vermeldt, omdat het, hoewel vallend buiten de centrale thema's van het werk (de liefde en de natuur) nochtans een der hoogtepunten is geworden.

Oordelend naar deze hoogtepunten, meent de commissie, dat de bundel 'Saïd' een prijs van aanmoediging ten volle verdient.

Advies van het Bestuur:

Het Bestuur beveelt de Vergadering aan het door de Commissie voor Schone Letteren uitgebrachte advies te volgen en aan de dichter Hans Warren de prijs toe te kennen voor zijn gedichtenbundel 'Saïd'.

Dit advies wordt bij acclamatie aangenomen.

Na het noenmaal in 'De Doelen' heropent de voorzitter te 2 uur de vergadering. Allereerst stelt hij alsnog punt VI aan de orde. Namens de kascommissie bestaande uit de heren Fischer en Rüter deelt de eerste enkele hoofdpunten mede uit het verslag omtrent de rekening en verantwoording van de penningmeester, dat luidt:

VI. Financieel verslag

Op 4 juni 1958 hebben ondergetekenden, Prof. Mr. H.F.W.D. Fischer, lid, Prof. Dr. A.J.C. Rüter, lid van het Bestuur, daartoe aangezocht door het Bestuur van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, een onderzoek ingesteld naar het beheer van de gelden van de Maatschappij over 1957.

Wij hebben bevonden, dat de ontvangsten en uitgaven in het kas boek door de kasstukken zijn gedekt en dat het saldo per 1 januari 1958, zijnde f 9106,44, juist is en overeenkomt met het saldo der rekening en verantwoording over het jaar 1957, welke rekening en verantwoording in het daartoe bestemde register is ingeschreven. Ook de verantwoording van de gelden van het Vaste Fonds en van het Van der Hoogt Fonds, het Wijnaendts Francken Fonds en het Fonds Kosten Eigen Uitgaven werden in orde bevonden.

In verband met een en ander geven de ondergetekenden de ledenvergadering in overweging de penningmeester décharge te verlenen van het door hem in 1957 gevoerde beleid. De ondergetekenden wensen hieraan de volgende opmerkingen toe te voegen:

De jaarlijkse reservering voor de prijs Meesterschap is ook thans weer geschied, zodat die reservering inclusief rente thans f 612,75 bedraagt. De in het Financieel Verslag van 1956 (Jaarboek 1956-57 blz. 127) gemaakte opmerking over de overschrijvingen van 10% naar het Fonds Kosten Eigen Uitgaven wordt hier herhaald.

Ondergetekenden achten het bedrag van f 906,12 voor de onkosten

der maandelijks vergaderingen hoog, maar kunnen geen weg aanwijzen ter vermindering hiervan.

Met betrekking tot de Kosten Bibliotheek hebben ondergetekenden het nodig gevonden een nadere specificatie te vragen, waaruit bleek, dat aan boeken is uitgegeven f 1125,65 en aan tijdschriften-abonnementen f 829,79 + f 625,- voor 50 abonnementen op het Tijdschrift der Maatschappij, aan bindwerk f 493,41 en aan bureaunkosten f 140,53 en f 150,- voor gratificatie; een klein verschil is veroorzaakt door een bedragje, dat als saldo per 1 januari in de zgn. kleine kas bij de uitgaven over 1957 is opgeteld. Het lijkt ondergetekenden gewenst, dat de desbetreffende posten in de toekomst in de regel nader gespecificeerd worden.

Ondergetekenden merken nog op, dat op de begroting 1957 voor de bibliotheek was uitgetrokken een bedrag van f 3050,-, terwijl is uitgegeven f 4183,54, zodat deze begrotingspost met f 1133,54 is overschreden.

Onder dankzegging aan de commissie wordt daarop de penningmeester gedéchargeerd. Vervolgens krijgt de heer Guillaume van der Graft gelegenheid voor het uitspreken van zijn rede over:

X. Dichterschap in spreektaal (zie blz. 17).

Na deze voordracht, die met gespannen aandacht werd gevolgd - de voorzitter noemde het een verkwikking dit persoonlijke getuigenis te mogen horen - komen nog enkele huishoudelijke punten aan de orde. Met het voorstel tot handhaving van de jaarlijkse bijdrage op f 12,50 gaat de vergadering zonder meer accoord. Evenzo met het traditionele voorstel tot dispensatie van art. 60/3 der Wet, al zou het dan in het vervolg naar de opmerking van de heer Gerritsen wellicht gewenst zijn de volgorde van deze agandapunten (resp. XI en XIV) te verwisselen.

[XII, XIII.]

XII, XIII. Namens de commissie voor stemopneming bestaande uit de heren G.W. Huygens en A. Kossmann deelt de eerste de uitslag mede van de verkiezing van nieuwe bestuursleden en leden in de vaste commissies. Alle a-candidaten zijn gekozen, t.w. in het bestuur Dr. H. Brunsting, E. Pelinck en Mr. Dr. S.J. Fockema Andreae, in de commissie voor taal- en letterkunde Dr. T. de Tollenaere en Dr. C.C. de Bruin, in de commissie voor geschied- en oudheidkunde Dr. G.I. Lieftinck en Dr. T. Gosses en in de commissie voor schone letteren Dr. V.E. van Vriesland en Ds. W. Barnard (Guillaume van der Graft). Mevr. Hartge-

rink-Koomens merkt op, dat men bij de candidaatstelling ter vervulling van de vacature Van Es in strijd met de afspraak heeft nagelaten overleg te plegen met de Noordelijke Tak. De voorzitter wijst er haar op, dat ook de heer Heeroma lid, zelfs voorzitter is van deze commissie en vraagt, of die dan de Noordelijke Tak niet vertegenwoordigt. Overigens is het bestuur gaarne bereid eventuele wensen der Takken binnen de wettelijke bepalingen aan de commissies door te geven.

[XV.]

xv. In afwijking van de traditie stelt de voorzitter, door bijzondere omstandigheden gedwongen te bedanken, aan de vergadering voor de vice-voorzitter, Dr. J.G. Bomhoff voor het verenigingsjaar 1958-'59 tot voorzitter te benoemen. Door acclamatie betuigen de aanwezigen hiermede hun instemming. Desgevraagd blijkt ook de heer Bomhoff zijn benoeming te willen aanvaarden.

[XVI.]

xvi. Bij de rondvraag informeert de heer Meertens naar de Duitse leden die in 1945 voorlopig zijn geroyeerd. Hij wijst er op, dat er sindsdien geen nieuwe Duitse kandidaten zijn voorgesteld en vraagt, of dat zo moet blijven. De voorzitter antwoordt, dat ieder lid krachtens de Wet (art. 7) bevoegd is kandidaten, ook Duitse voor te dragen, maar dat het bestuur zich zonder een bepaald besluit van de jaarvergadering niet geroepen voelt te onderzoeken, wie van de in 1945 geschrapte Duitse leden voor vernietiging van het roeyement in aanmerking komen. Naar aanleiding hiervan ontspint zich een levendige discussie, in de loop waarvan verschillende suggesties worden gedaan, die echter voor de kritiek geen stand kunnen houden. Noch de circulaire aan de geroyeerde Duitsers (Moormann), noch een onderzoekscommissie van drie contactpersonen (Verhoog) vindt algemeen bijval. Tenslotte blijven er twee voorstellen over, dat van de heer Van Vriesland, waarbij de vergadering het bestuur in overweging geeft de mogelijkheid te onderzoeken van een vertrouwelijke mededeling aan de leden van de gestelde candidaturen met een bepaalde termijn, waarbinnen zij eventuele bezwaren kenbaar kunnen maken en daarover advies uit te brengen op de eerstvolgende jaarvergadering en het voorstel van de heer F. Kossmann het bestuur op te dragen de kandidatenlijst afzonderlijk en voorlopig enige tijd voor de definitieve beschrijvingsbrief aan de leden toe te zenden. De heer Van Haeringen stelt voor het voorstel-Kossmann als van verdere strekking het eerst in stemming te brengen. De heer

Van Vriesland trekt daarop zijn voorstel in ten gunste van dat van de heer Kossmann. Nadat nog bepaaldelijk door de heer Bomhoff de feitelijke overbodigheid en de praktische bezwaren tegen dit voorstel naar voren zijn gebracht wordt het in stemming gebracht en (met 17 stemmen voor en 33 tegen) verworpen.

De heer Bayer vraagt, wat er gebeurt met leden, die hun contributie niet kunnen betalen. Op verzoek van de voorzitter antwoordt de secretaris-penningmeester, dat dergelijke gevallen individueel worden bekeken. De ouderen zullen volgens de vroeger algemeen toegepaste regel wel tot de zogenaamde 'boekleden' behoren, d.w.z. dat zij geen convocaties en geen jaarboek ontvangen. Dit blijkt inderdaad het geval te zijn met Jacques Bloem, op wie de heer Bayer het oog had en die hij gaarne als volwaardig lid zou willen zien gehandhaafd. De voorzitter belooft deze zaak nog eens in het Bestuur te zullen brengen, teneinde zo mogelijk een elegantere oplossing te vinden. De heer 's-Gravesande vestigt de aandacht op een bericht in Het Vaderland van 11 juli 1958, waarin Hans Warren reeds genoemd werd als winnaar van de Van der Hoogt-prijs. De voorzitter zal laten onderzoeken, of hier inderdaad misbruik van vertrouwen in het spel is. De heer Sivirsky zou gaarne zien, dat er een nieuwe ledenlijst kwam, liefst met een aantal blanco pagina's. De voorzitter antwoordt, dat ook het bestuur van de wenselijkheid daarvan overtuigd is en dat deze zaak de volle aandacht heeft. Daar niemand verder van de rondvraag gebruik wenst te maken, sluit de voorzitter te 16.35 uur het officiële gedeelte van de vergadering.

Een aantal leden begeeft zich daarop naar café-restaurant Het Gulden Vlies waar men een tijd gezellig bijeen is om vervolgens met de leden, die zich elders hadden gerecreëerd, tezamen in 'De Doelen' de traditionele maaltijd te gebruiken.

Bijlage I Uitgevers die door hen uitgegeven werken aan de bibliotheek ten geschenke gaven

(behoort bij het verslag van de bibliothecaris op blz. 118)

1. Arbeiderspers N.V., Amsterdam
2. De Bezige Bij, Uitgeversmaatschappij, Amsterdam
3. Bosch en Keuning, Uitgeverij, Baarn
4. Boucher, L.J.C., 's-Gravenhage
5. Bruna, A.W. & Zn., Uitgeverij, Utrecht
6. Uitgeverij 'Contact', Amsterdam
7. Corvey, C.G.A., Papiergroothandel N.V., Amsterdam
8. Daamen's D.A., Uitgeversmaatschappij, 's-Gravenhage
9. Dishoeck, C.A.J. van, Uitgeversmaatschappij, Bussum
10. Donker, Ad. Uitgeversmaatschappij N.V., Rotterdam
11. Gorcum, Van & Comp. N.V., Assen
12. Gottmer, J.H., Uitgeverij, Haarlem
13. Hollandia, Uitgeverij en Drukkerij, Baarn
14. Kon. Vlaamse Academie voor taal- en letterkunde te Gent
15. Kosmos N.V., Uitgeversmaatschappij, Amsterdam
16. Kroonder, F.G., Bussum
17. Leopold's H.P. Uitgeversmaatschappij N.V., 's-Gravenhage
18. Malmberg L.C.G., N.V., 's-Hertogenbosch
19. Manteau, A., Brussel
20. Meulenhoff, J.M., Amsterdam
21. Moussaults Uitgeversmaatschappij, Amsterdam
22. Nasionale Boekhandel Beperk, Parow, Z.d. Afrika
23. Nederlandse Boekhandel, Antwerpen
24. Nijgh & Van Ditmar N.V., 's-Gravenhage
25. Peet, C.P.J. van der, Amsterdam
26. Pegasus Uitgeverij, Amsterdam
27. Ploegsma Uitgeverij, Amsterdam
28. Querido, E.M., N.V., Amsterdam
29. Sikkels, De, Uitgeversmaatschappij, Antwerpen
30. Spectrum, Het, Uitgeverij, Utrecht
31. Stols, A.A.M., 's-Gravenhage
32. Vereniging tot Bevordering van de Belangen des Boekhandels, Amsterdam
33. Wereldbibliotheek N.V., Amsterdam
34. Wolters, J.B., Uitgeversmaatschappij, Groningen.

Bijlage II rekening en verantwoording over het jaar 1957

A. ALGEMENE REKENING

ONTVANGSTEN			
I.	Saldo in kas 1 januari 1957	f 7531,75	
II.	Rente van Effecten	f 284,40	
	Rente van Effecten Vaste Fonds	f 116,77	
III.	Rente Leidsche Spaarbank	f 62,88	
IV.	Rente Grootboek Vaste Fonds	f 1183,55	
V.	Achterstallige Contributies	f 2752,62	
VI.	Contributies 1957/58	f 9134,67	
VII.	Buitengewone bijdragen der leden	f 30,-	
VIII.	Creditrente Bank	f 6,63	
IX.	Subsidie Jaarboek	f 2000,-	
		---	f 23103,27
UITGAVEN			
I.	<i>Kosten van Bestuur, Lokaalhuur enz.:</i>	f 2000,-	
	1. Honorarium Secr.-Penningmeester		
	2. Bureau Secr.-Penningmeester	f 459,85	
	3. Noordelijke Afdeling	f 213,44	
	4. Zuid-Oostelijke Afdeling	f 100,-	
	5. Lokaalhuur, Concierge, Licht	f -,-	
	6. Kosten Bestuursvergaderingen	f 52,25	
	7. Reiskosten- en Repres. Bestuur	f 108,65	
		---	f 2934,19
II.	<i>Kosten van Algemene- en Maand. Vergaderingen:</i>	f 644,72	
	Onkosten- en Diner Jaarvergadering		
	Onkosten Maandelijkse Vergaderingen	f 906,12	
	Reiskosten Sprekers	f 57,45	
		---	f 1608,29
III.	<i>Kosten van Vaste Commissies:</i>	f 337,67	
	Commissie Taal- en Letterkunde		
	Commissie Wynaendts Francken-prijs	f 10,90	
	Historische Commissie	f 25,94	
	Commissie Schone Letteren	f 39,30	
		---	f 413,81
IV.	<i>Kosten Jaarboek:</i>	f 4327,91	
	Drukkosten, porti		
	Onkosten Jaarboekcommissie	f 57,93	
		---	f 4385,84
		---	---
	Transporteren		f 9342,13

		Transport	f 9342,13
V.	<i>Kosten Bibliotheek:</i>	f 750,-	
	Honorarium Bibliothecaris		
	Aangeschafte Boeken	f 1120,65	
	Abonnementen	f 1454,79	
	Boekbinden	f 493,66	
	Brandassurantie	f 86,85	
	Bureaunkosten	f 277,59	
		---	f 4183,54
VI.	<i>Kosten der Eigen Uitgaven</i>		p.m.
VII.	<i>Bijdragen:</i>	f 10,-	
	Verg. voor Muziekgeschiedenis		
	Kon. Ned. Aardrijkskundig	f 20,-	
	Genootschap		
		---	f 30,-
VIII.	<i>Prijs voor Meesterschap:</i>		f 200,-
	Jaarlijkse reservering		
IX.	<i>Diverse Uitgaven:</i>	f 131,73	
	Aankoop Effecten		
	Telegrammen Hongarije	f 61,60	
	Bankkosten, Safe, Bewaarloon	f 47,83	
		---	f 241,16

			f 13996,83
RECAPITULATIE:			
	Totaal der Ontvangsten	f 23103,27	
	Totaal der Uitgaven	f 13996,83	

	Saldo 1 januari 1958	f 9106,44	

B. REKENING VAN HET VASTE FONDS:

I.	Saldo 1 januari 1957	f 6178,65	
II.	Legaat	f -, -	
III.	Rente Grootboek	f 1183,55	
IV.	Rente Leidsche Spaarbank	f 60,19	
V.	Rente van Effecten	f 116,77	
		---	f 7539,16
Uitgaven:			
	Rente Grootboek t/g Alg. Rekening	f 1183,55	
	Rente Effecten t/g Alg. Rekening	f 116,77	
	Aankoop Effecten	f 5059,11	
		---	f 6359,43

	Saldo 1 januari 1958	f 1179,73	

C. LUCIE B. EN C.W.V.D. HOOGTFONDS:

Saldo 1 januari 1957	f 387,75	
Rente Kapitaal	f 910,57	
Rente Leidsche Spaarbank	f 12,46	
	---	f 1310,78
Prijs: Prof. Dr. J. Presser		f 1000,-

	Saldo 1 januari 1958	f 310,78

D. VERWERVINGSFONDS DER BIBLIOTHEEK:

Saldo 1 januari 1957	f 5967,08	
Rente Leidsche Spaarbank	f 161,10	
	---	f 6128,18
Uitgaven		f -, -

	Saldo 1 januari 1958	f 6128,18

E. DR. C.J. WYNAENDTS FRANCKEN-FONDS:

Saldo 1 januari 1957	f 1711,78	
Rente Grootboek	f 285,90	
Rente Leidsche Spaarbank	f 45,21	
	---	f 2042,89
Prijs: C. Bittremieux		f 500,-

	Saldo 1 januari 1958	f 1542,89

F. KOSTEN EIGEN UITGAVEN DER MAATSCHAPPIJ:

Saldo 1 januari 1957	f 4129,55	
Rente Leidsche Spaarbank	f 111,48	
	---	f 4241,03
Uitgaven		f -, -

	Saldo 1 januari 1958	f 4241,03

G. PRIJS VOOR MEESTERSCHAP:

Saldo 1 januari 1957	f 401,78
----------------------	----------

Jaarlijkse Reservering	f 200,-	
Rente Leidsche Spaarbank	f 10,97	
	---	f 612,75
Uitgaven		f -, -

	Saldo 1 januari 1958	f 612,75

Leiden, 4 juni 1958.

w.g. J.J. MAK, Penningmeester

Gezien en goedgekeurd door het gecommiteerd lid buiten het Bestuur en het gecommiteerd Bestuurslid.

Leiden, 4 juni 1958.

w.g. H.F.W.D. FISCHER

w.g. A.J.C. RÜTER

Besturen en commissies

Algemeen bestuur

Voorzitter: dr. G.J. Bomhoff

Onder-voorzitter: G. Kamphuis

Secretaris-penningmeester: dr. J.J. Mak

Bibliothecaris: dr. A.H.M.C. Kessen

dr. H. Brunsting, mr. dr. S.J. Fockema Andreae, E. Pelinck, mejuffrouw A.G. Schot, dr. J.W. Schulte Nordholt, dr. C.F.P. Stutterheim, dr. E.M. Uhlenbeck; dr. A.G.

Jongkees (vertegenwoordiger van de N.tak), dr. J.G.M. Moormann

(vertegenwoordiger van de Z.O.tak), G.E.K. Schmook (vertegenwoordiger van de Belgische commissie).

Contactcommissie voor België

J. Coppens (voorzitter), K. Jonckheere, J. Kuypers, dr. A.C.H. van Loey, M. Roelants, G.E.K. Schmook (secretaris-penningmeester).

Vertegenwoordiger in Zuid-Afrika

Fred. Oudschans Dentz

Commissie voor Zuid-Afrika

dr. A.C. Bouman, mr. P.J. Idenburg (voorzitter), dr. G.G. Kloeke, dr. J.J. Mak (secretaris), jhr. dr. P.J. van Winter.

Bestuur van de noordelijke tak

Voorzitter: dr. K. Heeroma

Secretaresse: mevr. dr. M. Hartgerink-Koomans

Penningmeester: dr. H. de Buck

Assessor: J. Piebenga

Bestuur van de zuid-oostelijke tak

Voorzitter: dr. J.G.M. Moormann

Secretaris: J.C. de Joode

Commissie voor taal- en letterkunde

Secretaris: dr. G.I. Liefstinck

dr. A.C. Bouman, dr. C.C. de Bruin, dr. K. Heeroma, dr. G.G. Kloeke (voorzitter),
dr. C. Kruyskamp, dr. P.J. Meertens, dr. P. Minderaa, dr. F. de Tollenaere.

Commissie voor geschied- en oudheidkunde

Secretaris: dr. W.C. Braat

dr. J.N. Bakhuizen van den Brink, dr. H.A. Enno van Gelder, dr. F. Gosses, dr.
F.W.N. Hugenholtz, dr. A.H.M.C. Kessen, dr. G.I. Liefstinck, dr. Th. J.C. Locher, dr.
T.H. Milo, E. Pelinck (voorzitter).

Commissie voor schone letteren

Secretaris: dr. P. Minderaa

ds. W. Barnard, dr. J.C. Brandt Corstius, E. Hoornik, dr. Victor E. van Vriesland;
corresponderende leden: dr. W.P.M.A. Asselbergs (Z.O.tak), Hendrik de Vries
(N.tak).

Commissie voor de bibliotheek

dr. W.P.M.A. Asselbergs, dr. F.W.N. Hugenholtz, dr. F. de Tollenaere.

Commissie voor het jaarboek

Secretaresse: mej. dr. N. Bakker

mr. dr. S.J. Fockema Andreae, dr. W.R. Juynboll, dr. G.I. Lieftinck (voorzitter), dr.
J.J. Mak, dr. P. Minderaa; corresponderende leden: dr. H. de Buck (N.tak); dr. L.J.
Rogier (Z.O.Tak).

Commissie voor de uitgave van geschriften

Secretaris: dr. G.I. Lieftinck

dr. L. Brummel, dr. F.H. Kossmann.

Leidsche drukken en herdrukken uitgegeven vanwege de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden

Verkrijgbaar bij de uitgever E.J. Brill te Leiden

KLEINE REEKS		voor leden
I.	UIT HET ARCHIEF DER PELLICANISTEN. Vier zestiende-eeuwse esbatementen, bewerkt door Dr N. van der Laan. 1938. xvi, 118 blz. gr. 8vo. f 2.10	
II.	DE REFREINENBUNDEL VAN JAN VAN DOESBORCH, door Dr C.H.A. Kruyskamp. 1940. 2 dln. I: LXXXVI, 64 blz. II: VIII, 291 blz. gr. 8vo. Tezamen f 7.35	f 5.90
III.	Het GETIJDENBOEK VAN GEERT GROTE, naar het Haagse Handschrift 133 E 21 uitgegeven door Prof. Dr N. van Wijk. 1941. VIII, 195 blz. Met 2 facs. gr. 8vo. f 7.35	f 5.90
IV.	HET ROERSPEL EN DE COMEDIES VAN COORNHERT. Uitgegeven en van commentaar voorzien door Dr P. van der Meulen. 1955. VIII, 587 blz. gr. 8vo. f 18.-	

Nederlandse volksboeken opnieuw uitgegeven vanwege de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden

VII.	Dat dyalogus of twisprake tusschen den wisen Coninck Salomon ende Marcolphus, op het getouw gezet door Dr W. de Vreese en voltooid door Dr J. de Vries. 1941. VIII, 75 blz. Met 1 afb. kl. 8vo. f 1.25	f 1.-
XIII.	Dat Baghynken van Parys. Naar de incunabel van ca 1490 uitgegeven door C.G.N. de Vooy en C. Kruyskamp. 1954. VII, 40 blz. Met 2 pl. kl. 8vo. f 7.-	f 5.50

MEDE VERKRIJGBAAR DOOR BEMIDDELING VAN DE BOEKHANDEL